

STUDIA Debreceni Teológiai Tanulmányok

*A Debreceni Református Hittudományi Egyetem
teológiai szakfolyóirata*

STUDIA Debreceni Teológiai Tanulmányok

*A Debreceni Református Hittudományi Egyetem
teológiai szakfolyóirata*

2015/1.

*Theological Journal of the
Debrecen Reformed Theological University*

*Theologische Zeitschrift der
Reformierten Theologischen Universität Debrecen*

Főszerkesztő és felelős kiadó/Editor-in-Chief:
Bölcskei Gusztáv rektor

Felelős szerkesztő/Managing Editor:
Hodossy-Takács Előd

A felelős szerkesztő munkatársai/Co-Editors:
Jenei Péter, Czeglédi Péter Pál, Lovas Anett Csilla

Kiadja a Debreceni Református Hittudományi Egyetem,
4044 Debrecen, Kálvin tér 16.

ISSN

Szerkesztőbizottság/Editorial Board:
Baráth Béla Levente, Fazakas Sándor,
Kustár Zoltán, Molnár János,
Peres Imre

Olvasószerkesztő/Copy Editor:
Arany Lajos

Szerkesztőség címe/Editorial Office:
H–4044 Debrecen, Kálvin tér 16.
Tel.: +36-52/516-820 • Fax: +36-52/516-822
E-mail: rektori@drhe.hu • Web: <http://www.drhe.hu>

Olvasói észrevételek/Readers' reflections:
takacse@drhe.hu

A borítón Tamus István Debrecen című
grafikájának reprodukciója látható.

Technikai szerkesztés:
Miklósiné Szabó Monika

Készítette:
Kapitális Kft.

Felelős vezető:
Kapusi József

TARTALOM

LECTORI SALUTEM!

HODOSSY-TAKÁCS ELŐD

DÍSZDOKTOROK

HANS SCHWARZ – A munka értelmezése	9
EBERHARD BUSCH – Kálvin zeneszeretete	17

TANULMÁNYOK ÉS VENDÉGELŐADÁSOK

KÓKAI NAGY VIKTOR – Hogyan kommunikálnak az angyalok?	25
KOVÁCS ÁBRAHÁM – A <i>Debreceni Hitvallás</i> (1875) mint a liberális teológia 'dogmatikájának' görbe tükre	43
SAJTOS SZILÁRD – Afganisztán homiletikuma	51
NÉMEDI GUSZTÁV – Tisza István szellemiségének családi gyökerei	79
PÁLFI JÓZSEF – Keresztési József <i>Numo-Thékája</i>	91

RECENZIÓK

BALLA IBOLYA – Wim M. de Bruin: Isaiah 1–12 as Written and Read in Antiquity	105
NÉMETH ÁRON – Alexandra Grund, Annette Krünger, Florian Lippke (Hrsg.): Ich will dir danken unter den Völkern	109
SAJTOS SZILÁRD – Elisabeth Lukas: A bölcsesség, mint orvosság	113
MOLDVÁN EDIT – Joel S. Baden: J, E, and the Redaction of the Pentateuch	115
KOVÁCS GERGŐ – Fekete Károly, Ferencz Árpád (szerk.): Vigasztaló ismeret	123
KULCSÁR ÁRPÁD – Michael Welker: Teremtés és valóság	126
KOVÁCS ÁBRAHÁM – Gáborjáni Szabó Botond: Kazay Sámuel és a Debreceni Kollégium. Egy könyvgyűjtő patikus élete és gyűjteményének sorsa.	
Fejezet a historia litteraria magyarországi történetéből	129
PACZÁRI ANDRÁS – Leo J. Koffeman, Elod Hodossy-Takács (Hrsg./eds.): Wichtige Wendepunkte // Pivotal Turns	134

CONTENTS

LECTORI SALUTEM!

ELŐD HODOSSY-TAKÁCS

THE WORKS OF OUR DOCTOR HONORIS CAUSA

HANS SCHWARZ – Understanding the nature of 'Work'	9
EBERHARD BUSCH – Calvins Liebe zur Musik (Calvin's Love for Music)	17

ESSAYS

VIKTOR KÓKAI NAGY – How Do Angels Communicate?	25
ÁBRAHÁM KOVÁCS – <i>Debrecen Catechism</i> (1875): a Curved Mirror Held to the 'Dogmatics' of Liberal Theology	43
SZILÁRD SAJTOS – Homiletics in Afganisztán	51
GUSZTÁV NÉMEDI – Family Roots of István Tisza's Intellectuality	79
JÓZSEF PÁLFI – József Keresztesi's Numismatical Collection	91

BOOK REVIEW

IBOLYA BALLA – Wim M. de Bruin: Isaiah 1–12 as Written and Read in Antiquity	105
ÁRON NÉMETH – Alexandra Grund, Annette Krünger, Florian Lippke (eds.): Ich will dir danken unter den Völkern (I Want to Thank You among Nations)	109
SZILÁRD SAJTOS – Elisabeth Lukas: Wisdom as Remedy	113
EDIT MOLDVÁN – Joel S. Baden: J, E, and the Redaction of the Pentateuch	115
GERGŐ KOVÁCS – Károly Fekete, Árpád Ferencz (eds.): Consoling Knowledge	123
ÁRPÁD KULCSÁR – Michael Welker: Creation and Reality	126
ÁBRAHÁM KOVÁCS – Botond Gáborjáni Szabó: Sámuel Kazay and the Reformed College of Debrecen. A Pharmacist Book Collector's Life and the Fate of His Collection. A Chapter in the Hungarian History of historia litteraria	129
ANDRÁS PACZÁRI – Leo J. Koffeman, Elod Hodossy-Takács (Hrsg./eds.): Wichtige Wendepunkte (Pivotal Turns)	134

LECTORI SALUTEM!

HODOSSY-TAKÁCS ELŐD

Hosszú idő után jelentkezik ismét lapunk. Az elmúlt hónapokban a Szerkesztőbizottság és a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Szenátusa több alkalommal foglalkozott a *Studiával*, keresve a folyóirat helyét a magyar nyelvű teológiai tudományosságban, valamint a DRHE kiadványai között. Időközben napvilágot látott egy kötet, az *Acta* legújabb száma is, ami a Debreceni Református Kollégium fennállásának 475. jubileumi évében felavatott tiszteletbeli doktorok előadásait tartalmazta.

Az Olvasó már a lap első kézbevételekor láthatta, hogy mi volt az elmúlt időszak leginkább meghatározó változtatása: hosszú gondolkodás és mérlegelés után a Szenátus úgy döntött, hogy magyartíja a folyóirat címét, de hívoszóként megőrzi a megszokott és megszeretett első kifejezést. A *Studia* megmarad a DRHE teológiai szaklapjának, és küldetése sem változik: szeretnénk megjeleníteni a Debrecenben folyó, illetve a hozzánk valamiképp kötődő teológiai kutatások sokszínűségét. Változatlanul figyelünk a Doktori Iskolában folyó munkára, így doktoranduszaink téma-vezetői ajánlás mellett publikációs lehetőséghez jutnak, de szeretnénk a DRHE oktatóinak tanulmányaira kiemelkedő módon támaszkodni. Ugyanakkor nem akarunk bezárkózni, ami a teológiában,

csakúgy, mint más tudományterületeken, kizárólag kudarcot ígérő vállalkozás lenne. A teológia sikeres műveléséhez nyitottság kell, új impulzusok, új területek, új kutatások, új szempontok megjelenítése. Különös öröme a szerkesztőnek, ha ezeket az értékeket olyan személyiségek nyújtják át nekünk, akiknek az életpályája valamikor találkozott a debreceni protestantizmussal, gazdagodtak általa, és viszonzásként saját kincseiből készek átadni nekünk.

Az új címmel megjelenő sorozat első számában igyekeztünk minél többet megvalósítani a fenti alapelvekből. Az intézményhez kötődő, nemzetközi hírű kutatók írásai közül ezúttal két tanulmányt közlünk, Hans Schwarz etikai kérdéseket, Eberhard Busch pedig egy Magyarországon alig-alig tárgyalt kérdést, Kálvin és a zene kapcsolatát járja körül. A második egységben biblikus, rendszeres teológiai, gyakorlati és egyháztörténeti írások következnek. Ez az egység reményeink szerint arról árulkodik, hogy amikor teológiai szakirodalomról beszélünk, milyen gazdagság tárul fel előttünk. Békésen megfér egymás mellett az angyali kommunikációt tárgyaló biblikus tanulmány és egy korábban Afganisztánban szolgáló tábori lelkész, DRHE doktorandusz homiletikai írása. E két pólus között megjelenik a debreceni teológiai múlt; a református

közélet egy szelete Tisza Istvánon keresztül; valamint egy jelzésértékű írás arról, hogy a teológia művelői között mindig találtunk rendkívül sokoldalú egyéniségeket. Ahogy mindig, most is közlünk recenziókat. Ezek száma és terjedelme lapszámonként változó, de újraértelmezett szerkesztési elveinknek megfelelően ezek az írások egyre részletesebbek, nem pusztán kedvcsinálók egy-egy mű átolvasásához. A könyvismertetés műfaján belül a figyelemfelkel-

tés is legitim közlési mód, de elmehe-tünk egészen addig, amikor a szerző lényegében egy önálló gondolatmenetet fogalmaz meg egy-egy jelentős kötet apropóján. A jövőben támogatjuk, hogy a szerzők ebbe az irányba haladjanak, és már most is találkozunk ilyen típusú értékelésekkel.

Mindezt tisztelettel nyújtja át az Olvasónak a szerkesztő,

Hodossy-Takács Előd

DÍSZDOKTOROK

HANS SCHWARZ

A munka értelmezése

ABSTRACT

In his lecture Hans Schwarz argues that human beings have always been considered a homo faber. Work was not the result of the Fall, but the will of God.

He goes on by pointing out the fundamentally different approaches to work adopted by Hellenistic and Christian traditions. In contrast to Hellenistic ideas, work within the Christian tradition was considered the normal lot of every person not reserved for the slaves.

In the next part of his lecture, he gives a brief account of Work and Vocation within the Christian tradition. As he points out, in the 13th century medieval Europe work with one's hand was seen as penitence and based upon that view developed a stratification of work. The Reformation, however, brought about a more positive evaluation of work, specifically manual work.

He addresses the question of vocational mobility and then closes his lecture by again referring to Luther and his warning to parents and educators, as such it is our duty to keep in mind the well-being of the whole community in influencing a child regarding vocation. We are to constantly remind them and ourselves that humans are called to serve one another just as Christ served us.

Villaca-Czeglédi Johanna

1. A bibliai beszámoló

Emberi lényként a munka természetes. Pál így nyilatkozik: „Aki nem akar dolgozni, ne is egyék” (2Tessz 3,10). Valóban, az emberlény mindig is *homo faber*ként, alkotó emberként határozható meg.

A legelső pillanattól kezdve az embert arra kérte Isten, hogy ápolja és gondozza az Édenkertet (1Móz 2,15). A Genézis 1-ben azt olvashatjuk, hogy „Akkor ezt mondta Isten: Alkossunk embert a képünkre, hozzánk hasonlóvá: uralkodjék a tenger halain, az ég madarain, az állatokon, az egész földön és mindenben, ami a földön csúszik-mászik” (1Móz 1,26). A teremtés maga munkát feltételez. A munka tehát nem a bűneset következménye, hanem az isteni teremtettség velejárója. A bukás utáni átok nem az volt, hogy az embernek el kellett kezdeni dolgozni, hanem az, hogy a munka keménnyé és gyakran eredménytelenné vált. Az ember dolgozik reggeltől estig, de nem terem a föld mást, mint tövist, ezért arcának verejtékével kell ennie kenyerét.

Az ember Isten partnere, ha úgy tetszik, Isten földi adminisztrátora. A siker lehetősége az emberi munkában nem más, mint Isten áldása, amint az 1Móz 8,22-ből következik: „Amíg csak föld lesz, nem szűnik meg a vetés és az aratás, a hideg és a meleg, a nyár és a tél, a nappal és az éjszaka.”

Az állatokkal ellentétben az embereknek küldetésük, felelősségük van Isten parancsa által, hogy legyenek termékenyek és aktívak. Habár a szombat a pihenés

napja, ez mégsem semmittevés, hanem lehetőség arra, hogy az emberek elmélkedjenek Istenhez tartozásukon. A szombat egyrészt az örök szombatra emlékeztette a zsidókat, amikor is minden munka meg fog szűnni, és arra, hogy minden emberi erőfeszítés vége Isten.

A hellenista nézettel ellentétben a munka minden embernek osztályrésze és nem csupán a rabszolgák kötelezettsége. Amint azt a Tízparancsolatból ismerjük: „Hat napon át dolgozz, és végezd mindenféle munkádat!”¹ (2Móz 20,9). A szombati napon azonban az embereknek pihenniük kell. A munkának és a pihenésnek, mint Isten tiszteletének ez a gondolata újra előkerült a monasztikus közösségek *ora et labora* – „imádkozva és dolgozva” filozófiájában. Ezért a munka nem Isten szolgálatává, hanem a túlélés eszközévé vált.

Ahogy a zsoltáros mondja: „Kezed munkája után élsz, boldog vagy, és jól megy sorod.” (Zsolt 128,2). Mégis a zsidók tisztában voltak vele, hogy Isten áldása nélkül munkájuk gyümölcse sem lehet tartós. „Ha az ÚR nem építi a házat, hiába fáradoznak az építők. Ha az ÚR nem őrzi a várost, hiába vigyáznak rá az őrök.” (Zsolt 127,1). A Bibliában nincsen szó a fizikai munka leértékeléséről a szellemivel szemben, már csak azért sem, mert a művészi képességet és a kiváló szakmunkát Isten különleges ajándékaként értelmezték (2Móz 31,2–6).

Gyakran azonban ez vezetett ahhoz az elképzeléshez, hogy ha Isten megáldja az emberek munkáját, akkor gyarapodni fognak, míg az áldás elmaradása a gyarapodás hiányát implikálja. Ez kapcsolódott azután ahhoz, hogy az Isten áldása az ember érdemén alapszik. A zsidók azt hitték, hogy jó cselekedeteikért gazdag jutalmat nyernek, a rosszak pedig elnyerik méltó büntetésüket. Amint Jób könyvében láthatjuk, ez a gondolkodás nem egészen sematikus. Jób története arról tanúskodik, hogy az ok-okozati összefüggés Isten és ember kapcsolatában nem mindig bizonyul igaznak. Ezért Jézus emlékezteti hallgatóságát, hogy „legyetek mennyei Atyátoknak fiai, aki felhossa napját gonoszokra és jókra, és esőt ad igazoknak és hamisaknak” (Mt 545).

Az antikvitásban a kétkezi munkát a rabszolgák és szolgák feladatának tartották. A szabad polgároknak költészetet, tudományt, politikát illett művelniük. Platón és Arisztotelész ezért kritikával illette a fizikai munkát.²

Az Újszövetségben megfigyelhetjük, hogy Jézus nemcsak az ács fia volt, hanem még őt magát is ácsnak nevezték (Mt 13,55; Mk 6,3). Ezzel együtt Jézust rabbinak is szólították (Mk 9,5). Ez azt jelenti, hogy Jézusnak kettős foglalkozása volt. Szakemberként ács volt, míg a törvény magyarázójaként rabbi. Pál követi ezt a hagyományt, mivel neki is két hivatása volt. Egyrészt sátorkészítő (ApCsel 18,3), másrészt pedig misszionárius és apostol. Ezek után nem meglepő, hogy Jézus számtalan illusztrációja a hétköznapi munkát végző emberek világából eredeztethető, legyen szó akár pásztorokról, halászokról, szőlőmunkásokról vagy éppen adószedőkről.

Amint azt a talentumok példázatából láthatjuk, a talentumok használata Isten által elvárt és megjutalmazott cselekedet (Mt 25,14–30). S a bolond gazdagról szó-

¹ PREUSS: Old Testament Theology, 199.

² PLATO: The Dialogues of Plato, 508; ARISTOTLE: The Basic Works of Aristotle, 1132.1182.

ló történet jól illusztrálja, hogy nem lehet az ember élete biztonságban kizárólag a saját munkája által (Lk 12,13–21), „mert több az élet a tápláléknál, és a test a ruházatnál.” (Lk 12,23). Amíg Pál arra biztatja a rabszolgákat, hogy félve és remegve engedelmeskedjenek világi uraiknak, addig azt is mondja, hogy „ne látszatra szolgáljatok, mintha embereknek akarnátok tetszeni, hanem Krisztus szolgálként cselekedjétek Isten akaratát: lélekből”. (Ef 6,6). Ez azt jelenti, hogy a munka nem a vég önmagában, hanem végső soron Isten akarata, hogy ne legyünk lusták és restek, hanem a tőlünk telhető legtökéletesebb módon használjuk ki Isten akaratát.

2. Munka és hivatás a keresztyén hagyományban

A hellenista kétkezi munkától való idegenkedést legyőzte az Újszövetség holisztikus szemlélete a keresztyénségen belül. Például Augustinus kijelentette, hogy Isten etet és ruház bennünket, ha valamilyen fogyatékoság vagy más hivatás miatt nem tudnánk dolgozni. „Ámbár amikor képesek vagyunk, nem szabad kísérteni Istenünket; mert saját képességünk Isten ajándéka.”³ Ez tehát azt jelenti, hogy Isten gondoskodik rólunk, amikor mi nem tudunk gondoskodni magunkról. Ám ha megvan a lehetőségünk, hogy dolgozzunk, akkor úgy kell azzal élnünk, mint Isten ajándékával, amelyet nem hanyagolhatunk el.

Amikor a középkorban megjelentek a városok és bennük letelepedtek a mendikáns rendek, mint a ferencesek és dominikánusok, megjelent egy, az ókorihoz nagyon hasonló kettős munkaértelmezés. Amíg az egyszerű, főként paraszti munkát lenézték, addig a szakmunkások számottevő elismerésben részesültek, hiszen adományaikkal ők tartották fent az előbb említett rendeket. Gyakran a kétkezi munkát penitenciaként értelmezték és ezért egyfajta hármastagolása alakult ki a társadalomnak. Legfelül helyezkedett el a nemesség és a papság, középen azok, akik értelmiségi munkát végeztek, tehát a kereskedők és hivatalnokok, a legalsó szinten pedig a kétkezi munkásokat találhatjuk. A nemesség például nem folytathott bele üzleti ügyekbe vagy nem tanulhatott szakmát, hanem a rend és béke fenntartásáért felelt a saját területén.⁴

A reformációban újra észrevehetjük a munka pozitív értékelését. Kálvin János például hangsúlyozta, hogy „Isten kötelez mindannyiunkat arra, hogy egész életünk során az Ő elhívását keressük.”⁵ Azt javasolja, hogy annak érdekében, hogy megtaláljuk saját helyünket az életben, Isten mindenfajta megélhetést rendelt. Ezért nekünk takarékosnak kell lennünk és észre kell vennünk, hogy minden földi javaink kegyelemből adatnak. Ezért Kálvin inti az embereket: „Minden ember lássa meg, milyen mértékig kötődik kötelességében a másikkal és aszerint fizesse meg tartozását hűséggel.”⁶ Ez igaz az emberekre, a szuverén urakra, az egyházi szolgákra, szülőkre, és egyáltalán mindenkire helyzetétől függetlenül. „Ily módon minden ember mérje fel, rangja és pozíciója szerint, mivel tartozik a felebarátjának és fizesse

3 AUGUSTINE: The Early Church Fathers, 521.

4 LEGOFF: Arbeit, 634.

5 CALVIN: Institutes, 724.

6 i. m., 410.

meg, ami jár neki. Sőt, mi több, minden körülmények között a törvényadó Istent kell szem előtt tartani, azért, hogy tudjuk, ez a törvény a mi szívünkért és kezünkért van, azért, hogy az ember, hogy a felebarát és egymás jóllétét előre mozdítsuk.”⁷ Ez azt jelenti, hogy a munka és eredménye élvezete nem sajátítható ki, hanem a munka mindig a másik ember javára történik.

Kálvin ragaszkodik ahhoz, hogy az Isten általi elhívás a kezdőpontja és alapja minden helyes cselekedetnek. Amikor engedelmeskedünk elhívásunknak, „nincs piszkos és alantas munka”⁸.

Mindenkinek van egy különleges hivatása és ezért nem számít, hogy milyen munkát végzünk. Dióhéjban jól mutatja ez, hogy Kálvin nem tesz többé különbséget kétkézi és szellemi munka között, vagy szekuláris és spirituális világ között. Számára mindegyik egyenlő jelentőségű volt. Ugyanez elmondható Luther Mártonról is.

Luther Márton eloszlatja azt a népszerű elképzelést, hogy csak azok a dolgok tetszenek Istennek, amelyeket direkt érte végzünk, és a világi hivatás nem más, mint a bűneset szükségszerű következménye. Pontosan ez vezetett ahhoz a tévképzethez, hogy a papok és a szerzetesek azok a személyek, akik Istennek tetsző, jó munkát végeznek. Csak az ő személyükben lehetett hivatásról beszélni, ami végső soron egyet jelent az ebből a világból való kivonulással.

Luther számára azonban minden hivatás jó, amelyet Isten dicsőségére és a felebarátunk javára végzünk. Az elhívás és a munka tekintetében ez az új felfogás alaposan átforgatta a megcsontosodott középkori hierarchiát és komoly elismerést szerzett a kétkézi, szellemi és művészi hivatásnak és munkának.

Ezek szerint az ember nem elhívatik a világból egy magasabb szférába, hanem éppen ellenkezőleg a világba hívatik el, engedelmeskedve Isten hívásának az egyetemes jó előmozdításával.

A mai iparosodott, városias társadalomban a hivatás e koncepciója szinte teljesen eltűnt. Manapság a munka egyet jelent a költséghatékonysággal, ami tulajdonképpen nem más, mint minimális befektetés árán maximális profit kisajtolása. Ámbár manapság egyre több munkaadó és dolgozó felfedezi, hogy a személyes érintettség nélküli munka hosszú távon csupán az élet értelmetlenségének érzését erősíti. Egészségügyi problémák, minőségromlás, csupán néhány a legismertebb problémák közül. Erről az értelmetlenné válásról nagy részben mi tehetünk. A termelési folyamatok például részmunkákká töredezték. A munkás nem ismeri az egész folyamatot és fogalma sincs arról, hogy az ő munkája hogyan illeszkedik az egészbe.⁹ Éppen ezért a legtöbb embernek a fizetésemelés, vagy éppen a rövidebb munkaidő nem jelent semmit. A legtöbbünknek inkább az a fontos, hogy érdekes munkát végezzünk, amibe személyesen is bevonódhatunk. Hiszen ha valakinek nincsenek érzései a munkájával kapcsolatban, akkor az egyre unalmasabbá válik. Pontosan ezért fontos Luthert újra felfedeznünk és visszahoznunk a felebarát szolgálatainak gondolatát a munkafolyamatba.

7 i. m., 411.

8 i. m., 725.

9 FREY: Die Reformation, 126.

3. A hivatás mint isteni szolgálat

Amint azt mindenki tudja, egy bizonyos élethelyzetben lenni még nem garantálja azt, hogy az ahhoz az élethelyzethez tartozó feladatokat megfelelő módon el is tudjuk látni. Ezért Luther fáradhatatlanul emlékeztet bennünket, hogy minden hivatás a másik ember szolgálatáért van. A kormány például a kormányzottak jólétéért és nem a kormányzók kedvéért; ahogy a gyülekezeti lelkész is a gyülekezet tagjaiért dolgozik.

Tehát nem az alapján választunk munkát, hogy hol tudunk a legkisebb ráfordítással a legtöbbet kicsikarni. A hivatás nem értünk van, hanem a másik emberért. Luther azt gondolja, hogy aki lelkiismeretesen eleget tesz hivatásának, legyen az keresztyén vagy nem keresztyén ember, Istennel működik együtt. Ők eszközei Isten világot folyamatosan fenntartó munkájának és általuk hoz Isten szeretetet a világba. Egy keresztyén és egy nem keresztyén egyenlőképpen képes eleget tenni munkájának. A különbség annyi, hogy amit a keresztyén ember tesz, az a hit aktív szeretetének útján történik.¹⁰

Luther nem utópista. Ismeri az emberi természetet és az emberi hajlamot, ami összehasonlítja magát a másik emberrel. Ezért elismeri: „Nagy kevesen elégedettek azzal, ami jutott nekik. A laikus a papi életre áhítozik, a diák tanár szeretne lenni, a polgár tanácsossá szeretne válni, mindannyian gyűlöljük a saját elhívásunkat, ámbár nincs más út szolgálni Istent, mint egyszerűen hitben járva a saját elhívásunkhoz ragaszkodni jó lelkiismerettel.” Ámbár Luther figyelmeztet: Isten „nem akarja, hogy az emberek megváltoztassák, vagy elhagyják hivatásukat, mint ahogy azt a pápaság alatt tették, amikor kegyes dolognak számított feladni a hétköznapi életet és visszahúzódní egy kolostorba.”¹¹

Mivel Isten ritkán avatkozik direkt módon ennek a világnak a dolgaiba, ezért ajándékait a mi munkánk által közvetíti, ezzel mi „Isten maszkjává válunk, ami mögött Ő rejtve marad és cselekszik”.¹² Ez azt is jelenti, hogy minden hasznos hivatás Isten által rendelt és e nélkül nem létezhetnek emberi közösségek. Ha felhagyunk velük, akkor tulajdonképpen Isten hívását hagyjuk figyelmen kívül. Luther szerint a hivatás nem más, mint Isten elhívása, amely által egy adott helyzetben megtudjuk, hogy mit vár tőlünk Isten. Akár fizetést kapunk érte, akár nem, a hivatás sokkal több egyszerű kenyérkeresetnél. Ez egy út, amelyen keresztül Isten gondját viseli és fenntartja a közösség érdekét és egyáltalán embertársunkat. Függetlenül attól, hogy milyen látszólagos különbség van hivatás és hivatás között, a hivatások azért rendeltettek, hogy fenntartsák a teremtetett rendet.

¹⁰ LUTHER: Luther's Works 52, 37.

¹¹ LUTHER: Luther's Works 3, 62.

¹² LUTHER: Luther's Works 14, 114.

4. Hivatásbeli mobilitás

Luther számtalan módon harcolt a strukturált társadalom egy olyan hamis ideája ellen, amely mentén mindenki születési előjogok alapján tölti be szerepét. Például azért emelte fel szavát, hogy a házasságon kívül születettek ne tölthessenek be magas rangú pozíciókat a kézműves és kereskedő társaságokban. Követelte a tanulás és fejlődés lehetőségét az átlagemberek gyermekeinek, ezért nem szankcionálta a jövedelem növelését ilyen okok esetén. Miután minden hivatás isteni szolgálat, senki sem érvelhet hivatásváltás mellett pusztán anyagi okokból. Luther felhívta a szülők figyelmét, hogy megfelelő oktatással gyermekük be tud tölteni mindenfajta kormányzati, nevelési, és egyházi pozíciót. „Az nem Isten akarata, hogy csak azok, akik királynak, hercegnek, úrnak és nemesnek születnek gyakorolják a kormányzást és uralkodjanak. Szeretne koldusokat is látni köztük, nehogy azt higgyék a hatalom gyakorlói, hogy a születés és nem Isten teszi az urakat és kormányzókat.”¹³

Az előrehaladás nyitott mindenki számára, aki rendelkezik a szükséges ismeretekkel. Ezért Luther kiemelten hangsúlyozta az egyetemek alapítását a helyi uraknak. 1524-ben nyílt levelet írt az összes német város tanácsosainak, hogy alapítsanak és tartsanak fenn keresztyén iskolákat. Követelte, hogy az alapvető oktatás legyen elérhető mindenki számára, mégpedig úgy, hogy a szegények gyermekeit kormány és egyházi ösztöndíjakkal segítsék. Ámbár ezek a próbálkozások haszontalanok, ha a szülők nem engedik a gyermekeknek, hogy kihasználják az elérhető lehetőségeket. Éppen ezért a szülőknek meg kell vizsgálniuk gyermekeiket, hogy rendelkeznek-e vagy érdekeltek-e egyáltalán magasabb szintű képzsében.

A jobb oktatás azonban nem formálhat azonnali jogot a magasabb szintű hivatásra. „Habár egy gyermek tanult latint, ettől függetlenül el kell sajátítania a kereskedés művészetét, vagy valamilyen szakmunkát, és készen kell állnia, mert bármikor szükség lehet rá, hogy pásztorként, vagy más módon szolgálja az egyházat. A tudás nem akadályozhatja meg őt abban, hogy keresse a kenyerét.”¹⁴ Luther számára nincsen etikai különbség a hivatások között, teljes életet élni mindenhol lehetséges. Ha nem tudunk előre lépni, akkor sem szabad megfosztottnak éreznünk magunkat.

Számtalanszor fájdalmasan kell tudomásul vennünk, hogy a saját hivatásunkat csupán bizonyos keretek között választhatjuk meg. A hivatásunk mindig más emberek elhívásával együtt történik. Bizonyos hivatások gyakorlása megelőzi azt az érzést, hogy mi arra a bizonyos munkára elhívva lennénk. Ezért sem a hivatás megválasztása, sem a saját kötelességünk teljesítése nem lehet tisztán magánügy. Luther gyakran figyelmezteti a tanárokat és szülőket, hogy a közösség jóléte fontos szerepet kell játsszon a gyermekek hivatásának megválasztásában. Luther hivatás-értelmezésében a szolgálatkészség és a szeretet kiemelten fontos. Az egymásnak való szolgálatot, amivel a családon belül, a házasságban és a nagyobb emberi közösségekben már találkozhattunk, Krisztus szolgálata fejezte ki. Az emberek egymás szolgálatára hivatottak, éppen úgy, ahogy Krisztus szolgált minket. Ha ezt

¹³ LUTHER: *Luther's Works* 46, 250.

¹⁴ i. m., 232.

fejen tartjuk, akkor ez segíthet elkerülni az individualista és én-központú, egyedül a saját jóllétünkért való törekvést, és lehetőséget ad arra, hogy újra felfedezzük a tényt, hogy a munkánkkal a közösség jóllétét szolgáljuk.

Ford. Czeglédi Péter Pál,
Kovács Gergő

Felhasznált irodalom

- ARISTOTLE: Politeia, in: McKeon, R. (ed.): *The Basic Works of Aristotle*, New York, Random House, 1941.
- AUGUSTINE: On the Works of Monks, in: Roberts, A.–Donaldson, J.–Wace, H. (eds.): *The Early Church Fathers*, 1994.
- CALVIN, J.: *Institutes of the Christian Religion* (Library of Christian Classics), Philadelphia, The Westminster Press, 1960.
- FREY, C.: Die Reformation Luthers in ihrer Bedeutung für die moderne Arbeits- und Berufswelt, in: Löwe, H.–Roepke, C.-J. (Hrsg.): *Luther und die Folgen*, Munich, Christian Kaiser, 1983.
- LEGOFF, C.: Arbeit V: Mittelalter, in: TRE 3, 634.
- LUTHER, M.: A Sermon on Keeping Children in School (1530), in: *Luther's Works* 46, Minneapolis, Fortress Press, 1967.
- LUTHER, M.: Commentary on Psalm 147 (1532), in: *Luther's Works* 14, St. Louis, Concordia Publishing House, 1958.
- LUTHER, M.: Lectures on Genesis, in: *Luther's Works* 3, St. Louis, Concordia Publishing House, 1961.
- LUTHER, M.: The Gospel for the Early Christmas Service, in: *Luther's Works* 52, Minneapolis, Fortress Press, 1974.
- PLATO: Laws, in: *The Dialogues of Plato*, New York, Random House, 1936.
- PREUSS, H. D.: *Old Testament Theology* 2, Louisville, Westminster John Knox Press, 1995–1996.

Kálvin zeneszeretete

ZUSAMMENFASSUNG

Es gibt ein verbreitetes Bild von Calvin, wonach er ein harter, schroffer Typ gewesen ist. Die vorliegende Arbeit versucht dieses Bild von Calvin in ein besseres Licht zu stellen, indem es – ohne Bedarf an Vollkommenheit – den Genfer Reformator von einer überraschend neuen Seite aus darstellt.

Im ersten präsentiert es anhand ein dutzend auserlesener Texte Calvins die lebendige Beziehung des Reformators zur Musik, und zwar zur Musik der Renaissance und zum kirchlichen Gesang. Dabei ist es aufregend zu sehen, dass Calvin in seiner Freude an der Musik sich widersprüchlich äußert. Auf der einen Seite bricht seine Freude an dieser Gabe des Lebens ungehemmt durch, dermaßen, dass er in seinem Gottesdienst-Ordnung von 1542 für das Singen aller öffentlichen Gebete plädiert, ganz dem Modell der alttestamentlichen Psalmen folgend. Aber auf der anderen Seite mahnt Calvin davor den großen Unterschied zwischen der Musik, die man macht, um die Menschen bei Tisch und in ihren Häusern zu erfreuen, und den Psalmen, die man in der Kirche singt, im Angesicht Gottes und seiner Engel außer Acht zu lassen.

Der zweite Teil der Arbeit stellt die Psalmen als das Gebet- und Gesangbuch auch der Christenheit dar und die Bemühungen Calvins diese als öffentliche Gebete in der Gemeinde zu singen. Bemerkenswert ist, dass bei der ersten Ausgabe eines Teils dieser Gesänge, 1539 in Straßburg Calvin noch selbst einige Texte und vielleicht auch einige Melodievorlagen beigesteuert hat. Aber dann zeigte er seine Größe darin, dass er auch seine Grenzen anerkannte. Er übertrug darum die Erstellung der Psalmreimung ausgezeichneten Dichtern und die Komposition der Melodien dazu hervorragenden Musikern seiner Zeit (wie z.B. Claude Goudimel).

Der abschließender dritter Teil behandelt Calvins Auslegung der Psalmen und deren Lieder-Dichtung anhand des ersten Psalms.

Szomor Abigél

1. A zene szeretete

Kálvin a német köztudatban rideg és kemény természetű emberként él. De vajon hiteles-e a róla alkotott kép? Mindenesetre nem ismerjük eléggé Kálvint, vagy félreismertük, hogyha nem hallottunk zeneszeretetről. Zene iránti rajongása igenis eleven volt. Ismerte és nagyra becsülte kora muzsikáját, a reneszánsz dallamokat, olyannyira, hogy zenehallgatás közben nemegyszer könnyekre is fakadt.

Épületesnek tartotta azt a gondolatot, hogy zenélni nemcsak az ember képes, hanem tulajdonképpen az egész teremtett mindenség muzsikál. Vajon halljuk-e a teremtés muzsikáját? A Teremtés zenéje ugyanis annak a bizonyítéka, hogy „az Úr minket valamennyi érzékünkön keresztül meg akar örvendeztetni és fel akar üdíteni”¹. Főként a fülünkön keresztül! A Teremtés hallatja a hangját, akkor is, ha az ember füle süketté vált befogadására. Ilyenformában válik a genfi tanító számára igazi példaképpé a Teremtés. A Zsolt 104,12 kapcsán a következőket jegyzi meg:

¹ DOUMERGUE: Calvins Wesen, 77.

„Még a legnagyobb pusztaságban is akad egy-egy fa, melynek ágairól csicsergő madarak éneke zeng. Ha tehát még ezeken a kísérteties és rideg helyeken is fellelhető az Isten jóságának és hatalmának a jele, mennyivel inkább méltó a csodálattunkra azon javak bősége, melyeket a termékeny és gazdag vidékeken láthatunk!”²

Hasonlóképpen, a Zsolt 103,22 alapján ekképp gondolkodik:

„Áldjátok az Urat minden ő teremtményei, az ő uralkodásának minden helyén!” Noha a teremtményeknek sem érzelmeik, sem hangjuk nincsen, mégis valamilyen módon meg kell szólaltatniuk Isten dicséretét. Ezért nekünk is meg kell tanulnunk, hogy nem lehet a mennynek vagy a földnek egy szeglete sem, melyben ne hangzana fel az Isten dicsérete. Nincs mentségünk, ha nem követjük a Teremtés példáját, sőt a Teremtés istendicsérete saját közömbösségünket veti szemünkre. Az „Ő uralkodásának minden helyén” szándékosan szerepel ilyen formában a zsoltárban. Mert ha Isten dicséretét még azok a vidékek sem hallgatják el, melyek hangját az ember nem hallhatja, hogyan szabadna nekünk hallgatnunk, akiket Isten az Ő szent hangjával áldott meg, mikor szánkat beszédre nyitotta!”³

A korábban előzőtt majd 1542-ben Genfben visszatérő Kálvin új istentiszteleti rendet adott ki. Az *egyházi könyörgések és énekek alakja* címmel. Kálvin számára a könyörgés és ének kifejezések ugyanazt jelentették. Ő ugyanis az egyházi éneklést nem úgy értelmezte, miként a lutheránusok, miszerint a gyülekezeti ének a hit kinyilatkoztatása, azaz hitvallás, hanem imádság, melyben a teljes gyülekezet Isten felé fordul. Ugyanakkor fontosnak vélte, hogy a gyülekezet valamennyi közös imádsága énekszóban hangozzék el, még a Miatyánk, a Hiszekegy és a Tízparancsolat, sőt a záró áldás is. Áldásformulának a Simeon gyermek Jézust dicsérő énekét javasolta („Mostan bocsátd el, Uram, a te szolgádat, a te beszéded szerint, békességben: Mert látták az én szemeim a te üdvösségedet, A melyet készítettél minden népeknek szeme láttára, Világosságul a pogányok megvilágosítására, és a te népednek, az Izráelnek dicsőségére.”). Kálvin az Efézus 5,19 alapján úgy vélte, hogy a közös imádságok énekszóban történő előadása már az újszövetségi őskeresztények között elterjedt szokás volt („Beszélgetvén egymás között zsoltárokból és dicséretekből és lelki énekekből, énekelvén és dicséretet mondván szívetekben az Úrnak”)⁴ Hasonlóképpen hivatkozik Pál apostolra, aki 1Kor 14,15-ben így szól: „Imádkozom a lélekkel, de imádkozom az értelemmel is; énekelek a lélekkel, de énekelek az értelemmel is”.⁵ Kálvin emezekre alapozva adja 1542-es liturgiájának címét: *Az egyházi könyörgések és énekek alakja*. Ugyanezt a gondolatot kívánja hangsúlyozni a mottó is, mely tulajdonképpen két zsoltáridézet: Zsolt 149,1: „Dicsérjétek az Urat! Énekeljétek az Úrnak új éneket; dicsérje őt a kegyesek gyülekezete!”, valamint Zsolt 150,6: „Minden lélek dicsérje az Urat!”

Figyelemre méltó, hogy Kálvin a zene szeretetéről és örömről gyakran ellentmondásosan nyilatkozik. Nem egyszer teljesen fesztelenül tör ki belőle az élet ezen

2 CUNITZ–BAUM–REUSS: Joannis Calvini opera quae supersunt Omnia 32, 89.

3 CUNITZ–BAUM–REUSS: Joannis Calvini opera quae supersunt Omnia 32, 84.

4 BUSCH–LINK–FREUDENBERG–HERON: Calvin Studienausgabe 2, 157.

5 CALVIN: Institutio, III 20, 33.

ajándéka felett való öröm: „Minden dolgok között, melyek az ember pihenésére és gyönyörködtetésére alkalmasak, a legelső a zene.”⁶ Máshol pedig így nyilatkozik:

„Tapasztalatból tudjuk, hogy az énekben az emberi szívet megmozgató nagy erő és hatalom rejlik... Ezért meg kell becsülnünk, mint istenadta ajándékot... Aligha akad még egy olyan dolog a világon, mely az emberi szívet inkább képes ringatni vagy hajlítani. És újra meg újra megbizonyosodunk afelől, hogy a hangok művésze mily rejtélyes és hihetetlen erővel bír az emberi szív felett.”

Az emberi énekhang mellett a különböző hangszerekről sem szabad megfeledkeznünk. Kálvin különösen szerette a hárfát, fuvolát, dobót és az orgonát. A zenében nemcsak szükségességet látott, hanem az élvezet és vigasság forrásának tekintette.⁷ Nyilatkozatai alapján tehát Kálvint egy éneklő hívőnek képzelhetjük el:

„Amilyen mértékben a zene maga is szétárad, úgy kell neki a ház körül vagy a mezőn, mint buzdítás és dicsőítés szolgálnia. Ez annál fontosabb, mint hogy szavakban ki tudnánk fejezni”⁸

S úgy látszik, Kálvin egyszer csak rendreutasítja magát a zeneszeretétét illetően, és ebben az összefüggésben leszögezi:

„Mindig figyelni kell arra, hogy az ének ne legyen sem könnyelmű, sem csapongó, hanem legyen súlya és méltósága, ahogyan szent Ágoston is tanítja. Ezért szigorúan meg kell különböztetni azt a zenét, amit az ember az asztal körül az otthonában, a saját örömére hallgat, azoktól a zsoltároktól, melyeket a templomban énekel, az Isten és angyalai színe előtt.”⁹

Az istentiszteleteken kívül elhangzó ének mégsem megvetendő. Az asztaltársaságban vagy az otthonunkban szolgálhat örömünkre. Kálvin így írja: „Az éneklés a templomi használaton és hasznán messze túlnő. Otthon vagy kint a szabadban is felszólít minket Isten dicsőítésére.” Kálvin buzdítása visszhangra talált. 1556-ban Bordeaux városáról az a hír járta, hogy lakosai a genfi zsoltárokat hétköznapi is éneklék kint az utcán vagy éppen az otthonaikban. 1557-ben pedig a francia Xanties városáról ekképpen nyilatkoztak: „Látnia kellett volna, hogy vasárnaponként a kézművesek miként sétáltak a ligetekben és a szórakozóhelyeken zsoltárokat énekelve.”¹⁰ Mindazonáltal a legfontosabb az, hogy a zene Isten dicséretére szóljon. És ezzel kapcsolatban Kálvin két dolgot emel ki: először azt, hogy a lelki énekeket csakis szívvel lehet igazán méltóképpen énekelni.¹¹ Másodszor pedig azt, hogy:

„Legfőképpen a nyelvünknek kell, a beszédünkkel és az énekszóval együtt, Isten tiszteletére szolgálnia, mert e célból teremtett, vagyis hogy Isten dicséretét hirdesse és Őt magasztalja. Legfontosabb hasznát nyelvünk mégiscsak a nyilvános imádságban találja, amint a hívek gyülekezetében lenni szokott. Mert ott nem történik egyéb, mint, hogy mi azt az Istent, akit egy értelemmel és egy hitben szolgálunk, együtt, egy hanggal és egy szájjal, egyformán dicsérünk.”¹²

6 BUSCH–LINK–FREUDENBERG–HERON: Calvin Studienausgabe 2, 29.

7 DOUMERGUE: Calvins Wesen, 75., vö. BUSCH–LINK–FREUDENBERG–HERON: Calvin Studienausgabe 2, 159.5.

8 BUSCH–LINK–FREUDENBERG–HERON: Calvin Studienausgabe 2, 157.14–17.

9 i. m., 157.4–10.

10 BERNOULLI–FURLER: Der Genfer Psalter. Eine Entdeckungsreise, 43.57.

11 BUSCH–LINK–FREUDENBERG–HERON: Calvin Studienausgabe 2, 2.

12 CALVIN: Institutio, III 20, 31.

A Kol 3,16 így szól: „A Krisztusnak beszéde lakozzék ti bennetek gazdagon, minden bölcsességben; tanítván és intvén egymást zsoltárokkal, dicséretekkel, lelki énekekkel, hálával zengedezvén a ti szívetekben az Úrnak.” Ennek mentén jegyzi meg Kálvin: „a tartalmatlan, üres ének helyett inkább illik szánkba olyan, mely Isten dicsőségét hirdeti”.¹³

2. A zsoltárok mint a keresztyének által is használt imádságos és énekgyűjtemény

Mindenekelőtt hangsúlyos a címbeli is szócska. A zsoltárok könyve ugyanis nem csupán a keresztyének ima- és énekeskönyve. Mindenekelőtt a zsidók számára volt az, és az ma is. Kálvin nem tisztázta végérvényesen magában a keresztyénség és az Ótestamentum népének viszonyát. Ám az Ószövetség gondos tanulmányozása során arra a meggyőződésre jutott, hogy a zsidó nép az első az Isten által elhívott népek között. A Zsolt 150,6 magyarázatánál így szól:

„Az a tény, hogy a zsidó néppel egyazon éneket zengedezünk (ti. a zsoltárokat), összetart mindnyájunkat; hogy az Isten közöttünk, a pogányokból lett gyülekezetében is szakadatlan dicsőítő áldozattal tiszteltessék, mígnem a mennyek országában újra találkozunk, és az angyalokkal együtt éneklünk halleluját.”¹⁴

A zsidó nép valóban már a keresztyénség előtt imakönyvként használta a Zsoltárok gyűjteményét. Ebből az is következik, hogy ezeket a szövegeket nem sajátíthatjuk ki magunknak, és nem értelmezhetjük őket kizárólag keresztyén szövegekként. Kálvin ezzel teljesen tisztában volt, ezért az istentiszteleti céllal használt zsoltárszövegek rímbeszedése során az ószövetségi hagyományt tartotta szem előtt. Így érthető, hogy is jelenhetett meg újabban a német nyelven napvilágot látott Zsoltárok könyve egy zsidó rabbi előszavával. Ezzel szemben Luther Márton zsoltárparafrázisai kifejezetten a keresztyén istentiszteletre készültek, és ez abban is megmutatkozik, hogy ezekben a szövegekben sokkal gyakrabban találunk utalásokat Krisztus megjelenésére és kinyilatkoztatására. Nemrégiben egy lutheránus teológus(nő) azt vetette a református egyház szemére, hogy nem keresztyéni módon közelít a Zsoltárok könyvéhez. Valójában azonban éppen a Zsoltárok könyve nevelte és táplálta a reformátusságban az Ószövetség és így az Ószövetség népe iránti rokonszenvet, összetartozás érzését. Georg Friedrich Händel muzsikája is jó példa erre, akinek első zenei tevékenysége a hallei hugenotta székesegyház kántori állásához köthető.

Már az 1537-es Genfi istentiszteleti rendtartásában azt írja az akkor csupán 27 éves Kálvin, hogy igen hasznos és épületes volna a templomban a zsoltárokat mint nyilvános, közösségi imádságokat énekelni, és kéréseinket és dicséretünket ilyen formában Isten elé tárni.

„Ezekben teljes mértékben az ősegyház példáját követjük, hiszen már Pál apostol is tanúbizonyságát adta annak, hogy hasznos dolog a keresztyén gyülekezetben az (egy) szívvel és szájjal való éneklés. Ennek hasznát és építő jellegét csak akkor

¹³ Kol. 3,16-hoz lásd: CUNITZ–BAUM–REUSS: Joannis Calvini opera quae supersunt Omnia 52, 124.

¹⁴ CUNITZ–BAUM–REUSS: Joannis Calvini opera quae supersunt Omnia 32, 442.

mérhetjük le, ha előbb kipróbáltuk. A hívek imádsága, abban a formában, ahogyan ma gyakoroljuk, olyannyira rideg és egyhangú, hogy az már szégyen. A zsoltárok ezzel szemben arra biztatnak, hogy felemeljük szívünket az Úr Istenhez. Vágyat ébreszthetnek bennük arra, hogy az Ő csodálatos nevét segítségül hívjuk, és Őt dicsőítve magasztaljuk.”¹⁵

Mikor Kálvin ezt írja, még nem léteztek az énekekben előadható zsoltárparafrázisok. Csupán később, a strassburgi tartózkodása alatt volt alkalma Kálvinnak a kérdéssel gyakorlatban is foglalkozni. A gyülekezeti énekek mintapéldányát a zsoltárokban vélte felfedezni. A két műfaj találkozásában született meg a harmadik: a bibliai szöveget hűségesen követő, rímbeszedett, énekszóval előadható zsoltárparafrázis. Zsoltármagyarázatához fűzött előszavában¹⁶ Kálvin a Zsoltárok könyvét valóságos kincsestárnak nevezi, melyben szebbnél szebb, gyönyörűséges ékszemek rejlenek. A zsoltárokban szívünk összes rejtett zugára és bajára fény derül: megszólal benne a fájdalom, szomorúság, félelem, kétség, remény, gond, baj, aggodalom, röviden minden érzelem, mely az ember belsejét szétszakítja. A zsoltárban ezeket öntjük Isten elé, az ő irgalmában, könyörületében bízva. Az ígéretekben való reménység hangja szólal meg bennük egyre hangosabban, és azé a hité, mely egyedül a kegyelemből kapott bűnbocsánatban látja Istennel való megbékélésünk alapját. De ez még nem minden. „Sehol sem találkozhatunk egyebütt az Istennek népe és egyháza iránti páratlan jóságát dicsőítő himnuszok ily gazdagságával”. És sehol sem láthatjuk világosabban Isten atyai gondviseléséből eredő, szabadító tetteinek és mindennemű nyomorúságból való kimentésének tanúságát, mint ezekben. Ezért is találunk a zsoltárok között oly nagy számban Isten szeretetéről szóló, örömteli dicsőénekeket.

A zsoltárénekek 1539-ben, Strassburgban megjelent első darabjai között több olyan is akad, mely szövegének, sőt dallamának kidolgozásában Kálvin aktívan segédkezett. Ám mindezek mellett Kálvin abban is megmutatta nagyságát, hogy látta és beismerte képességeinek határait is. Ezért a zsoltárszövegek rímbeszedésének feladatát kiváló költőkre ruházta át, a dallamok szerzését pedig korának kitűnő zeneszerzőire bízta. Név szerint csupán egyet említenék meg közülük, Claude Goudimelt, aki a holland Josquin Desprez tanítványaként Rómában tevékenykedett, többek között Giovanni Pierluigi da Palestrina tanáraként. A zsoltárok dallamait ugyan nem ő szerezte, de Goudimel volt az, aki négyszólamú műveket formált belőlük, melyekben – mint tudjuk – a tenor hozza a fő dallamot. A gyülekezeti istentiszteleten különben nem gyakorolták a négy szólamban való éneklést, Kálvin ugyanis fontosnak tartotta, hogy a gyülekezet egy szólamban, egy hangként forduljon Istenhez. Amikor a trienti zsinaton tárgyalásra került a polifonikus zene ártalmas vagy építő jellegének problematikája, kikérték Palestrina véleményét, aki egyértelműen a többszólamú éneklés mellett tette le voksát. Kálvin városában, Genfben is gyakorolták a négyszólamú zsoltáréneklést, de más alkalmak rendjén, az otthonokban vagy egyéb együttléteken. A maga módján tehát Goudimel is hoz-

15 BUSCH–LINK–FREUDENBERG–HERON: Calvin Studienausgabe 1, 115.125.

16 BUSCH–LINK–FREUDENBERG–HERON: Calvin Studienausgabe 2, 21–25.

zájárult a zsoltárok széleskörű elterjedéséhez. Ez a derék hugenotta számos hittestvérével együtt 1572-ben Szent Bertalan éjszakáján lelte halálát.

A genfi zsoltárok a korabeli keresztyénség sajátos, újszerű alkotásai. Használatuk számos fordításban, igen gyorsan elterjedt. Német nyelvre mind a 150 zsoltárt először 1573-ban fordította le a lutheránus Ambrosius Lobwasser. Lobwasser szövegváltozata több mint száz kiadást ért meg. A német református gyülekezetekben használt evangélikus énekeskönyv legelején egy betoldás áll, mely valamennyi genfi zsoltárt magában foglalja az eredeti dallammal ellátva. Hasonlóképpen az 1901-es Magyar Református Énekeskönyv első felében fellelhető mind a 150 zsoltár a genfi dallamokkal.

3. Kálvin zsoltármagyarázatai és énekköltészete

Most pedig az 1. zsoltár példáján lássuk, hogyan szólt a Szentírás szövege az énekköltemények (zsoltárparafrázisok) formájában, mégpedig a 1562-es genfi kiadás alapján. „Les Psaumes en vers français avec leurs mélodies”.¹⁷ A címlap az énekszövegek értelmezésében is segítséget nyújt. Egyrészt ott áll a Zsolt 9,15: „Chantez au Seigneur qui habite en Zion, & annoncez ses faits entre les peuples.” Másrészt egy kép körül az 1 Kor 15,42-ből vett idézet áll: »Ainsi sera la Resurrection des Morts: / Ce qui est semé en mepris / Ressuscitera en gloire« a kép pedig egy búzatáblát ábrázol, melyben a kalászból a magok a földbe hullnak.¹⁸

Vessünk egy pillantást Kálvin 1557-es Zsoltárkommentárjára. Ebben elsősorban a zsoltárok elsődleges, eredeti mondanivalóját keresi. Ugyanakkor azzal a felismeréssel fogadja őket, hogy az egykori szövegeknek a saját valóságában is van aktuális mondanivalójuk. Érezhető a magyarázataiban, hogy teljes mértékben átérzi a franciaországi protestáns keresztyének szorongatott helyzetét, és a genfi reformátori munkássága felett érzett aggodalma is rányomja a bélyegét, mely utóbbi az akadémikus magisztrátus (városvezetőség) és az ezekkel együttműködő tévtanítók miatt volt állandó jelleggel veszélyeztetve. Zsoltárfejtegetéseit vasárnaponként adta elő, és ebből arra következtetünk, hogy a zsoltárok számára istentiszteleti szövegek voltak. Kálvin szemében a zsoltárok egyértelműen az imádság ősmintáinak számítottak.

Az első zsoltárt úgy értelmezi, mint az Isten törvényének dicsőítését. Isten ugyanis csak akkor tisztelhető méltóképpen és helyesen, „hogya engedünk szavának”. De látnunk kell azt is, hogy mi különbözteti meg Isten törvényét a kínos törvényesedéstől. Kálvin szerint az, hogy „Isten a kényszerű (rab)szolgálatban nem leli örömet és tetszését, hanem sokkal inkább azokban, akik hajlandóak a törvény tanítványaivá lenni, és derűs lelkiülettel közelítik meg azt, akik abban olyannyira örömeiket lelik, hogy szebbet és kellemesebbet tenni nem is kívánnak, csak hogy abban (törvényben) növekedjenek.”¹⁹ Íme az első genfi zsoltár 1539-es változatának szövege:

¹⁷ MAROT—DE BEZA: Les Psaumes en vers français avec leurs melodies.

¹⁸ LOBWASSER: Die Psalmen Davids; JORISSEN: Die Psalmen Davids.

¹⁹ CUNITZ—BAUM—REUSS: Joannis Calvini opera quae supersunt Omnia 31, 39.

Qui au conseil des malins n'a esté,
Qui n'est a trac des pecheurs arresté :
Qui des moqueurs au banc place n'a prise,
Mais nuit & iour la Loy contemple & prise,
De Leternel, & en est de sireux,
Certainement ce stuylla est hereux.

Heil, Heil dem Mann, der flieht der Bösen Rat,
der nicht betritt der Sünder krummen Pfad,
und sich vom Sitz der Spötter weit entfernt!
Dem Manne Heil, der ruhig Weisheit lernet,
der sich das Recht des HERRN zur Freude macht,
und Sein Gesetz erforschet Tag und Nacht.

Aki nem jár a hitlenek tanácsán,
És meg nem áll a bűnösök útján,
A csúfolóknak nem ül ő székében,
De gyönyörködik az Úr törvényében,
És arra gondja mind éjjel nappal:
Ez ily ember nagy boldog bizonyly.²⁰

Ford. Szomor Abigél

²⁰ Énekeskönyv. Magyar Reformátusok Használatára, Budapest, Magyarországi Református Egyház kiadása, 2001.

Felhasznált irodalom

- BERNOULLI, P. E.–FURLER, F. (Hrsg.): *Der Genfer Psalter. Eine Entdeckungsreise* (2. Ausfl.), Zürich, Theologischer Verlag, 2005.
- BUSCH, E.–LINK, Ch.–FREUDENBERG, M.–HERON, A. (Hrsg.): *Calvin Studienausgabe*, Neukirchen, Neukirchener Theologie, 2012.
- CALVIN, J.: *Institutio Christianae Religionis*, 1559.
- CUNITZ, E.–BAUM, J.-W.–REUSS, E. W. (Hrsg.): *Joannis Calvini opera quae supersunt Omnia*, Brunsvigea, C. A. Schwetschke, 1859.
- DOUMERGUE, E.: *Calvins Wesen*, Neukirchen, Neukirchen Kreis Moers, Buchhandlung des Erziehungsvereins, 1934.
- MAROT, C.–DE BEZA, T.: *Les Psaumes en vers français avec leurs melodies*, Faksimile-Druck, Genf, Droz, 1986.
- LOBWASSER: *Die Psalmen Davids / Nach Frantzösischer melody und art in Teutsche reimen ... gebracht / Durch D. Amb.*, Herborn, 1609.
- JORISSEN, M.: *Die Psalmen Davids: In Reime gesetzt durch Matthias Jorissen nach der Ausgabe von 1818*, Rostock, ßVerlag, 2006.

TANULMÁNYOK ÉS VENDÉGELŐADÁSOK

KÓKAI NAGY VIKTOR

Hogyan kommunikálnak az angyalok?

Zusammenfassung

Mein Artikel hat das Ziel, die Engel als Kommunikatoren vorzustellen. Es ist mir völlig klar, dass Gott nicht nur via Engel kommunizieren kann und er auch die Propheten und Priester als Kommunikatoren gebrauchen kann. Er hat sogar seine vollkommene Kommunikation in Person Jesu Christi vollgebracht. Trotzdem fällt meine Wahl auf die Engel. Ihre Klarheit, wie ihre Persönlichkeit und ihre Aufgabe in der die Menschen anredenden Botschaft konzentriert; ihre Zuverlässigkeit, sie gehören zu der Wahrheit und reden die Wahrheit, und ihre persönliche Zuwendung zu den Menschen; ihre Kommunikation ist effektiv aber doch nicht spektakulär (abgesehen vom letzten Gericht). All diese Eigentümlichkeiten stellen die Engel in scharfen und provokativen Kontrast zu der heutigen Kommunikation. Meiner Meinung nach, die Kirche kann nur dann an diesem Wettkampf in der Kommunikation erfolgreich teilnehmen, wenn sie dieser Tendenz entgegengeht. Wir müssen ohne Lügen die Wahrheit sagen, die Menschen persönlich anreden, vertrauens- und glaubwürdig sein, nie Angst erregen und die Aufmerksamkeit auf Gott und nur allein auf Gott lenken – wie es wir von den Engeln gelernt haben.

1. Mi a probléma az angyalokkal?

Szokásommá vált, hogy amikor egy olyan témát kívánok feltárni, amellyel kapcsolatban ismerethiányban szenvedek, bekapcsolom az internetet és megnézem, mit dob ki a kereső. Nem volt ez másként az angyalokkal sem. És noha számítottam erre, azért megdöbbentett, amit találtam. Az „angyalok” címszóra kb. 540 000 találat jelenik meg, de az első nagyjából használható oldal (ha a Wikipédiát nem ebbe a kategóriába soroljuk), a *Magyar Katolikus Lexikon* is csupán a 13. helyre volt képes feljönni – most abba talán ne is menjünk bele, hogy a 13-as szám ez esetben jelent-e valamit vagy sem. A kapott eredmény két dologra hívja fel a figyelmünket: egyfelől, ez a téma már régen nem az egyház témája, hagyjuk, hogy mindenféle ezoterikus csoportosulások kisajátítsák maguknak; másrészt, ebből adódóan azok az angyalokról szóló elképzelések, amelyekkel a mindennapi ember találkozik világunkban, már messze nem a Biblia tanításán nyugodnak.

A mai emberek angyalokról alkotott ismereteit nem az egyház, hanem a média formálja. Ennek az írásnak nem célja ennek okait feltárni, de tényként már előjáróban megállapítható, hogy a bibliai angyltan sokkal „szegényesebb”, mint hollywoodi társa. Ezzel talán nem is kellene foglalkoznunk, hiszen a filmek attól válnak látványossá, hogy mindenre rátesznek egy lapáttal, viszont elevenünkbe vág akkor, amikor az ifjjeink és gyülekezeti tagjaink is ezen „tanításokon” tájékozód-

va fogalmazzák meg kérdéseiket. Mi pedig – éppen ezen tudathasadásos állapot miatt – ellentétben az ezoterikus „tanításokkal”, amelyeket nem köt, hogy csak a Biblia szavait vegyék alapul, nem feltétlenül leszünk képesek kielégíteni a kíváncsiságukat.¹ Megjelenik tehát az információk és a felmerülő kérdések bősége, amivel szemben ott áll a hívő ember kérdése: vajon elegendő-e, ha a Biblia, mondjuk így, kevésbé kidolgozott angyaltanával igyekszem megválaszolni a felmerülő kérdéseket, vagy az apokrif irodalmat is vizsgálat alá kell vonnom ahhoz, hogy lelkészként, tanítóként kielégítő válaszokat adhassak az érdeklődőknek. Érdekes, hogy *Karl Barth* is ugyanezzel a problémával szembesül, amikor az egyházatyák angyalokról szóló tanítását vizsgálta. Ők is számos Biblián kívüli forrás felhasználásával bővítik angelológiájukat. A probléma hasonló, tehát hasonlóak a megválaszolandó kérdések is. Barth így ír: „Az első leszögezendő megállapítás nem lehet más, mint hogy a tanító és mester, akihez ebben a kérdésben is tartanunk kell magunkat, csak a *Szentírás*, az Ő- és Újszövetség lehet...”² Úgy vélhetjük tehát, hogy valóban hiteles válaszokat csak a Biblia alapján adhatunk, de vajon ez ki fogja-e elégíteni a híveket?

Ez nem csupán a lelkési lét csapdája, hiszen a tudomány sem képes jó választ találni ezekre a kérdésekre. A probléma alapját az írásértelmezésben bekövetkezett paradigmaváltás okozza.³ Míg a XVIII. századtól a teológiai gondolkodást a történetkritikai módszer határozta meg, amelynek célja az volt, hogy feltárja, miként alakultak ki az Újszövetség iratai, milyen céllal íródtak a művek, milyen korban, vagyis a szöveg történelmi, eredeti értelme (*sensus originalis*) érdekelte, addig a XX. században az irodalmi-nyelvi megközelítés vált fontossá. Ennek következtében ma már nem azt vizsgáljuk, hogy egykoron milyen hatást gyakorolt a szöveg az akkori olvasóra, hanem azt, hogy most milyen hatást gyakorol a szöveg ránk, tehát magára a szövegre koncentrálunk. Ez az elv nagyon jónak ígérkezett, hiszen felszabadította a Szentírás szövegét, hogy azzal ne csak a tudósok foglalkozzanak és csak az ő véleményük számítsa, hanem kerüljön vissza a gyülekezet tagjaihoz, hogy ők is szabadon értelmezzék, de ez egy előre nem látott veszélyt is hozott magával: magára hagyta az olvasót. Alkalmasint minden olvasat egyenrangúvá, ugyanolyan elfogadhatóvá vált és nem létezett többé olyan kontroll, hogy egy szöveget miként is kell/lehet értelmeznünk.

Ez az irányzat az olvasó megértését olyan eszközökkel igyekezett segíteni, mint a több névvel is illetett hatás-, értelmezéstörténet, vagy a recepciótörténet, amely komolyan veszi a későbbi olvasatokat. Ezen módszerek lényege, hogy a szövegek értelmezésében nem vagyunk magunkra hagyva, hiszen már előttünk sokan olvasták és értelmezték ezeket a szövegeket, mi ebbe a láncba kapcsolódunk be. Segíti egy-egy bibliai szöveg megértését, ha megnézzük, miként interpretálta azt egy egyházatyá, Kálvin, vagy éppen egy XX. századi tudós. Mi a gond ezzel? Alapvetően a módszer jó, csak ott hibázik, hogy ha elfogadjuk, minden olvasat ugyanolyan súlyú,

1 A témához lásd HEIDTMANN: *Die Engel*, 16–18.

2 Lásd BARTH: *KD III/3*, 429. Az egyházatyákhoz lásd i. m., 440–466. Később Barth hangot ad annak a véleményének is, hogy még az apologetika sem adhat okot arra, hogy más forráshoz nyúljunk, mint az Írás (i. m., 467.). „Az angelológia nem értelmezhető valamiféle angyalokról szóló filozófiaként, ezért nem lehetséges az sem, hogy az ember valamilyen angyalokról szóló filozófia felől értelmezze az Írás tanítását az angyalokról” (i. m., 479.).

3 A téma rövid áttekintéséhez lásd FABINY: *Szóra bírni*, 10–17.

egyenrangú, akkor nincs jogalapunk elvetni az egyiket és megtartani a másikat, hacsak nem személyes életünkben, de társadalom egészében biztosan nem.

Míg tehát a kritikai módszerek szétválasztották a szöveg alkotóelemeit, ha kellett, mitológiátlanították, felcserélték a szöveg sorrendjét stb., az irodalmi módszerek ennek éppen az ellenkezőjét teszik, elmoszák a határokat. Ennek következménye viszont az, hogy egy-egy témának számtalan olvasata lehet. Így van ez az angyalokkal is. A mai ember számára a Biblia tanítása mellé⁴ felsorakozik számtalan más értelmezés is (apokrif iratok, ezoterikus gondolatok, regények stb.). Gyűlekezeteink tagjai, a teológushallgatók és mi magunk is ebben a világban élünk és kérdéseinket ebből a helyzetből tesszük fel. Hogyan válaszoljunk ezekre?

Miről nem fog szólni ez az írás? Mivel alapvetően az angyalokról értekezünk, ezért csak érintőlegesen fogunk beszélni a bukott angyalról, ennek seregéről. Mert noha ez Hollywood számára sokkal izgalmasabb terep, a keresztyén teológia feladata – egyetértve Barthtal⁵ – mégsem az, hogy a sátán⁶ ténykedéséről értekezzen, hanem hogy Istennel foglalkozzon. És teheti ezt azzal a reménységgel, hogy a sátán is csak teremtmény, tehát a Teremtő alá rendeltetett, Ő engedi ténykedni, amíg akarja. Illetve az is nagy biztonsággal állítható, hogy a sátán legyőzetett a Golgotán álló kereszten, végleg elbukott, és noha képes még megkeseríteni a mindennapjainkat, alapvetően mégis mi állunk a jó oldalon. Mindezeket alapul véve írásomban az Újszövetség angyalábrázolását járom körül. Majd az angyalok kommunikációjáról szeretnék szólni, ami meggyőződésem szerint nekünk is sokat segíthet Isten igéjét kommunikálni a világban.

2. Angyalok az Újszövetségben

A kutató hozzáállásán múlik, hogy az angyalok létét az Újszövetség lapjain, mint korhoz kötött mitológiai elemet értelmezi, vagy feltételezi és elfogadja aényt, hogy Isten a maga angyalain keresztül ma is kommunikál velünk. E tekintetben nagyon fontosnak tartom *Claus Westermann* angyalokról szóló könyvéhez írt bevezető gondolatát: „A Bibliának azok a történetei ugyanis, amelyekben az angyalokról esik

4 Ezen a helyen jegyezzük meg, hogy a Bibliában nincsen kidolgozott tanítás az angyalokról, már csak azért sem, mert nem önálló szubjektumok, mint Isten, Jézus Krisztus, vagy éppen az ember – BARTH: KD III/3, 428.

5 Barth számára az sátánról és a démonokról szóló tanítás nem is tartozik hozzá az angyaltanhoz és a teológia alapfeladatai közé. „Ami a teológiát illeti, a démonok éppen arra várnak a leginkább, hogy roppant érdekesnek tartsuk őket és hovatovább – rendszerezett módon – komolyan vegyük őket” BARTH: KD III/3, 609.

6 A sátán névről nagyon érdekes gondolatokat oszt meg velünk Karasszon István a „Ni ange ni bête” című írásában. Elképzelhető, hogy a kifejezés hátterében az az Újbabiloni Birodalomban ismert funkcionárius állhat, aki kémkedéssel védte a király érdekeit. „A titokban végbement eseményekről beszámoltak a királyi udvarban, majd a tettesek vádlóul léptek fel. Az ilyen vádló lehetett a sátán figurájának a közvetlen előzménye is” KARASSZON: Ni ange ni bête, 45. Az emberi kapcsolatokban a sátán mindenféle ellenlábast jelölhetett: csalási, perben álló, és háborús ellenfelet. Isten perszönifikálódó funkciójaként jelenik meg a sátán, aki lépésről lépésre eltávolodik Isten személyétől és önállósítja magát, lásd: HEIDTMANN: Die Engel, 162. Hasonló karriert fut be a Belial név is, amely eredetileg köznévi értelemben fordul elő (hiábavalóság, gonoszság). „A Qumránban minden bűnért és egzisztenciális problémáért hibáztatott angyalalak azt a korabeli jelenséget demonstrálja, hogy a köznevekkel jelölt angyalok közül hogyan válnak egyesek saját névvel és komplex feladattal rendelkező angyalokká” TAMÁSE: Angyalok Qumránban, 75.

szó, semmi mást nem akarnak, mint továbbadni azok tapasztalatát, akikhez egy különleges órában [...] Isten olyan közel jött, hogy egy emberi szóban Isten követének szavát hallották, vagy egy segítő kéz által Istentől küldött segítséget éltek meg.”⁷ Ebben a bevezetésben, véleményem szerint, benne van az a kétség, egyszerűs mind a bizonyosság is, amely a bibliai kijelentéseket is jellemzi, ha a Szentírás az angyalokról beszél: biztosan tudjuk, Isten avatkozott be az életünkbe, de bizonytalannak vagyunk, hogy egy ember, egy angyal, vagy maga Isten szólott hozzánk.

Ha a statisztikai adatokat vesszük magunk elé, megállapíthatjuk, hogy az ἄγγελος kifejezéssel összesen 175 alkalommal találkozhatunk az Újszövetségben.⁸ Hangsúlyosan az evangéliumokban, az Apostolok Cselekedetében és a Jelenések könyvében. Az evangéliumi előfordulások különlegessége, hogy alapvetően két eseményhez köthető az angyalok jelenléte: Jézus születéséhez, majd a feltámadáshoz, ill. a feltámadás utáni megjelenésekhez. A két esemény közötti időszakban leginkább Jézus tanításában jelennek meg az angyalok, főképpen az Emberfia eszkatológikus eljövetele kapcsán.⁹ Azt is előre kell bocsátanunk, hogy a bibliai szóhasználat teljesen megfelel a profán görög szóhasználatnak, amennyiben nemcsak Isten küldötteire alkalmazza az ἄγγελος nevet, hanem hírt hozó emberekre is. Ezek közé sorolhatóak az evangéliumokban megjelenő ószövetségi idézetek (Mk 1, 2; Mt 11, 10 par.¹⁰) ill. megjelenik a tanítványokra alkalmazva is (János tanítványai – Lk 7, 27; Jézus tanítványai – Lk 9, 52). Ugyancsak általános előfeltevésként kell elfogadnunk, hogy a kor emberének – lett legyen pogány, avagy zsidó – teljesen természetes volt, hogy a világ angyaloktól, erőktől, hatalmaktól népes, akik az isteni szféra és az embervilág között élnek mindennapjaikat. Sokkal inkább része volt ez a tudás az ókori ember világképének, mint ma a XXI. században.

Az Újszövetségben számos feladatot ellátnak az angyalok: hírt adnak (Mt 1,20kk; 2,13.19k; 28,5; Lk 1,11kk; 2,9kk stb.), cselekvésre buzdítanak, bátorítanak (ApCsel 5,19k; 12,7kk). Rendszeresen megjelennek Jézus segítőjeként már életében és majd a feltámadása után is ott vannak mellette a trón körül és szerepet kapnak a végítéletben is, mint Isten akaratának végrehajtói (Mk 1, 13 par.; Mt 26, 53; Lk 22, 43; Mk 8, 38 par.; Mt 13, 39 kk; 25, 31; Lk 12, 8). Az emberek előtt pedig akkor jelennek meg leginkább és adnak hírt Isten cselekvéséről, ha ez még nem, vagy már nem látható az emberek számára.¹¹ Az angyalok tehát nem részesei az üdvörtörténet eseményeinek, de jelenlétükkel felhívják a figyelmet rá, hogy itt bizony Isten cselekedett, vagy Ő fog cselekedni.

Ami a személyes *védőangyalokat/őrangyalokat* illeti, kevés alkalommal találkozunk ilyen jellegű utalással az Újszövetségben (vö. Mt 18, 10;¹² ApCsel 12, 15; Zsid 1, 14), annál gyakrabban jelennek meg ezek a személyek az Újszövetséggel kortárs

7 WESTERMANN: Isten angyalainak nincs szárnyuk, 5.

8 A szóhasználatához és csoportosításhoz lásd BROER: ἄγγελος.

9 SZATMÁRI: Angyalok az Újszövetségben, 54.

10 Itt említjük még meg a Jak 2,25-öt is.

11 BARTH: KD III/3, 587.

12 Érdekes tétel igazolásához utal erre a versre G. van der Leeuw. Úgy véli, hogy a gyermeket védő angyalt „nem isten küldte, hanem egy olyan hatalom, amely abból a gyermekből áradt ki, akit védelmeznie kell.” VAN DER LEEUW: A vallás fenomenológiája, 124.

iratokban a rabbiknál, de az Ószövetségben is gyakorta céloznak rájuk. Mindazonáltal az elképzelés, hogy ezek a „személyes” angyalok folyamatosan ott lennének egy-egy ember mellett, ezzegetikailag nem igazolható.¹³

Még egy angyaltípust meg kell említenünk ezen a helyen, az *arkangyalokat*. Az Újszövetségben csupán két alkalommal jelennek meg (1Thessz 4, 16; Júd 9).¹⁴ Éppen ezért túl sok információval nem rendelkezünk róluk. Az azonban biztosnak tűnik, hogy valamiféle kivételes, az angyalok seregéből kiemelkedő feladattal megbízott lényekről van szó, ők az angyalok irányítói. Általában négy ilyen angyalt ismer a hagyomány (1Hen 9, 1¹⁵), de olyan szöveggel is találkozunk, ahol hét arkangyalról tud a szerző (Tób 12, 15).¹⁶

Az evangéliumokban nem sok szó esik a gonosz angyalokról (egy kivétel a Mt 25, 41), annál gyakrabban olvashatunk Pálnál a gonosz, ember felett álló erőkről (Róm 8, 38; 1Kor 11, 10; Gal 4, 3).¹⁷ Ebben az összefüggésben külön érdemes megemlítenünk a 2Kor 12, 7-et. Itt, noha egyértelműen arról olvasunk, hogy a sátán angyala gyötri Pál testét, s legalább ennyire egyértelművé válik az is, hogy ezt Isten engedélyével teszi, tehát – Jób könyvéhez hasonlóan – Isten teszi lehetővé a sátán számára annak létét és a ténykedését. Sőt, ennél többet is elárul Pál, amikor azt a nehezen értelmezhető kijelentést olvashatjuk nála, hogy „az angyalok felett is ítélkezünk majd” (1Kor 6, 3).¹⁸ Itt arra gondolhatunk, hogy Krisztus kegyelméből az ember képes jobb teremtménnyé válni, mint az angyalok, hiszen az ember szabadon van eresztve, szabadon hozhat döntéseket a világ dolgaiban, tehát nem csupán Isten akaratának a végrehajtója, hanem Jézus érdemeért az ő munkatársa lehet (1Kor 3, 9). Erre utalhat Pál is, amikor arról beszél, hogy úgy fogadták őt a gyülekezetben, mint Isten angyalát (Gal 4, 14). Egészen kézenfekvő, hogy Pál miért foglalkozik ennyit az emberfeletti hatalmakkal: azok a pogányok, akiket megszólítani igyekszik, egy ilyen hatalmakkal benépesített világból érkeznek, ennek a terhét cipelik.¹⁹ Viszont a megoldás is egészen egyszerűen hangzik az apostol szájából: Krisztus alá vettettek ezek a hatalmasságok (Fil 2, 10 k), tehát nekünk, Krisztus követőinek és általa Isten gyermekeinek nem sok dolgunk van velük.

13 Lásd HEIDTMANN: Die Engel, 188–190. Ugyanide tartoznak a *népek angyalai*, akik az Ószövetségben a Dániel könyvében jelennek meg, gyakorta feltűnnek az apokrif és intertestamentális irodalomban (1Hen, Jub, 12 patriarcha testamentuma) valamint a rabbinikus irodalomban is. Izrael angyala Mihály (Dán 12,1) – a témához lásd CARR: Angels, 30–35. Az Újszövetségben nem nagyon találjuk nyomát ennek a gondolatnak. Noha korábban volt olyan vélemény, hogy Pálnál megjelennek ezek a népeket védő angyalok, de ez korántsem tekinthető biztosnak vö. CARR: Angels, 121.

14 Az arkangyalok megjelenése tipikus jelensége az intertestamentális kornak, amikor is a fő angyalok úgy státuszuk, mint funkciójuk szerint, közelebb kerülnek Isten személyéhez vö. CARR: Angels, 27.

15 Mikáél, Gábiél, Szuriél, Uriél – a Henok könyvének szövegéhez kommentárral lásd FRÖHLICH–DOBOS: Henok könyvei.

16 „Rafael vagytok, egyike a hét szent angyalnak, akik az Úr dicsősége előtt vannak, és oda bemennek.” – Lásd: MAGYAR BIBLIATÁRSULAT SZÖVEGGONDOZÓ BIZOTTSÁGA: Deuterokanonikus bibliai könyvek.

17 Pál angelológiájáról kiváló áttekintést ad W. Carr monográfiája (lásd irodalomjegyzék).

18 Az angyalok megítélésének gondolata ismert volt a zsidóságon belül pl. a Hénók-tradícióban lásd: COLLINS: First Corinthians, 232. Más úgy véli, hogy ez egy hiperbola és minden angyal megítéléséről beszél itt Pál, jókéről és gonoszakéről egyaránt, lásd: CARR: Angels, 121.

19 Lásd SZATMÁRI: Angyalok az Újszövetségben, 40–47; továbbá VAN DER LEEUW: A vallás fenomenológiája, 117–123. „[...] a görög *daimón* nem ugyanazt jelenti, mint a *theosz*, de semmiképp sem utal alacsonyabb rangú lényre.” Lásd: VAN DER LEEUW: A vallás fenomenológiája, 122.

Ugyancsak találkozhatunk az angyalokkal, az emberfeletti (gonosz) erőkkal és hatalmakkal a deuteropáli levelekben, amelyek közül témánk szempontjából talán legjellemzőbb a Kolossébelieknek írott levél (lásd 1, 16; 2, 10.14k.18 stb.).²⁰ Az egyértelmű, hogy az ott szereplő fejedelemségek és erők az ember felett állnak, mint ahogyan az is, hogy ezek messze nem minden esetben negatív hatalmak és Krisztus ezek fölé rendeltetett. Van azonban egy új vonás ebben a levélben, ez pedig a 2,18-ban említett tisztelet. Sok vita volt arról, hogy az ezen erők iránti hódolat honnan származhat a címzettek gondolkodásában, a hellenizmusból, vagy a zsidó apokaliptikából – ez esetben az angyalok tiszteletéről lenne tehát szó, ahogyan az emberek tisztelik őket (*genitivus obiectivus*). Némelyek azonban határozottan úgy vélik, hogy Kol 2,18 θρησκεία τῶν ἀγγέλων kifejezése abban az értelemben utal az angyalok tiszteletére, mint amit azok mutatnak be, tehát *genitivus subiectivus*ként értendő, és az angyali liturgiát kell sejtenuünk ennek háttérében.²¹ Ez már csak azért is különösen érdekes lehet számunkra, mert később is sokan gondolták úgy, hogy az egyház liturgiájában az angyalok liturgiájához kapcsolódik, abban vesz részt.²² Azonban nem csak a jó angyalok tűnnek fel az Újszövetségben, de két alkalommal – a 2Pét 2,4-ben és a Jud 6-ban – a bukott angyalokkal is találkozhatunk.²³ Ez utóbbi két locusról jegyezzük meg azt is, hogy ezek az angyalok fogságba vetve várják az utolsó ítéletet – vagyis az embernek ártani már nem tudnak. Ugyancsak fontos tanítást fogalmaz meg az angyalokról a Zsidókhoz írt levél, aminek központi gondolata megint csak az, hogy noha léteznek ezek a teremtmények, Krisztus felettük áll (lásd Zsid 1,4–14; vö. továbbá 1Tim 3,16; 1Pét 3,22). Nagyon izgalmasnak gondolhatjuk a Zsid 1,7 kijelentését, amiben az angyalokat szeleknek és a tűz lángjának nevezi az író. Ez a metafora azért roppant érdekes, mert sem a láng, sem a szél nem képes létezni önmagában, múlandóságra van ítélve, csak addig létezik, amíg a forrása létezik, az angyalokra alkalmazva ezt a képet, amíg funkciója van. Az azokat mozgásba lendítő és tartó energia nélkül megszűnnek.²⁴

20 A Kol-ban megjelenő „fejedelmek” és „hatalmak” kifejezések értelmezésének W. Carr külön fejezetet szentel könyvében (CARR: Angels, 47–85), ami röviden jó összefoglalást ad az értelmezési lehetőségekről. Eredményként leszögezi, hogy ezek az erők Isten udvartartásának tagjai, de nem démonikus erők, bukott angyalok, vagy ellenségei az embernek lásd: CARR: Angels, 77.

21 SZATMÁRI: Angyalok az Újszövetségben, 48; már W. Carr is ezt a véleményt képviseli és vizsgálata eredményét így összegzi: „Nincsen közvetlen bizonyítékunk sem a zsidóságban, sem a kereszténységben, sem a pogányságban az I. évszázadban az angyalok kultuszára, és a Kol 2,18 sem erre utal. [...] A legtöbb irodalmi hivatkozás az angyalokra éppen arról számol be, ők hogyan imádják a Mindenhatót, öntik himnuszba dicséretét és teszik akarátát” CARR: Angels, 70.

22 Különösen jellemző ez a gondolat a qumráni iratokra TAMÁSI: Angyalok Qumránban, 91–97; de hagyományosan megjelenik a görög-keleti egyház gondolkodásában NAGYMIHÁLYI: Liturgia és ikon, 29–36; és a protestantizmusban is találkozunk ennek képviselőivel (pl. Erik Peterson angyalokról szóló fejtegetéseiben, ezek áttekintéséhez lásd HEIDTMANN: Die Engel, 49–64; Peterson angelológiájának kiértékelése i. m., 64–70).

23 Ezen a két helyen egyértelműen a bukott angyalok megítéléséről szóló, az 1Hen 10,11–14.67–68-ból ismert, ámde ott sokkal részletesebben kidolgozott tradíció jelenik meg (COLLINS: First Corinthians, 232). W. Carr úgy véli, hogy a Júd 6-ban mégsem csupán általánosságban lenne szó a bukott angyalokról, hanem speciálisan Azázelre utalna a szöveg. Állítását azzal támasztja alá, hogy a bukott angyalok tűzben vannak az utolsó ítéletig (1Hen 18,13k; 21,1kk) ezzel szemben Azázelről olvassuk azt, hogy a sötétségbe vettetik erre az időre (1Hen 10,5k). A Júd 6-ban megjelenő tradíciónak egy a görög gondolkodáshoz sokkal közelebb álló kifejtése jelenik meg a 2Pét 2,4-ben – CARR: Angels, 129.132.).

24 HEIDTMANN: Die Engel, 186.

Végül külön kell bemutatnunk a jánosi korpuszt és a Jelenések könyvét. János evangéliumában sokkal ritkábban találkozunk angyalokkal, mint a szinoptikusoknál. Itt a feltámadást sem angyal adja hírül, hanem a Feltámadott maga jelenti ki magát a tanítványoknak. „János evangéliumában az angyalok Jézus útjának mérőköveinél állnak: nyilvánosság elé lépése, órájával való szembenézése és a Feltámadott megjelenése „árnyai”.²⁵ Amennyire szűkkeblűen bánik az evangélium az angyalokkal, annyira bővelkedik a Jelenések könyve az angyalokra vonatkozó kijelentésekben, ami nyilván műfaji sajátosságnak is tekinthető.²⁶ Itt angyali seregek ténykednek, a lehető legkülönbözőbb feladatokkal megbízva. Mégsem mondhatjuk, hogy csupán a zsidó apokaliptika keresztyén továbbfűzéséről lenne szó, hiszen ami ott a jövőben történik majd, az a Jelenések könyve szerzője számára már jelen idejű, ám nem a mi valóságunkról szól, hanem egy olyan eseményt mutat be, ami túl van az emberi logikán és a történeti gondolkodáson.²⁷ A legismertebb kép talán az, hogy a gyülekezetek saját angyal²⁸ rendelkeznek (Jel 2,1–3,22). De megjelennek az angyalok a trón körül szolgálva (5,11; 7,11), trombitát fújva (8,2), csakúgy, mint a szél korlátozóiként (7,1); az emberek gyilkosaiként (9,14) és a tűz és a víz uraiként (14,18; 16,5). E színes kavalkádban egy közös pont mégiscsak fellelhető: ők sem saját akaratukból, hanem Isten utasítására hajtják végre a cselekedeteket.

Milyen tulajdonságokkal rendelkeznek az angyalok? Biztosan állíthatjuk, hogy ők sem tudnak mindent (Mk 13,32 par.). Nagy kérdés, hogy egyáltalán rendelkeznek-e önálló tudással, vagy csupán továbbítják, elvégzik, ami rájuk bízott. A Magyar Katolikus Lexikon szerint: olyan személyek, akiknek „értelmük és szabad akaratuk van, de testük nincsen”²⁹; mindazonáltal egészen gyakran találkozunk velük testet öltve, mégpedig emberi testet öltve.³⁰ Mások úgy vélik, hogy az angyaloknak nincsen önálló léte és így akarata sem, létük a megbízatás idejéig tart, tehát jelen idejű lények, csupán az isteni akarat „testetöltései”, „feladatuk teljesítésével véget ér a

25 SZATMÁRI: Angyalok az Újszövetségben, 60.

26 Az Ószövetségben is a látomások, végső idők eseményei és értelmezése kapcsán jelennek meg az angyalok különösen nagy számban – lásd KOLTAI: Angyalok az Ószövetségben, 33–37. Már az ószövetségi sokféleséghez képest is jóval szegényesebb az Újszövetség mennyei lényekről alkotott képe. Így például a szeráf elnevezéssel (lásd Ézs 6) nem találkozunk az Újszövetségben, bár hasonló lények tűnnek fel a Jel 4,6–8-ban, de itt nem illetik ezzel a névvel azokat. Az Ószövetségben gyakorta előforduló kerubokkal is csupán egyszer, a Zsid 9,5-ben – a kerubokhoz lásd KOLTAI: Angyalok az Ószövetségben, 29–31; továbbá SZABÓ: Angyalok a pseudoepigráf irodalomban, 118. Pontos: ezek a lények nem angyalok, mintha az angyal lenne a gyűjtőfogalom, hanem egészen más csoportját képezik a mennyei seregeknek (vö. WESTERMANN: Isten angyalainak nincs szárnyuk, 19–22.).

27 Vö. WESTERMANN: Isten angyalainak nincs szárnyuk, 102.

28 Nem gondolhatjuk úgy, hogy az angyalok a gyülekezetek püspökeire utalának, és a gyülekezetek őrangyalainak sem tekinthetjük őket. A kulcs sokkal inkább a hetes számban keresendő, ami visszatérő motívum és a teljességet fejezi ki. Vagyis a hét angyal megjelenése a hét gyülekezet mellett azt jelölné – véli W. Carr – hogy noha a levelek egy-egy gyülekezetnek szólnak, de a mondanivalójuk általános tanúság az egész egyháznak (i. m., 128).

29 Lásd: Magyar Katolikus Lexikon, angyalok.

30 Olyannyira így van ez, hogy ma már gyakorta kideríthetetlen, hogy egy bizonyos küldött emberi, vagy isteni személy-e az elbeszélésben. A szakirodalom mai nagy kérdése: „hogyan vajon a *mal'ak* jelentett-e a babiloni fogság előtt szupernaturális személyt, vagy pedig csak természetes személy lehetett” (KARASSZON: Ég és föld között, 15; KOLTAI: Angyalok az Ószövetségben, 20.). Karasszon az ugariti szóhasználatlalt igazolva úgy véli, a küldő személyén múlik, hogy a küldött emberfeletti, vagy emberi lény (i. m., 17). A témához lásd továbbá HEIDTMANN: Die Engel, 149–156.

létük, mert egzisztenciájukat maga az üzenet alkotja”.³¹ Ha ez utóbbi álláspontot fogadjuk el, akkor viszont a démonikus erők sem lehetnek eltévelyedett angyalok, hanem ők is Isten tudatos tervének a részei, eszközei, akárcsak jó társaik. Megint mások teremtett, tehát önálló léttel bíró lényeknek tekintik az angyalokat, még ha nem is ugyanolyan rangúaknak, mint a szintén teremtmény embert, akik mindazonáltal Isten akaratát hajtják alapvetően végre,³² ellentétben az emberrel, aki képes elhajlani ettől, sőt alapvetően ez jellemzi.

A Magyar Katolikus Lexikonból azt is megtudjuk, hogy nem nélküli lények.³³ Ugyancsak általánosan igaz Isten követéire, hogy aktív cselekvők is. Karasszon István ebben látja az egyik legmarkánsabb különbséget Izrael szóhasználatában – a többi sémi nyelvhez képest nem csupán az üzenetek átadása a feladatuk, hanem cselekednek is, ha arra kerül a sor.³⁴ Olybá tűnik, ezt az örökséget az Újszövetség is továbbviszi. Az angyalok itt sem csupán hírvivők, hanem gyakorta tetteikről olvasunk. Ami viszont itt is döntő: ezeket a tetteket sem maguktól, hanem Isten akaratából hajtják végre, áthidalva a távolságot, ami Isten és ember között tátong: „Isten szava vagy cselekvése Isten angyala révén érintkezik a földdel”.³⁵ Az angyalok létét tehát összességében a szolgálatuk határozza meg, szolgálatuk Istennek és szolgálatuk az embereknek,³⁶ és ebben a szolgálatban el is rejtőznek,³⁷ hiszen soha nem a szolgáló, az üzenetet átadó személy a fontos, hanem a szolgálat és az üzenet maga. Az angyalok léte egyfelől lehetővé teszi, hogy az ember Istennel találkozzon közvetett módon, másfelől ez a közvetettség a távolságot is érzékelteti az emberrel.³⁸ Isten messze van tőled, de közel jön hozzád üzenetében és cselekedetében.

Ha az angyalok tevékenységére gondolunk, azt látjuk tehát, hogy számos cselekedet kapcsolódik hozzájuk: ők közvetítik Isten rendelkezéseit, szóban és cselekedetben, dicsőítik Istent, figyelemmel kísérik Jézus földi életének sorsfordító eseményeit (születés és feltámadás), végrehajtják a büntető ítéleteket, kapcsolatot létesítenek az emberrel. Amikor az angyalok találkoznak az emberrel, akkor az ember is és az angyal is másként távozik a találkozásról, mint ahogyan érkezett. „Nem ugyanazok a szemek látják távozni, mint amelyek érkezni látták.”³⁹ Az angyalok szolgálata Isten személyes odafordulását teszik még intenzívebbé az emberhez, a teremtett világhoz.⁴⁰ Az angyalok azonban mindezt Isten megbízásából teszik, és

31 Lásd VAN DER LEEUW: A vallás fenomenológiája, 126–128. idézet WESTERMANN: Isten angyalainak nincs szárnyuk, 7. lásd továbbá i. m., 40.

32 BARTH: KD III/3, 428.

33 Jegyezzük meg, hogy a nemtelenség alapjául szolgáló Mk 12,25-öt olvasva korántsem biztos, hogy erre kell gondolnunk, hiszen itt a házasság nélküliségről van szó és nem a nemi identitás megszűnéséről. Viszont az is tény, hogy a nemi identitás nélküliség elterjedt nézet volt a démonokról csakúgy, mint az angyalokról – Lásd VAN DER LEEUW: A vallás fenomenológiája, 118.

34 KARASSZON: Ég és föld között, 12.17.

35 WESTERMANN: Isten angyalainak nincs szárnyuk, 46.

36 Vö. BARTH: KD III/3, 527; D. Heidtmann ezt tartja a „határlények” (*Grenzengestalten*) legfontosabb küldetésének. Az angyalok határolják Isten szféráját kifelé, azonban képesek megnyitni is ezt a határt – HEIDTMANN: Die Engel, 196.

37 HEIDTMANN: Die Engel, 149; – ezért lehet az, hogy a követet a küldőjével azonosítják. Ebben a helyzetben valakinek a nevében cselekszik, szól – lásd 1Móz 16.21. (i. m., 150.).

38 Lásd HEIDTMANN: Die Engel, 175.

39 WESTERMANN: Isten angyalainak nincs szárnyuk, 77.

40 HEIDTMANN: Die Engel, 196.

nem önállóan döntenek egy-egy feladat mellett. Tehát hatalom alá vetettek, akár az ember. Másfelől az angyalok szolgálata az embereket is bevonja az üdvtörténetbe, ők is Isten követeivé válnak – ebben az angyalok feladata egészen hasonlóvá válik a prófétákéhoz és az apostolokéhoz.⁴¹

Bármelyik újszövetségi iratot vesszük is nagyító alá, egyik sem kérdőjelezi meg az angyalok létezését. Mi sem tehetünk tehát úgy, mintha ezek a lények csupán egy primitív, mitikus világkép részei lennének, amelyektől a modern ember könnyedén megszabadulhat, a legegyszerűbben úgy, hogy nem vesz tudomást ezekről a lényekről. Ennél sokkal biblikusabb választ is megfogalmazhatunk, ha komolyan vesszük, hogy noha sok esetben az angyalok felbukkanása a korabeli mitikus világképnek tulajdonítható,⁴² a szövegek tanítása mégsem ez lesz, hanem az, hogy az angyalok Isten eszközei a mi üdvösségünk munkálására, akik nem döntésük alapján, hanem feladatukból adódóan válnak Isten kommunikációjának eszközévé. Ezzel szemben az ember „a kegyelem által fölhatalmazást kapott arra, hogy szabadon döntsön Isten mellett vagy ellen. A szellemi teremtmények léte csak azt mutatja, hogy az ember története az üdvösség útján mélyebb dimenziójú, mint azt a közvetlen tapasztalat elárulja.”⁴³ Nem kérdőjelezhető meg, hogy ezeknek a lényeknek az embernél nagyobb hatalom adatott, mint ahogyan az sem, hogy teremtmények, akiknek a sorsa összefonódott az emberével, így Krisztus értük is meghalt a kereszten (lásd Jn 3,16) és őket is megítéli majd eljövetelekor (IKor 15,24kk lásd továbbá Róm 1,38k).

Ha az angyalok összes funkcióját egyetlen kifejezéssel szeretnénk összefoglalni, akkor talán a kommunikációban ragadhatók ezek meg. Isten kommunikál általuk az emberrel. Kommunikációnak nevezhetjük ezt a feladatot, még akkor is, ha cselekedetekben nyilvánul meg. Ma egy túlkommunikált társadalomban élünk,⁴⁴ amelyben gyakorlatilag be- és felfoghatatlan az információk áramlása. Ebben az információdömpingben kell Krisztus üzenetét megszólaltatnunk a világban. Úgy vélem, hogy amennyiben ebből a szempontból, tehát a kommunikáció felől vizsgáljuk az angyalok megjelenését a Biblia lapjain, kiváló támpontokat nyerhetünk saját, egyházi kommunikációnkra nézve is. A következőkben tehát ezen sajátos szempontból vizsgálom a bibliai angaltan impulzusait.

3. Hogyan kommunikálnak az angyalok?

Bevezetésként engedessék meg, hogy egy kommunikáció specialista, Roland Burkart megfigyeléseit elevenítsem fel. „Roland Burkart azon kevés kommunikációs

⁴¹ HEIDTMANN: Die Engel, 202.

⁴² Jegyezzük meg: arra is találunk példát, amikor ezt a korabeli mitikus világképet az angyalok megjelenése a szövegben éppen tompítja. Ilyenre gyanakodhatunk az IKor 4,9 esetében, ahol megalapozottnak tűnik, hogy az „angyalok és emberek” fogalompár a sztoikus „istenek s emberek” fogalompárt cseréli le „a keresztények monoteizmusához hangolva a megjegyzést” SZATMÁRI: Angyalok az Újszövetségben, 43. Azonban az is biztos, hogy az univerzum intelligens lakóinak összességét kívánja jelölni Pálnál. Lásd CARR: Angels, 121.

⁴³ Lásd: *Magyar Katolikus Lexikon*, angyalok.

⁴⁴ PRATKANIS–ARONSON: Rábeszélőgép, 20.

szakember közé tartozik, aki gyümölcsöztette Habermas társadalomteóriáját munkájában, mégpedig – kimondottan – a public relation (PR) témakörében⁴⁵ Elméletét a „nyilvánosság megértés-orientált elérése”-nek (*Verständigungsorientierte Öffentlichkeitsarbeit*) nevezik. Ő a következő kijelentéseket teszi a kommunikációról és saját elméletéről. „A megértés folyamata csak abban az esetben működik zavartalanul, ha nem kérdőjeleződik meg a tematizált tárgy valóságos volta (=objektív világ), a kommunikátor hitelessége és megbízhatósága (=szubjektív világ) és érdeklődése, ill. tervei legitimitása (=szociális világ). Ez csak abban az esetben valósul meg, ha a kommunikációban résztvevő partnerek azt tudják feltételezni egymásról, hogy

- a) birtokában vannak a közös nyelvnek, ismerik ennek szabályait (tehát képesek érthetően megfogalmazni gondolataikat);
- b) szükséges továbbá abból kiindulniuk, hogy kijelentéseiket egy olyan valóságról teszik, amelynek létezését a másik is elfogadja (feltételezniük kell egymásról, hogy „igaz” kijelentéseket tesznek);
- c) ezen kívül szükséges abból kiindulniuk, hogy valódi céljaikat, szándékukat juttatják szóhoz (feltételezniük kell egymásról, hogy valódi kommunikációt folytatnak, a velük szembenállót nem akarják becsapni, vagyis „megbízhatóak”). Végül szükséges
- d) abból kiindulniuk, hogy érdekeik és céljaik a hatályos értékeket és normákat nem sértik (feltételezniük kell, hogy érdekeiket jogosan képviselik, mivel azok (mások számára is) elfogadhatóak, „legitimként” tekinthetnek azokra).⁴⁶

A következőkben az angyalok kommunikációjával kapcsolatos megfigyeléseimet ezen tézisek alapján szeretném bemutatni.

„Birtokában vannak a közös nyelvnek, ismerik ennek szabályait (tehát képesek érthetően megfogalmazni gondolatikat)”

„Korinthusban [...] az ‚angyalul’ volt a probléma. A titokzatosan idegenül hangzó beszéd, könnyű elképzelni, hihetetlen hatást gyakorolt a hallgatóságra. Úgy tekinthettek a nyelveken szólásra, mint valami mennyei jelenségre, amely a földön szólal meg – ‚angyalok nyelveként’ (1Kor 13,1).⁴⁷ Az idegen nyelv azonban nem csak akkor, hanem napjainkban is vonzó lehet az emberek számára, hiszen titkot sejtet, és ha mi is beszéljük ezt a nyelvet, részesei lehetünk a titoknak, vagy legalábbis úgy tűnik, mintha azok lennénk. Igen érdekes, hogy az egyházzal is gyakran mondják, hogy nehezen értelmezhető, alkalmanként érthetetlen „kánaáni nyelvet” használ, ennek ellenére nem vagyunk igazán népszerűek. Mi lehet ennek az oka és mit tehetünk ebben a helyzetben? Ha az angyalokra vetjük a pillantásunkat, egyértelművé válik, hogy ők érthetően kommunikálnak. Sőt, alapvetően éppen abban áll a feladatuk, hogy Isten titkait érthetővé tegyék (Lk 1,11kk. 26kk; Jel 1,1; 17,7). És mindezt könnyedén, alázattal és türelemmel teszik. Miközben a tradícióra támasz-

45 HÖMBERG–HAHN–SCHAFER: *Verständigung*, 9.

46 BURKART: *Öffentlichkeitsarbeit*, 19.

47 FINZE–MICHAELSEN: *Szeretet nélkül*, 44.

kodnak kijelentéseikben,⁴⁸ alkalmanként egész modernnek is tudnak lenni. Bár kissé merésznek tűnik az összehasonlítás, de úgy gondolom, a mi igehirdetésünk is ezen az úton kellene járjon. Ezt úgy érhetjük el, ha könnyen érthetővé válik a kommunikációnk, vagyis a nyelv, amit beszélünk, ami akkor következik be, ha aktualizáljuk, esetleg újra megalkotjuk azokat a bizonyos kánaáni kifejezéseket. Mindebben nagy segítségünkre lehet tudni, hogy Isten szava aktív, cselekvő Ige – és ezt az Igét kell nekünk hirdetni. És ez az Ige valóban egyszerű, könnyen érthető, mivel az igazságot csak egyszerűen lehet mondani.

„Kijelentéseiket egy olyan valóságról teszik, amelynek létezését a másik is elfogadja (feltételezniük kell egymásról, hogy 'igaz' kijelentéseket tesznek)”

„Az ember csak azért volt képes ilyen ütemben egyre komplexebb kommunikációs médiát létrehozni és alkalmazni, mert mások félrevezetése egyfelől sokkal nagyobb ráfordítást igényel, mint a valóság; másfelől azért, mert a félrevezetés öröme sokkal több kreatív energiát szabadít fel, mint az igazmondás. Csak művészien és ügyesen lehet hazudni; a valóság mindig egyszerűen kimondható.”⁴⁹

Könnyen belátható tehát, hogy sokkal könnyebb út az igazságot szólni és ez a feladatunkhoz is jobban illik, mint a féligazságok hirdetése. Az angyaloknál ez a probléma fel sem merülhet, ők nem be akarják csapni a megszólítottat, feladatuk az igazság közlése (vö. Lk 1,20). Ők nem hirdethetnek mást, csak az igazságot, de képtelenek is lennének mást hirdetni. Céljuk az adott helyzetben az ember megmentése, ami a megmentő küldött üzenete által történik. Ehhez a megmentéshez viszont az kell, hogy a megszólított meghallja, megértse és elfogadja a küldött szavait (Mt 2,13kk; ApCsel 12,7–10).⁵⁰ Alapvetően mégiscsak ez kellene legyen jellemző általánosságban is a teremtmények kommunikációjára.

Az angyalok is teremtmények és nem Isten emanációi, ennek ellenére ők képesek megvalósítani azt, ami a teremtményt Isten teremtményévé teszi, de „ami a földi teremtményeknek csupán, mint eredetük és mint elerendő cél a sajátjuk: Istenhez tartoznak, a szó szoros értelmében csak hozzá”.⁵¹ Az igazsághoz (azaz Istenhez) tartozó angyalok számára lehetővé válik, hogy az igazságról szóljanak igaz módon. A feladatunk tehát egészen egyszerűnek tűnik: csupán le kell mondanunk a hazugságról és a valóságot, az igazságot, vagyis az evangéliumot kell hirdetnünk – ahogyan azt az angyalok is teszik.

48 Hadd utaljak itt a mai társadalom egy fontos problémájára A. Donk cikke alapján. Ez pedig nem más, mint a szociális emlékezet és a közös tradíció elvesztésének kérdése. Ez a kérdés a kommunikáció új formáival (mail, chat, SMS) hozható összefüggésbe. Az információk növekedő áttekinthetatlensége mellett az anyagtalanná válás problémája is figyelmet érdemel, a hosszú távú stabilitás radikális redukciója, amit csak még nehezebbé tesz az egyre újabb technológiák és szoftverek bevezetése, amelyek egyre rövidebb idő alatt válnak egyeduralkodóvá. „A digitális technológia és az internet, valamint a mentések fentebb vázolt problémája, eddig soha nem látott mértékben veszélyeztetik a társadalom kulturális emlékezetét” DONK: Kommunikation, 15. Ez a helyzet hatalmas veszély az emlékezés anyagi bázisára, amelyeket eddig generációról generációra át lehetett adni, és ezzel a csoportok emlékezetére is.

49 LIESSMANN: Lüge, 121.

50 Vö. WESTERNANN: Isten angyalainak nincs szárnnya, 50.67–72.

51 BARTH: KD III/3, 561.

Ennek ellenére mégsem ennyire egyszerű a helyzet. Egyfelől azért, mert az embereknek a mai társadalomban abból kell kiindulniuk, hogy már eleve „kételkedniük kell mindennek előtt az állítások igazságában, a kommunikátorok megbízhatóságában és (a mindenkoron realizálandó) érdekek legitimitásában”.⁵² Másfelől, azt is be kell vallanunk, hogy az egyház, ha tartja magát az evangéliumhoz, néha bizony meg kell tévessze az embereket. Nyilván ez az állítás magyarázatra szorul. Ha elfogadjuk Klaus Merten kommunikációs szakértő állítását, egyértelművé válik, hogyan kell értenünk ezt a kijelentést. Merten így fogalmaz: „A megtévesztés tulajdonképpen szándékos manipulációja egy vagy több élőlény tapasztalásának egy olyan valóság segítségével, amely eltér a ‚reális valóságtól’ (vagy annak egy darabjától) és tapasztalásuk részére lett elkülönítve.”⁵³ Ebben az értelemben pedig az angyalok is megtévesztenek, amikor Jézus születéséről vagy feltámasztásáról számolnak be. Ez utóbbi esetében ugyanis nem az üres sír lesz Jézus feltámadásának bizonyítéka a kétségbeesett asszonyok számára (Lk 24,4–5), noha ez a reális valóság. Csak az angyal szava világítja meg a események valódi tartalmát⁵⁴, vagyis, az asszonyok és a mi számunkra is a reális valóságtól eltérő, tapasztalásunknak elkülönített valóságot.

„Abból kell kiindulniuk, hogy valódi céljaikat, szándékukat juttatják szóhoz (feltételezniük kell egymásról, hogy valódi kommunikációt folytatnak, a velük szembenállót nem akarják becsapni, vagyis ‚megbízhatóak’)”

Létezik egy olyan felfogás, amely a kommunikációt manipulációnak tekinti. Képviselői szerint az emberi élet meghatározó része a manipuláció: „Valahányszor valaki kinyitja a száját, hogy szóljon a másikhoz, egyetlen célja van: manipulálni őt.”⁵⁵ Az ember élete minden területén él a manipuláció fegyverével, a családban, munkahelyén, baráti kapcsolataiban és ennek a manipulatív játéknak legfőbb mozgatórugója a félelem. „Az a félelem, ami bennünk él, és ami meghatározza a cselekedeteinket, és az a félelem, amelyet másokban ébresztünk, hogy szándékainkat elérhessük”⁵⁶ Ha mármint az angyalok kommunikációjára tekintünk, akkor éppen az tűnhet fel, hogy beszélgetésüket a legtöbbször ezzel éppen ellentétesen kezdik: „Ne félj!” (pl. 1Móz 15,1; 21,17; Mt 1,20; Lk 1,13; ApCsel 18,9 stb.). Egyértelmű tehát, hogy az angyalok kommunikációja nem a félelemre épít, ebből adódóan – ha a fentebbi logikát követjük – nem akar manipulálni.

52 BURKART: Öffentlichkeitsarbeit, 23. Másfelől tény, hogy már az 50-es években úgy vélték, az emberek „ha a nyilvánosság elé lépnek (ha mások figyelik, vagy attól tart, hogy figyelik) megtévesztések egész arzenálját vonultatják fel” – MERTEN: Schwierigkeiten, 102.

53 MERTEN: Ethik der PR, 101.

54 HEIDTMANN: Die Engel, 180.

55 KIRSCHNER: A manipuláció művészete, 11.

56 KIRSCHNER: A manipuláció művészete, 13. „A félelemnek három olyan formája van, amelyek jelentősen befolyásolják a viselkedésünket, ezért mindenféle manipulációs játszma alapját képezik: 1.) Félelem attól, hogy amit már megszereztünk, újra elveszítjük; 2.) Félelem a bizonytalanságtól; 3.) Félelem a valóságtól.” (i. m., 95. a témához, miként működik a félelem a kommunikációban, ill. manipulációban lásd i. m., 96–110). Közismert tény, hogy a reklámok is az érzelmekre apellálnak, amelyek között a félelem is fontos szerephez jut – lásd PRATKANIS–ARONSON: Rábeszélőgép, 125–130.

De mi a helyzet az egyházzal, az egyházi kommunikációval, az vajon nem akarja-e manipulálni az embereket? Amennyiben az átlagembert kérdezzük erről, azzal a széles körben elterjedt nézettel találkozhatunk, hogy az egyház sem jobb. Az egyház célja is az, hogy manipulálja az embereket a maga propagandája által.⁵⁷ Nem gondolom, hogy ez így lenne, de azon mindenképpen el kell gondolkodnunk, miért alakult ki ez a vélemény az emberekben.

Másfelől, azt is fontos látnunk, hogy az embert nem csupán a személyes kapcsolataiban manipulálják, de a „távkommunikációban” is. Itt gondolhatunk a plakátokra, újságokra, reklámokra, de általában a média egészére. „A fikció diadalmenete most ölt csak igazán impozáns formát, hiszen a médiumok nem ‚reális’, hanem sokkal inkább egy ‚fikcionális’ valóságot közvetítenek. De az emberek ezt nemcsak hogy elfogadják, hanem a ‚reális valóság’ modelljeként át is veszik.”⁵⁸ Úgy vélem, különösen veszélyes ebből a szempontból az internet. Itt ugyanis még nehezebb észrevenni, ha becsapják az embert, mint a médiumok esetében, ahol eleve abból indulunk ki, hogy megtévesztenek bennünket (lásd fentebb). Itt az érzékelés manipulálása azért különösen vonzó lehetőség, mert az érzékelésnél nem lehet kötelezővé tenni annak igazolását, hogy a valóságot érzékeljük-e, vagy sem. Azok az előnyök tehát, amelyek a technológia által közvetített kommunikációban megjelennek, mint például a „pszeudonimitás, mindenféle hierarchia megszűnése, az állítások írásba foglalása, a megjelenítés multimédiás lehetőségei, csakúgy, mint a személyes integritás védelme a (testi) távolságból adódóan”⁵⁹, nem csak pozitív következményekkel járhatnak, hanem alkalmanként csupán a valódi problémák elkendőzésére, mások megtévesztésére használhatják/használhatjuk azokat.

Ebben az összefüggésben megint csak fontos látni, hogy az angyalok mindig személyesen szólítják meg az embereket. Ezt a tényt is komolyan kell vennünk. Napjainkban ugyanis egyre világosabbá válik, hogy csak a személyes kapcsolatban lehet esély arra, hogy az egyre elszigeteltebben élő embereket elérjük. Csak a személyes találkozásban valósulhat meg az igazi kommunikáció.

Az ideális kommunikáció elérendő céljára nézve fontos a személyes párbeszédhez kapcsolódó kérdés, hogy mindennek hol kell történnie? Claus Westermann azt írja, hogy az angyalok egyáltalán nem vallásosak a Bibliában. Soha, vagy szinte soha nem „kerülnek elő Isten imádásának, az istentiszteletnek, a vallási nyelvnek vagy a teológiai reflexiónak az összefüggésében. [...] Az angyalok az egész Biblia szerint hétköznapijaikban találkoznak az emberekkel, munkájuk során, ott, ahol az emberek otthon vannak.”⁶⁰ Ez pedig azt jelenti a számunkra, hogy az embereket

57 KIRSCHNER: A manipuláció művészete, 100; Ehhez a témához köthető pl. az a vélemény, hogy Mózes lenne, aki „a meggyőzés legradikálisabb formáját, a propagandát feltalálta” – MERTEN: *Schwerigkeiten*, 99. Magához a propaganda kifejezéshez pedig nagyon érdekes információkat szolgáltat számunkra A. Pratkanis és E. Aronson. Könyvükben azt írják, hogy a propaganda kifejezés elsőként dokumentáltan 1622-ben tűnik fel, amikor is XV. Gergely megfogalmazza a „*Sacra Congregation de Propaganda Fidei*” című iratot, ezzel alapítva meg az egyházi propaganda intézményét PRATKANIS–ARONSON: *Rábeszélőgépek*, 18. Ez persze nem jelenti azt, hogy ne számolhatnánk már sokkal korábban a propaganda fegyverével az ember kommunikációjában. Ami viszont ennél sokkal fontosabb, hogy lássuk, a „világ” ezzel az előítélettel tekint az egyház kommunikációjára.

58 MERTEN: *Schwerigkeiten*, 105.

59 GÖTZENBRUCKER: *Soziale Netzwerke*, 217.

60 WESTERMANN: *Isten angyalainak nincs szárnyuk*, 61.

könnyebb elérni, ha személyes élethelyzetükben szólítjuk meg őket és ennek az élethelyzetnek megfelelő módon, tehát mi is a mindennapi élethelyzetekben lépünk oda hozzájuk és nem feltétlenül arra várunk, hogy az egyházi alkalmainkon jelenjenek meg. Tovább vizsgálva az angyalok kommunikációját, az is jól látszik, hogy amikor létrejön a találkozás az angyal és az ember között, akkor nem csupán megszólítja az Úr angyala a választott személyt, „hanem jól ismert életterében Isten azonnal igénybe is veszi a maga számára”.⁶¹ Az egyházi kommunikáció célja sem lehet ennél kevesebb. Egyértelművé kell tennünk az emberek számára, hogy Istennek úgy van szüksége rájuk, ahogy előttünk állnak és úgy akarja használni őket, amilyenek. És persze azt is, hogy életüknek nincs, nem lehet olyan területe, része, ami ne Istenhez tartozna.

Ahogy korábban már utaltunk rá, a kommunikáció egyik provokatív állítása, hogy tetteink és szavaink elkerülhetetlen velejárói a megtévesztés, sőt a hazugság is. „A megtévesztés abban az esetben minden társadalomban megengedett, ha más névvel jelölik és pozitív a tartalma. Udvariasság, sárm, remény, látomás: a csalás tehát pozitív tartalommal szalonképessé válik, mivel a (vágyott) megtévesztésnek erről a fajtájáról hagyjuk magunkat megtéveszteni.”⁶² Vagy másként megfogalmazva: „A hazugságot nem véletlenül álcázzuk olyan szemantikai maszkkal, mint ‚udvariasság’ stb., így ugyanis minden kommunikációs kultúra rendes részévé válhatott”.⁶³ Sőt néhányan egyenesen azt állítják, hogy a csalás, megtévesztés volt a kommunikáció ősi eredete. „Az ember a hazug állat. A hazugság olyasmi, mint az ember második természete, talán éppen az, amelyik minket tudatos és civilizált lényekké tett. [...] Nem csak úgy lehet élt adni ennek a tézisnek, ha azt állítjuk, hogy a hazugság a kommunikáció egyik fajtája; hanem úgy is, ha azt mondjuk: a kommunikáció természetéből adódóan elsősorban hazugság.”⁶⁴

A hazugsággal ellentétben azonban nem az igazság áll – mint azt sokan gondolhatják, hanem a hiteles, megbízható kijelentés. Az hazudik, aki mást mond vagy juttat kifejezésre bármilyen formában, mint amit gondol, mint ami a szívében van.⁶⁵ Az egyháznak tehát, ha el akarja kerülni a hazugság vádját, őszintén kell beszélnie a meggyőződéséről és a kétségeitől is és mindezt hitelesen kell képviselnie a világban. De nem csak az egyháznak, mint intézménynek, hanem – vagy talán még inkább – ennek képviselőinek, a lelkészeknek, tanítóknak, de a gyülekezeti tagoknak is. Ebben az összefüggésben azonban nagyon fontos, hogy a szavahihetőségről, megbízhatóságról nem lehet meggyőzni senkit egy vita keretében, mert ezeket indokolni, ezek mellett érvelni nem lehetséges, csak felmutatni azokat⁶⁶, azáltal, hogy a szerint élünk, amit tanítunk is. Ezek olyan tulajdonságai tehát az embernek, ami megint csak a személyes kapcsolatban képes feltűnni a másik által megtapasztalható és így hihető, elfogadható módon.

61 BARTH: KD III/3, 574.

62 MERTEN: Ethik der PR, 102. „Aki udvarias, az hazudik. De mindenki tudja, hogy az udvarias ember hazudik. Mindazonáltal ennek éppoly kevésbé lehet az alternatívája az igazság, mint a hallgatás” LIESSMANN: Lüge, 120.

63 MERTEN: Schwierigkeiten, 100.

64 LIESSMANN: Lüge, 119.121.

65 Vö. AUGUSTINUS: Über die Lüge, 3.

66 Vö. GÖTZENBRUCKER: Soziale Netzwerke, 211.

„Abból kell kiindulniuk, hogy érdekeik és céljaik a hatályos értékeket és normákat nem sértik (feltételezniük kell, hogy érdekeiket jogosan képviselik, mivel azok (mások számára is) elfogadhatóak, legitimként tekinthetnek azokra)”

A mai kommunikációban egyértelműen jelentkezik az a tendencia, hogy minél impulzívabb, ismertebb egy üzenet/reklám képviselője (arca), annál hatásosabban el lehet érni a célközönséget. Ha egy ismert színész, zenész, sportoló stb. adja az arcát egy termékhez, bizakodhatunk a fogyási adatok növekedésében. Ehhez egészen hasonló módon, ha azt szeretnénk, hogy az általunk preferált információ elérje a célját, a siker garantáltnak tűnik, ha egy ismert személyiség adja az arcát a kampányhoz.⁶⁷ Mikor így járunk el, akkor valójában az ismert arc hitelesíti a terméket és az üzenetet: „Ha ő mondja, akkor biztosan úgy van”. Másrészt azt üzeni a célközönségnek, hogy amennyiben ezt a terméket veszed meg, képes vagy azonosulni az általa közvetített üzenettel, akkor (legalább ebben) olyan lehetsz, mint ő.

Isten angyalai ezt egészen máshogy csinálják. Ahogyan fentebb utaltunk már rá, az ő esetükben gyakorta még az is előfordul, hogy az emberek fel sem ismerik kilétüket (lásd 1Móz 18; Zsid 13,2).⁶⁸ Isten angyalai majd csak a végső ítéletkor fognak látványos tetteket végrehajtani (lásd az apokaliptikus irodalmat), a személyes kommunikációban soha, noha az biztos kijelenthető róluk, hogy „ahol Isten – aki az általa teremtett világban cselekszik és kinyilatkoztatja magát – van, ott a menny is megjelenik és az angyalok is jelen vannak”.⁶⁹ Vajon minek köszönhető ez a szerény visszafogottság? Egyértelműen annak, hogy feladatuk az üzenet átadásán áll vagy bukik. „Az angyalok nem köztes lények, akik Isten és a teremtettség között állnak, szolgálatuk sokkal inkább úgy tapasztalhatjuk meg, mint Isten személyes odafordulásának még intenzívebbé tételét a teremtett mindenséghez.”⁷⁰ Ebből adódóan, az angyalok nem nehezíthetik meg Isten üzenetének megértését és a valósághoz való odafordulásunkat azzal, hogy a figyelmünket magukra vonják. Ők tisztán és egyszerűen tanúak. Tanúságtételük „elegyítetlen és mentes minden sajáttól és idegentől, aminek még a legjobb, legigazabb és legmegfelelőbb földi tanúságtétel is a foglya”.⁷¹ És mindez fordítva is igaz: ha a követ a figyelmet saját személyére vonja, többé nem az angyalokhoz, hanem a démonokhoz válik hasonlónak. „A démonok magukra vonják a figyelmünket és ezzel elvonják Istentől azt.”⁷² Ezen megállapítások fényében vajon még mindig reális feltevésnek tűnik, hogy napjainkban Isten angyalainak csinnadrattával, tűzijátékkal, skylight-okkal kellene tájékoztatni bennünket Jézus megszületéséről, hogy észrevegyük azt? Vajon a hivalkodó ragadja-e meg jobban az emberek figyelmét, vagy szívesebben raktározzák-e el az egyszerű üzeneteket és a

67 PRATKANIS–ARONSON: Rábeszélőgép, 73–79.

68 Már Ábrahámot is sikeresen félrevezették a külsejükkel (1Móz 18) és a Zsidókhöz írt levélben is arra utal a szöveg – éppen Ábrahám történetét felelevenítve – hogy mi magunk is tudunkon kívül angyalokat vendéghelhetünk meg (Zsid 13,2). A témához lásd JENEI: „Azután megjelent neki az Úr...” című írását.

69 BARTH: KD III/3, 558. vö. továbbá i. m., 569. Másutt K. Barth így fogalmazza meg ugyanezt a gondolatot: „Isten a földön angyalai nélkül is jelen van. Hogyan is lehetne ez másként? De ahol jelenvalósága a földi teremtmények számára eseményé, tapasztalatá és döntéssé válik, ott ez az angyalok cselekedete, amiben ez tőle kiindulva valósággá válik” i. m., 580.

70 HEIDTMANN: Die Engel, 196.

71 BARTH: KD III/3, 566.

72 HEIDTMANN: Die Engel, 191. lásd továbbá BARTH: KD III/3, 559–563.

jól befogadható látványt? Azt nem tudom megmondani, hogy az üzenetünkkel képesek vagyunk-e áttörni a kommunikáció falait, de véleményem szerint az egyház útja nem a látványos reklámokon keresztül vezet a nyilvánossághoz. Sokkal inkább hangsúlyoznunk kell, hogy az evangélium tartalmának éppen az egyszerűség felel meg a legjobban, hiszen a kommunikációelmélet és a reklámszakma egyik alapszabálya itt mindenképpen érvényesül: „a csomagolás akkor a leghatásosabb, ha olyan szükséglet kielégítését vagy olyan probléma megoldását ígéri, amely a felkínált tartalommal jól felismerhető kapcsolatban áll.”⁷³

Összefoglalás

Milyen megállapításokat tehetünk tehát eddigi vizsgálatunk alapján?

Először is azt szükséges tisztázni, miért éppen az angyalokat választottam a bibliai kommunikáció példájául, amikor Isten a próféták, papok által is kommunikál, sőt, a legtökéletesebb kommunikációja az emberekkel maga az inkarnáció volt. Mindezeket tudatosan mérlegelve választásom azért esett az angyalokra, mert a mai kommunikációs elméletekkel szemben ők lehetnek a valódi kontraszt megjelenítői. Az a fajta tisztaság, ahogyan lényük és feladatuk az emberek megszólításában Isten üzenetének átadására koncentrálnak, valódi, provokatív ellentéte annak, ami ma kommunikáció néven történik.

Miközben a mai kommunikációban hihetetlenül fontos szerepet kap a látszat, alkalmasint fontosabbat, mint a valóság, a megtévesztés,⁷⁴ mint az igazság és a látványosság, mint a tartalom, az angyaloknál ennek nyoma sincs. Úgy vélem, az egyház csak akkor lesz képes képviselni az evangéliumot és az evangélium üzenetével megszólítani az embereket ebben a túlkommunikált társadalomban, ha szembe megy a kommunikáció mai tendenciáival és éppen az egyszerűséggel, a megbízhatósággal és a hitelességgel fog hatást elérni, mert ez lesz üzenetének meglepő novuma.

⁷³ KIRSCHNER: A manipuláció művészete, 49.

⁷⁴ Sajnálatos módon, a kommunikáció etikájára nem számíthatunk, hogy majd gátat vet ennek a mára természetessé vett „torzulásnak”. Ennek egyszerű oka az, hogy a kommunikációban dolgozók hatalmas nyomás alatt állnak (ha a PR-ra gondolunk: a megbízó elvárásai és az eladás növekedése szemben a termék valódi értékével; ha a médiára: a nézettségi adatok szemben a kevésbé érdekes, ámde pozitív hírekkel stb.) és az etikának az élet ezen területén semmiféle hatalma nincs, hogy előírásait, javaslatait betartassa. Ehhez a problémához lásd K. Merten és K. P. Liesmann cikkei.

Felhasznált irodalom/Irodalomjegyzék

- AUGUSTINUS, A.: *Über die Lüge und gegen die Lüge* (Übertragen und erläutert von P. Keseling), München, Augustinus Verlag, 1986.
- BARTH, K.: *Kirchliche Dogmatik III/3*, Zürich, Evangelischer Verlag, 1950.
- BROER, I.: ἄγγελος, in: Blatz, H.–Schneider, G. (Hrsg.): *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz, Kohlhammer, 1980, 31–37.
- BURKART, R.: Verständigungsorientierte Öffentlichkeitsarbeit, in: Hömberg, W.–Hahn, D.–Schaffer, T. B.: (Hrsg.): *Kommunikation und Verständigung*, Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010, 17–37.
- CARR, W.: *Angels and Principalities, The Background, Meaning and Development of the Pauline Phrase hai archai kai hai exousiai*, Cambridge, Cambridge University Press, 1981.
- COLLINS, R. F.: *First Corinthians*, Minnesota, The Liturgical Press, 1999.
- MAGYAR BIBLIATÁRSULAT SZÖVEGGONDOZÓ BIZOTTSÁGA: *Deuterokanonikus Bibliai Könyvek*, Kálvin Kiadó, Budapest, 2004.
- DONK, A.: Kommunikation über Vergangenheit – Soziales Gedächtnis in kommunikationswissenschaftlicher Perspektive, in: Merten, K. (Hg.): *Konstruktion von Kommunikation in der Mediengesellschaft*, Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2009, 13–29.
- FABINY, T.: *Szóra bírni az Írást – újra*, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 2010.
- FINZE-MICHAELSEN, H.: *Szeretet nélkül semmi vagyon*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2013.
- GÖTZENBRUCKER, G.: Soziale Netzwerke und Verständigung, in: Hömberg, W.–Hahn, D.–Schaffer, T. B. (Hrsg.): *Kommunikation und Verständigung*, Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2010, 209–221.
- HEIDTMANN, D.: *Die Engel, Grenzgestalten Gottes*, Neukirchen, Neukirchener Verlag, 1999.
- FRÖHLICH I.–DOBOS K. D. (szerk.): *Henok könyvei*, Piliscsaba, PPKE BTK, 2009.
- HÖMBERG, W.–HAHN, D.–SCHAFER, T. B.: Verständigung durch kommunikatives Handeln, in: Hömberg, W.–Hahn, D.–Schaffer, T. B. (Hrsg.): *Kommunikation und Verständigung*, Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010, 7–11.
- JENEI P.: „Azután megjelent neki az Úr...”, Ábrahám vendégeinek identitása a korai zsidó- és keresztyén iratok szerint, in: Peres, I.–Jenei, P. (szerk.): *Az ókori keresztyén világ*, Debrecen, Patmosz Újszövetségi Kutatóintézet, 2012, 15–40.
- KARASSZON I.: Ni angyalok, Gondolatok az angelológia és satanológia vallástörténetéhez, in: Karasszon, I. (szerk.): *Az Ószövetség varázsa*, Budapest, Új Mandátum, 2004, 37–53.
- KARASSZON I.: Ég és föld között: a küldött, in: Xeravits, G.–Tamási, B.–Szabó, X. (szerk.): *Angyalok az ókortól Szent Tamásig*, Budapest, L'Harmattan, 2011, 9–18.
- KÄSEMANN, E.: Das theologische Problem des Motivs vom Leibe Christi, in: Käsemann, E. (Hg.): *Paulinische Perspektiven*, Tübingen, J.C.B. Mohr, 1969, 178–210.
- KIRSCHNER, J.: *A manipuláció művészete*, Budapest, Bagolyvár Könyvkiadó, 1999.
- KOLTAI K.: Angyalok az Ószövetségben, in: Xeravits, G.–Tamási, B.–Szabó, X. (szerk.): *Angyalok az ókortól Szent Tamásig*, Budapest, L'Harmattan, 2011, 19–38.

- LIESSMANN, K. P.: Lüge als Akt der Kommunikation, in: Hömberg, W.–Hahn, D.–Schaffer, T. B. (Hrsg.): *Kommunikation und Verständigung*, Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010, 119–131.
- LEEUW, G. VAN DER: *A vallás fenomenológiája*, Budapest, Osiris, 2001.
- *Magyar Katolikus Lexikon*, angyalok, elérhető: <http://lexikon.katolikus.hu/A/angyalok.html> letöltés dátuma: 2014. szeptember 25.
- MERTEN, K.: Schwierigkeiten mit der Kommunikation einer Ethik der Kommunikation, in: Merten, K. (Hrsg.): *Konstruktion von Kommunikation in der Mediengesellschaft*, Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2009, 99–118.
- MERTEN, K.: Ethik der PR: Ethik oder PR für PR, in: Hömberg, W.–Hahn, D.–Schaffer, T. B. (Hrsg.): *Kommunikation und Verständigung*, Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010, 95–118.
- NAGYMIHÁLYI G.: *Az angyalok. Liturgia és Ikon a keresztény Keleten*, Budapest, Paulus Hungarus – Kairos Kiadó, 2005.
- PRATKANIS, A. R.–ARONSON, E.: *Rábeszélőgép*, Budapest, AbOvo, 1992.
- SZABÓ X.: Angyalok a korai zsidó pszeudoepigráf irodalomban, in: Xeravits G.–Tamási B.–Szabó X. (szerk.): *Angyalok az ókortól Szent Tamásig*, Budapest, L'Harmatan, 2011, 105–155.
- SZATMÁRI G.: Angyalok az Újszövetségben, in: Xeravits G.–Tamási B.–Szabó X. (szerk.): *Angyalok az ókortól Szent Tamásig*, Budapest, L'Harmatan, 2011, 39–65.
- TAMÁSI B.: Angyalok a qumráni könyvtár anyagában, in: Xeravits G.–Tamási B.–Szabó X. (szerk.): *Angyalok az ókortól Szent Tamásig*, Budapest, L'Harmatan, 2011, 67–104.
- WESTERMANN, C.: *Isten angyalainak nincs szárnyuk*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2000.

KOVÁCS ÁBRAHÁM

A Debreceni Hitvallás (1875) mint a liberális teológia 'dogmatikájának' görbe tükre

ABSTRACT

The Reformed Church of Hungary was not exempt from the impact of various theological schools of Western Europe during the nineteenth century. The historical theological school of Tübingen, the Swiss liberal and moderate theology and the Dutch 'moderne theologie' held a great sway on Hungarian Protestantism in particularly Reformed Theology. Parallel to this development another and distinct trend appeared as a response to the challenges posed by liberal theology, which preferred traditional theological stances. In consequence not only liberal theology but also orthodox, evangelical, and pietist theologies were transferred from England, Scotland, Switzerland, Germany and France to Hungary. While Germany Lutheran and Reformed theology grappled with serious theological debates already in the 1840s and 1850, Hungarian Protestantism was late to encounter a similar discussion due to the political-historical situation. It is only after the Ausgleich (1867), the Agreement between Austrian and Hungarian aristocracy that in the era of political and national freedom theological debates surfaced and became really intense. The fiercest theological fight unfolded between the liberal theologians led by Mór Ballagi, a professor in Budapest and the neo-orthodoxy of Debrecen Reformed University where Imre Révész sen., a local minister and Ferenc Balogh, professor of Doctrinal and Church History became the leading voices. This pioneering study seeks to demonstrate how the response of Debrecen neo-orthodoxy came into being in response to extremely liberal form of theology, which was organised and promoted by Mór Ballagi (Moritz Bloch), a convert from Judaism to Christianity.

A liberális teológia elvetette a dogmákat, és a dogmatika írásának szükségességét a 19. században. Azonban a magyarországi teológiai vitákat áttekintve (1862–1882) láthatóvá válik, bár hivatalosan nem alkottak tantételeket a hagyományos, ortodoxnak nevezett teológiával szemben, megfogalmazott állításaik nagyon is jól körülírhatóan mutatnak egyfajta tantételbeli rendszerezést. A tanulmány rávilágít, hogy az 1875-ben megjelent „Debreceni jelenlegi teológiai tanárok hittani álláspontja főbb vonásokban” hitvalló nyilatkozat valójában görbe tükröt tartott a hazai, sokszor igen radikális liberális teológiának. A népszerű formában csak *Debreceni Hitvallásként* emlegetett irat meghatározó, ámbar kevésbé ismert hitvalló irata a magyar református egyháznak.¹ A kezdeményezést érdekes módon nem a dogmatika tanszék vezetője, Tóth Sámuel, hanem a dogmatörténetet is oktató Balogh Ferenc tartotta kézben. A teológiai tanárok nyilatkozata elutasítja az 1871 októberében szervezetileg is létrejött Protestáns Unió „egyháziatlan” teológiai elveit. Hitvallása a legnagyobb egyházkerület, a Tiszántúli Református Egyház-

¹ „A debreczeni jelenlegi teológiai tanárok hittani álláspontja főbb vonásokban I., II., III., IV”, *Evangeliumi Protestáns Lap* 1 (1875. január 1.), 3–5; *Evangeliumi Protestáns Lap* 1 (1875. január 8.), 13–15; *Evangeliumi Protestáns Lap* 1 (1875. január 15.), 21–23; *Evangeliumi Protestáns Lap* 1 (1875. január 29.), 37–39. Ez a tanulmány egyik korábbi munkám továbbgondolt változata.

kerület egyfajta hivatalos állásfoglalásnak is tekinthető, igaz ez megszorításokkal mondható el.² Révész a csak *Figyelmező*ként emlegetet heti lapjának a hasábjain már két évvel a *Debreceni Hitvallás* megjelenése előtt megemlítette, hogy a teológiai tanárok is készítettek egy hitvalló tanulmányt 1872-ben.³ Hasonlóképpen Balogh Ferenc *Debreceni Naplójának* bejegyzéséből is tudjuk, hogy már 1872 márciusában kész volt az a tanulmány, amely 1875-ben *Debreceni Hitvallásként* jelent meg.

Meglepő módon csak három évvel később, 1875 januárjában került nyilvánosságra a Hitvallás. Ennek hátterében az állt, hogy bár a Tiszántúli Egyházkerület megbízott egy bizottságot a Protestáns Egyletben elhangzott teológiai kijelentések véleményezésével, azonban a bizottság jelentése és a hitvalló nyilatkozatot értékelő egyházkerületi vita elmaradt. Ezt azzal indokolták, hogy az egyházkerületi gyűlés utolsó napján tárgyalták volna, és a világiak nem voltak jelen.⁴ Itt egyértelműen egyházpolitikai döntést sejtethetünk a háttérben. A jelen tanulmány nem a keletkezéstörténetet, hanem inkább azon dogmatikai tantételeket kívánja bemutatni, amelyeken keresztül 'lemérhetőek' a liberális tantételek.

A debreceni ortodoxia képviselői szerint az őskeresztyének tanításának „sajátos jellemző” vonásai a következők voltak: Krisztus kereszthalála, feltámadása és istenfiúsága.⁵ Meglepően hangozhat, de itt nem találjuk a későbbi pietizmusnak és evangélikalizmusnak azt a felfogását, hogy a fő jellemvonások között a „megtérés, a szeretet gyakorlása s általában a feddhetetlen erkölcsi élet sürgetése áll”. Ellenkezőleg, a debreceni teológusok úgy vélték, hogy a keresztyéneket ért üldözéseket nem ez utóbbi, hanem a Krisztusról vallott nézeteik váltották ki. Itt egyértelműen tetten érhető a sajátos magyar debreceni hitvalló jelleg, amely elkülönül a később skót és német hatásra kialakuló belmissziói teológiában, ahol a megtérés az egyes gyülekezeti tagok életében szervesen hozzákapcsolódik a Krisztusról szóló hitvalláshoz. A debreceni tanárok több számban közölt igen hosszú hitvallási iratának központi hittételei a következők voltak, amelyeket a „kánont követve” fogalmaztak meg:

Hiszünk *Istenbe* (sic!) a világ okába.

Hiszünk a *Szentháromságba* (sic!), az erkölcsi világ és emberek váltsága principiumába, úgy mint,

Hiszünk az *Atyába*, mint nemcsak teremtő és gondviselő Istenbe, de egyszerűen az emberek erkölcsi törvényadójába, megítélő bírójába, mindenkinek cselekedeti szerint megfizetőjébe,

Hiszünk a *Fiúba*, az élet és világosság fejedelmébe, ki a bűneik által magukat istentől elszakasztott, isteni büntetés alá esett embereket megváltván, az Istenhez visszavezette, azoknak Isten atyai szeretetét, bűnbocsánattal és örök boldog élettel megajándékozó kegyelmét megszerezve, biztosította mindazoknak, kik ő hozzá élő hittel ragaszkodnak, vele szellemi közösségbe élni törekшенek,

Hiszünk a *Szentlélekbe*, a Jézus Krisztusban váltságot és kegyelmet nyert szentek egyesülésének létrehozójába, folyvást elősegélőjébe, erősítőjébe,

² Ezt a kérdéskört egy másik tanulmányban szeretném kifejteni.

³ RÉVÉSZ: A Protestáns Egyletéről, 298.

⁴ LITKEI: A Magyarországi Protestáns Egylet ügye a Tiszántúli Ref. Egyházkerületben, 1057.

⁵ TÓTH–MENYHÁRT–TÓTH–BALOGH: A debreceni jelenlegi teológiai tanárok hittani álláspontja főbb vonásokban I., 4.

Hisszük, hogy e három az Atya, Fiú és Szentlélek, személyesen létező erő és hatalom, egy élő örök Isten.

Hisszük a *halottak feltámadását*, a hallhatatlanságot és örök boldog életet a halál után.

Hisszük, hogy a Jézus Krisztusban való hit-élesztésére, folyvást előbbé és hathatósabbá tevésére, általa a Jézus Krisztussal szellemi közösségben élhetés, erkölcsi teljes átalakulás eszközölésére, az *Isten igéinek* prédikálása és a Jézus Krisztus által szerzett *sákramentumoknak*, a keresztségnek és úrvacsorájának kiszolgáltatása üdvös és szükséges.⁶

A debreceni ortodoxia követői kiemelik, hogy a hittételek és dogmák „nemcsak hogy szibbasztólag nem hatnak a lelkekre, [...] inkább jótékony melegséget árasztva, elevenítőleg hat a szívekre”.⁷ Szerintük a dogmák a szív hitének igazságai. Ezzel szemben a liberálisok vallásos eszméről alkotott elképzelésén alapult az a tétel, hogy Jézus nem tanított dogmákat. A vallásos eszme örök, a lényege mindig ugyanaz, de az eszme kifejezései koronként átalakulnak.⁸ A liberális teológia felfogása szerint a dogmatika csak a megfogalmazott teológiai tartalmak formába öntését jelentheti; olyanok, mint a ruha, az öltözet, amely egy idő múlva elavul, vagy éppen használhatatlanná válik.⁹ Világos, hogy amit a hazai liberálisok művelnek, nem más, mint a forma és a tartalom megkülönböztetése a fejlődési eszme fényében. A dogma és a hitvallások alkotását határozottan elkerülendőnek tartja a liberális teológia. Hogy mennyire nem tudtak mit kezdeni a hitvallásokkal, az egyház szimbolikus irataival, jól mutatja a Protestáns Egylet alapszabályának 2. paragrafusa, mely a „hitczikkek” elvetése mellett úgy rendelkezik, hogy a „keresztyénség súlypontját a vallási-erkölcsi életközösségre kell visszahelyezni”.¹⁰ Ezt a vallási erkölcsi ideált látja a történeti Jézus hegyi beszédében, mint leszűkített evangéliumban. Eszerint Jézus meg is valósította a legmagasabb emberi szellemi létben azt, amit a Szellemből az ember megismerhet. Az antropocentrikus liberális gondolkodás számára Isten, az ő testté léte, személyessége és megváltó cselekedetei egyszerűen értelmezhetetlenek. A dogma kérdésénél szintén visszacseng azon alapállás, miszerint az alany és a tárgy, a transzcendens és az immanens egybefolyik. Az azonossági filozófiának teológiai alkalmazásából e téren az következik, hogy egyedül az egyén, az ember korlátok nélküli hite bír abszolút érvényű igazsággal. Heiszler József, volt sárospataki teológiai tanár frappánsan meg is fogalmazta. A liberális teológiában a hit tárgya is áttevődik az emberbe „az Isten szellemi önközlő munkásságának a hite helyett”.¹¹

6 TÓTH–MENYHÁRT–TÓTH–BALOGH: A debreceni jelenlegi teológiai tanárok hittani álláspontja főbb vonásokban II., 14–15.

7 i. m., 15.

8 BALLAGH: Védekezésül, 65; vö. Védekezésül, de nem alkudozásul, 785.

9 PETI: A hittani tudat jelene az ev. ref. egyházban, 28.

10 KOCSE: A Magyarországi Protestáns Egylet évkönyve, 25; Erre hivatkozik FRECSKA: A magyarországi protestáns egylet, 243.

11 TÓFALVI: Az egyházi reform embereihez, 378.

Az liberális felfogású keresztyén ember szerint a reformáció nagy vívmánya, hogy az embert bírónak tette a vallásos igazságok felett, sőt akár azok ellenében is.¹² A pesti liberális Ballagi Mór felfogásában az egyén, pontosabban annak véleménye piederőszálra kerül, méghozzá szinte kötelező és feltétel nélküli érvénnyel. A protestáns ember hite és lelkiismerete felett semmilyen emberi hatalom és tekintély sem uralkodhat.¹³ A gonosztól ihletettnek tartja mindazt, „ami az egyéni meggyőződések nivellirozását célozza”.¹⁴ Az unitárius püspök, Simén Domokos a Protestáns Egyet második évi közgyűlésén hasonló gondolatot fogalmazott meg: a dogma alkotása „ellenkezik a lelkiismereti szabadsággal”,¹⁵ amely „az emberi jogok legszen- tebbje”.¹⁶ Ezt a véleményt teljesen osztották a református egyház ’modern’ bibliakri- tikát sajátosan végző irányzatai, amelyek a szimbolikus iratokban található összes reformátori hittételt tagadták. A liberális Szilágyi Ferenc rendkívül emberközpontú teológiai-vallási felfogását mi sem mutatja jobban, mint az, hogy a liberális teológia hangsúlyozza az ember azon jogát, miszerint önmagát a vallás egész terén kiélheti, abból fakadóan, hogy maga az ember a kijelentés hordozója.¹⁷ Nem csoda, hogy ennek a radikálisan emberközpontú, látszólag keresztyén vallási felfogásnak egy- értelműen útjában álltak a hitvallási tételek, a dogmák. A rögzített hittételek – a liberálisok szerint – megkötik az embert és a benne nyilatkozó isteni szellemet.¹⁸ A hitvallási iratok gátat jelentenek az emberben nyugvó isteni szellem előtt, és emiatt károsak, kárhozatosak. Szeremley Sámuel szerint a modern tudomány rá- világított arra, hogy a hit tételei nincsenek összhangban a természettudománnyal. A konfessziókba nem lehet beleerőszakolni az emberi természetet, mert ha ez megtörténik, akkor a hitvallások önmagukkal szemben gyűlöletet, a vallással szem- ben pedig ellenszenvet ébresztenek.¹⁹

A szellem legmagasabb megnyilatkozásait a liberális teológia az *emberi által* lét- rehozott új tudományban látja, így öntudatlanul is magát az *embert* teszi meg mér- cének. Simén Domokos szemléletéből leszűrhető, hogy a hitvallásokból csak azokat lehet megtartani, amelyek a tudomány mérlegén, az (emberi) ész mércéjén megáll- nak. Ha olyan hittételekkel találkozunk, amelyek a modern tudományos eredmé- nyekkel szemben állnak, azokat, mint antik tárgyakat, múzeumokba kell tennünk.²⁰ A nagyenyedi teológus, Kovács Ödön kijelenti, hogy a hitvallások eredetileg nem voltak mások, mint a létrehozó kor hitének, meggyőződésének a kifejeződései.²¹ A hitvallás először a hittudat formulája volt, azaz egészen szubjektív megnyilatko- zás, és csak később lett objektív tekintély.²²

12 BALLAGI: Az egyházi reform alapeszméje, 293.

13 MÁRKUS: A liberális szellem a református egyházban. A magyar református liberális teológia, 101.

14 BALLAGI: Tájékoztató a teológia mezején, 18.

15 SIMÉN: A szabadirányú keresztyénség állása, 96.

16 BALLAGI: Nyílt levél az »Evang. prot. lap« szerkesztőjéhez I., 129.

17 SZILÁGYI: A bibliának egyházbani használata és magyarázata, 169.

18 SZILÁGYI: Tudományos kutatás a vallásban III., 302.

19 SZEREMLEY: A vallás lényege és az egyházi háromság-dogma, 9.

20 SIMÉN: A szent háromság és annak története I., 131; HETESSY: Vallástalan-e a mai kor, 11.

21 HORVÁTH: Vidéki élet, 31.

22 KOVÁCS: Vallásbölcsezet II., 115.

Tagadhatatlan érdeme az, hogy a liberálisok (is) jól rátapintottak arra a körülményre is, hogy a hitvallásokat gyakran külső tényezők határozottan befolyásolták. A világi hatalom pedig számtalanszor arra készítette az egyházi testületeket, hogy nyilatkozatban fejezzék ki hitüket. Ballagi Mór egyértelműen a hatalom részéről történő befolyásolást emlegeti fel.²³ Nagyon tetszetősen érvelnek úgy a liberálisok, hogy az „eszme”, azaz a vallásos, jelen esetben a keresztyén igazság maradéktalanul egyetlen egy, ember által megfogalmazott hitvallási formulában sem valósulhat meg. Ez hasonlít a reformatori álláspontra is, mert ők is azt mondják, hogy „ha valaki jobbra tanítja őket”, akkor hajlandóak hozzájuk igazodni az Úrban, akár egyén akár közösség részéről érkezik a jobbra tanítás. Csakhogy van egy kardinális különbség. Ez a mérce kérdése, az, *amihez* képest hajlandó vagyok a változtatásra. A reformátoroknál és az új ortodoxiánál, ahogy a debreceni irányzatot el kezdték nevezni, ez Isten Igéje, míg a liberálisoknál maga az ember, az emberi ész, annak terméke a természettudomány, ami kritériumként működik. Mindkét csoport magának igényelte azt a tudatot, hogy értette, és *majdnem* birtokolta is a teljes igazságot. A liberálisok ezt az igazság-gondolatot „Jézus szellemének”, az ortodoxok pedig Isten hirdetett és írott Igéjének tartották fenn, amelyet a Biblia közöl az emberekkel.²⁴ A liberálisok azt állították, hogy „Jézus szelleme” egyetlen egy hitvallással sem azonosítható.²⁵

Ha a megértés kedvéért feltételezzük, hogy a „Jézus szelleme” és Isten Igéje ugyanazt jelentette a két csoportnál (természetesen nem ugyanaz volt), akkor mindkettő fenntartotta azt a vallásbölcseleti kitéltelt, hogy a végest a végtelen nem tudja kifejezni, csak törekedhet rá. Egyik oldalon azt látjuk, az ortodoxok hitték, hogy Isten kegyelméből, a Szentlélek megvilágosító munkája által megérthetik *az igazságot, Isten Igéjét*, azt a valamit (Szentírást) valakit (Jézus Krisztus személyét és váltságművét), akit 'axiomatikusan' abszolútnak tartottak, és nyitottak voltak a megértett, írásban rögzített véleményeik megváltoztatására a *regula fidei* elvei szerint. Ezzel szemben a másik oldalon a liberálisok hasonlóan erősen hittek abban, hogy ők értik *a Jézus szellemét, az abszolút erkölcsöt*, amelyet ők is axiomatikusan kiinduló alapnak tartottak.²⁶ Eközben azonban félretették azt a forrást, a Bibliát, amiből – keresztyén egyházhoz tartozókként – elsődlegesen vették vallási képzeiteket. Ezzel együtt azt is elvetették, hogy a közösséghez tartozás érdekében valaha is szabad volna egyáltalán írásban megfogalmazni és rögzíteni saját hitvallásukat. A radikális egyletes liberálisok ezért nem tudnak mit kezdeni azzal, hogy tanrendszert alkossanak. Ez eleve ellentmondott alapfelfogásuknak.²⁷ Az új ortodoxia kritikája szerint a hitbéli felépítményt szétszedték, de alkotni nem tudtak. Erre tapintott rá Frecska Lajos és Révész Imre is, amikor rámutattak, hogy a liberálisok/

23 BALLAGI: Nyílt levél az „EPL” szerkesztőjéhez III., 257.

24 Érdemes lenne még tovább kutatni, hogy mennyire jelentkezik a debreceni ortodoxiánál ehhez kapcsolódóan a Szent Lélek belső bizonyágtétele (*testimonium internum Spiritus Sancti*).

25 MÁRKUS: A liberális szellem a református egyházban. A magyar református liberális teológia, 103.

26 További érdekes kérdés, hogy a földi életben nem is a teljes igazság megértésére, hanem az *üdvösséghez szükséges* biztos ismeretre és szívbéli bizodalomra kell eljutni. Ez nem tévesztendő össze sem a természettudományos ismeretek és módszerek (liberálisok), sem a bonyolult hittételek lexikális ismeretével (ortodoxia).

27 KOVÁCS: Dr. Kovács Ödön tételei, 188. Itt megtalálható az, amit a liberálisok mondanak arról, hogy ők miért nem alkotnak hitvallást.

modernesek úgy próbálnak tenni valamit, hogy közöttük még elméletileg sincs igazán egyetértés és letisztult teológiai látás.

Ezek az észrevételek csak részben állnak meg, mert ha a liberálisok nem is alkottak tudatosan konfessziót, amit vallottak a keresztyén vallásról, azok „hitbeli” tételek voltak, még ha nem is kerültek rendszerezett bemutatásra. Az alapkérdésekben azonban mégis csak volt valamiféle konszenzus: ilyen volt például Jézus istenségének, halálának és feltámadásának tagadása, mint artikulált ’hitvallás’ már önmagában egyfajta „negatív” hitvallást, dogmát jelent. Nemcsak az lehet dogma, amit pozitív előjellel fogalmazunk meg, hanem aminek a létét markánsan tagadjuk. Bár a hazai liberálisok elvetették azt, hogy tételekben rendezzék teológiai hitlátásukat, ezeknek mégis megvannak a nyomai a publikációkban. Nagy Gusztáv sárospataki teológiai tanár szabadgondolkodóként már lát lehetőséget a tételek megfogalmazására, de azokat ő sem veti papírra. Az egyházban markánsan jelen lévő liberalizmusnak tehát kétségtelenül megvoltak a saját előfeltételezései, premisszái, azaz „hittételei”, amelyek valóban gyökeresen különböztek az elfogadott egyházi tanításoktól. A debreceni újortodoxia valójában görbe tükröt tartott a magyarországi református liberális teológia számára, és ráébresztette arra, hogy az általuk megfogalmazott ’felismert hitigazságok’ is tantételek, amelyeket igazán senki se foglalt rendszerbe, ahogy azt a klasszikus dogmatika teszi témakörönként tárgyalva a Kijelentést. Azonban a bibliakritikai tudomány fejlődéséről szóló diszkurzus éppen azzal járt együtt, hogy ’dogmákat’ alkottak meg a modernesek is, azaz a liberális teológusok, olyanokat, amelyet a hitvalló reformátorok elutasítottak. A Debreceni Hitvallás egyedülálló teológiai jelenség a magyar református teológiában a hosszú 19. században, hiszen a korszellemmel szembeszállva kiáll a reformátori felismerések és az ősi hitvallások mellett.

Felhasznált irodalom

- BALLAGI, M.: *Tájékoztató a teológia mezején*, Pest, K.n., 1862.
- KOVÁCS, A. (szerk.): *A Magyarországi Protestáns Egyház évkönyve*, Budapest, 1871.
- KOVÁCS, Ö.: *A vallásbölcselet kézikönyve*, I–II., Budapest, Franklin-társulat, 1877.
- MÁRKUS, J.: *A liberális szellem a református egyházban. A magyar református liberális teológia*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2005.
- PETI, J.: *A hittani tudat jelene az ev. ref. egyházban*, Kecskemét, Szilády K. nyomda, 1859.

Folyóiratban megjelent közlemények

- BALLAGI, M.: Védekezésül, in: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 14 (1871), 65–73.
- BALLAGI, M.: Az egyházi reform alapeszméje, in: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 14 (1871), 289–297.
- BALLAGI, M.: Nyílt levél az „Evang. prot. lap” szerkesztőjéhez I., in: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 18 (1875. január 31.), 129–138.
- BALLAGI, M.: Nyílt levél az „EPL” szerkesztőjéhez III, in: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 18 (1875. február 28.), 257.

- BALLAGI, M.: Védekezésül, de nem alkudozásul, in: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 18 (1876), 785–792.
- FRECSKA, L.: A magyarországi protestáns egyelet, in: *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező* 3 (1872), 229–238.
- HETESSY, V.: Vallástalan-e a mai kor, in: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 28 (1885).
- HORVÁTH, S.: Vidéki élet, in: *Erdélyi Protestáns Közlöny* 2 (1872. január 25.), 31–32.
- KOVÁCS, Ö.: Dr. Kovács Ödön tételei, in: *Protestáns Teológiai Szemle* 1 (1869. június 12.), 188.
- LITKEI, P.: A Magyarországi Protestánssegylet ügye a Tiszántúli Ref. Egyházkerületben, in: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 15 (1872. augusztus 24.), 1057–1062.
- „A debreczeni jelenlegi teológiai tanárok hittani álláspontja főbb vonásokban I., in: *Evangeliumi Protestáns Lap* 1 (1875. január 1.), 3–5.
- „A debreczeni jelenlegi teológiai tanárok hittani álláspontja főbb vonásokban II., in: *Evangeliumi Protestáns Lap* 1 (1875. január 8.), 13–15.
- „A debreczeni jelenlegi teológiai tanárok hittani álláspontja főbb vonásokban III., in: *Evangeliumi Protestáns Lap* 1 (1875. január 15.), 21–23.
- „A debreczeni jelenlegi teológiai tanárok hittani álláspontja főbb vonásokban IV., in: *Evangeliumi Protestáns Lap* 1 (1875. január 29.), 37–39.
- RÉVÉSZ, I., id.: A Protestáns Egyletről, in: *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező* 3 (1873), 297–345.
- SIMÉN, D.: A szabadirányu keresztyénség állása, in: Kovacs, A. (szerk.): *A Magyarországi Protestánssegylet évkönyve*, Budapest, Franklin Nyomda, 1872, 79–109.
- SIMÉN, D.: A szent háromság és annak története I., in: *Protestáns Teológiai Szemle* 3 (1871), 129–138.
- SZEREMLEY, S.: A vallás lényege és az egyházi háromság-dogma, in: *Protestáns Teológiai Szemle* 2 (1870. január 9.), 8–9.
- SZILÁGYI, F.: A bibliának egyházbani használata és magyarázata, in: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 7 (1864), 161–177.
- SZILÁGYI, F.: Tudományos kutatás a vallásban III., in: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 7 (1864) 299–311.
- TÓFALVI, J.: Az egyházi reform embereihez, in: *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező* 2 (1871), 7–8, 377–381.
- TÓTH–MENYHÁRT–TÓTH–BALOGH: A debreczeni jelenlegi teológiai tanárok hittani álláspontja főbb vonásokban I., in: *Evangeliumi Protestáns Lap* 1 (1875. január 1.), 3–5.
- TÓTH–MENYHÁRT–TÓTH–BALOGH: A debreczeni jelenlegi teológiai tanárok hittani álláspontja főbb vonásokban II., in: *Evangeliumi Protestáns Lap* 1 (1875. január 8.), 13–15.

Afganisztán homiletikuma – egy harctéri trauma elhárításának homiletikai kísérletei

ABSTRACT

In 2013 the Hungarian Defence Forces finished the PRT mission in Afghanistan, which was the biggest Hungarian military task since World War II. The author had spent 199 days in the Afghan operational site, therefore he would like to review his pastoral experience from a scientific view. An asymmetrical warfare requires an asymmetrical pastoral care. Beside the classical pastoral care methods we search for other homiletics and liturgical ways for mourning process in case of a battlefield death. Through the classic theological, social psychological and military leadership theories, the author submit to the readership, how a gathered audience becomes a military community, and a mourning congregation. The author also reveals the effects of the psychological symptoms (combat stress, combat trauma, military crisis, combat panic). The study shows, how the role and the liturgy of the military chaplain accommodate to the rite and symbolic system of a military community. This study salutes to the fallen soldiers of the war in Afghanistan and it is also a tribute to the military chaplains on the occasion of the 20th anniversary of the reorganization of the Protestant Chaplain Service.

1. Bevezetés

2013-ban befejezte a Magyar Honvédség a II. világháború óta a legnagyobb magyar katonai vállalkozást: az afganisztáni PRT¹ missziót. Jelen sorok szerzője 2011. február 24-től szeptember 9-ig 199 napot töltött Afganisztánban az ISAF² alárendeltségébe tartozó magyar kontingens 10. váltásának tábori lelkészeként. A magyar PRT az ország Észak-keleti részébe, Baghlan tartomány Pol-e-Khumri városába települt. A térség korábban – az országban dúló háború ellenére – békésnek volt mondható, azonban 2010-től kezdve a biztonsági helyzet rohamosan romlott. A kormányellenes erők megerősödtek, naponta voltak fegyveres összecsapások, öngyilkos merényletek, lesállításokból végrehajtott támadások, merényletek. 2010-től kezdődően a koalíciós erők a különböző hadműveletek során igyekeztek a logisztikai utánpótlást lehetővé tevő utak ellenőrzését stabilizálni, illetve az ellenállási góccokat felszámolni. Ezek a hadműveletek a szövetségesek között is áldozatokat követeltek. 2010. augusztus 23-án a magyar PRT 8-as váltása ellen is egy kombinált támadást hajtottak végre, melynek következtében két magyar katona vesztette életét. A PRT 10-es váltása alatti időszakban érte támadás a magyar tábortól, a Camp Pannoniától³ nem messze található OP-North Task Force Mazar-e Sharif német katonáit. A Camp Pannoniában települt a magyar PRT mel-

1 PRT (*Provincial Reconstruction Team*), Tartományi Újjáépítési Csoport.

2 ISAF (*International Security Assistance Force*), Nemzetközi Biztonsági Együttműködő Erők.

3 A magyar PRT-nek helyet adó tábor neve Pol-e Khumri városában.

lett egy amerikai előretolt sebész csoport is⁴, így a sebesülteket ide szállították a támadást követően, ahol a sebesültek ellátásában a magyar orvosok és a kontingens harctéri életmentő kiképzést kapott⁵ katonái is részt vettek. Mindezek a tényezők együttesen már a misszió első napjától kezdve nagy lelki leterheltséget jelentettek az állomány tagjaira.

2011. május 17-én a PRT parancsnoksága MaxxPro típusú MRAP⁶ harcjárművekből álló konvojt indított az Uranus-útvonalon⁷ a Mazar-e Sharif-ba települt magyar Nemzeti Támogató Elemhez. Az oszlopban haladó konvoj, a céltól mintegy 15 km-re, egy helyi teherautó előzésébe kezdett, amikor az oszlop harmadik harcjárműve az afgán teherautó mellé ért, a harcjármű lesodródott a bal oldali padkára, ami megdobta és többször megpördült a tengelye körül. A borulás következtében a toronylövész a helyszínen, a harcjármű parancsnoka a kórházba szállítást követően életét veszítette. A harcjármű sofőrje súlyosan, életveszélyesen megsérült, míg a védett kapszulában (a harcjármű belsejében) utazó deszant személyzet súlyos és könnyű sérüléseket szenvedett.

A baleset nagyon megviselte a kontingens tagjait. Két tényező hatott erősen a katonákra: az egyik az, hogy az egyik halott nő volt, illetve a halál értelmetlenségének ténye, mely szerint egy háborúban feladat-végrehajtás közben, de mégiscsak közötti balesetben hunytak el a bajtársak. Az értelem nélküliség érzését, a traumát tovább mélyítette, hogy egy hónap múlva, június 10-én szívinfarktusban elhunyt a kontingens orvosa is. Az események után egyéni és csoportos lelkigondozással segítettünk a tragédia feldolgozását az állomány körében. Egy asszimetrikus háborúban asszimetrikus lelkigondozásra van szükség. Jelen dolgozatban azt kívánjuk bemutatni, hogy a tábori lelkész a klasszikus lelkigondozói módszerek mellett milyen homiletikai, liturgiai gócpontok mentén haladva végzi a gyászfeldolgozást. Milyen közeg előtt hirdeti Isten Igéjét, hogy válik ez a csoport katonai közösséggé, és abból gyászoló gyülekezetévé. Lélektanilag melyek azok a jelenségek, amelyeket ilyen esetben megél az ember, és megél egy közösség, illetve egy katonai közösség milyen rítus- és szimbólumrendszerben végzi a gyászfeldolgozását, és ebbe hogy tud beleilleszkedni a tábori lelkész szerepe és szertartása.

Jelen dolgozat elkészítésekor kettős cél vezérelt: egyfelől a megtörtént események tudományos rendszerezésével tisztalegni kívánunk azon bajtársak emléke előtt, akik Afganisztánban veszítették életüket, azok előtt, akikkel együtt éltünk, együtt szolgáltunk, osztozhattunk örömben és bánatban, de akiknek nem adott meg, hogy hazatérhessenek családtagjaikhoz, szeretteikhez. Másfelől a Tábori Lelkészi Szolgálat idén, 2014-ben ünnepli újjászervezésének 20. évfordulóját, így tisztalegni kívánunk mindazok előtt, akik akár a múltban, a nagy háborúban, akár a jelenben, a Föld különböző „forró pontjain”, nap mint nap felmutatják Krisztus evangéliumát a vasban és vértben levők között.

4 A US Army 541. FST (*Forward Surgical Team*), Előretolt Sebész Csoportja.

5 CLS (*Combat Lifesaver*), harci életmentő, olyan katonák, akik CLS kiképzést is kaptak.

6 MRAP (*Mine Resistant Ambush Protected*), aknáknak ellenálló és lesállítások ellen védett.

7 A Pol-e-Khumrit Mazar-e Shariffal összekötő útvonal.

2. Csoport, közösség, קהל, εκκλησια, kontingens

A közösség (csoport) mint társas közeg létfontosságú szerepet játszik az ember egész életében, mert az egyén közösség nélkül élet- és fejlődésképtelen. Ezek a csoportok a társas hatásokon keresztül befolyásolják az egyén viselkedését, választásait, kapcsolati módjait.

A közösségeket csoportosíthatjuk aszerint, hogy természetes vagy mesterséges közösségről van szó. A természetes közösségeknek (pl. család, munkahelyi közösség) bárki tagja lehet az élete folyamán. A mesterséges közösségekhez (pl. civil-társadalmi szerveződések) viszont az egyén saját belátása és lehetőségei szerint csatlakozik. A csoport és a közösség hasonló módon fejlődik, és a fejlődés során csoportdinamikai folyamatok nemcsak a csoportban mennek végbe, hanem a közösségben is.

a) A szakrális értelemben vett *csoport, közösség* ószövetségi megfelelője a קהל⁸, amely alapvetően az Izráel népéhez tartozó emberek vallási-kultikus jellegű közösségét, együttlétét jelenti. A kifejezés jól elhatárolható a politikai-társadalmi értelemben vett közösséget kifejező עדה ישראלית jelentéstartalmától. A dolog természetéből adódóan azonban – mivel a kétféle közösség tagjai azonos személyek – terminológiai átfedések előfordulnak (2Móz 16,3; 4Móz 14,5; 16,3; 1Kir 12,3; Ezsd 2,64). קהל-ként van együtt Izráel a törvény elnyerésekor, ill. annak ismételt deklarálása alkalmából (5Móz 5,22; 9,10; 10,4; Józs 8,35; Neh 8,2). קהל-ként kapja a páskát (2Móz 12,6; 2Krón 30,13), קהל-aktus az áldozat (3Móz 4,13k; 16,17; 16,33; 4Móz 17,12) és קהל-ként veszi Izráel az áldást (1Kir 8,14). A קהל tükörfordítása a LXX-ban az εκκλησια, később ezt a formát használja az Újszövetség is. Az εκκλησια a profán nyelvhasználatban a szavazásra jogosult polgárok gyűlését jelenti (ApCsel 19,32; 19,39k), az Újszövetségben kettős jelentést hordoz: jelenti a Krisztusban hívők összességét, az Egyházat, illetve a hívők egy bizonyos helyen szerveződő közösségét, a helyi gyülekezetet.⁹

b) A szociálpszichológiában csoportnak nevezik az egyének olyan együtteseit, amelyeket bizonyos közös ismérvek jellemeznek, kötnek össze. Elton Mayo 1927-ben kezdett kutatásai eredményeként meg szoktak különböztetni *informális* (elsődleges) csoportokat (társadalmi kiscsoportok) és *formális* (másodlagos) csoportokat (társadalmi nagycsoportok). Mayo és munkatársai megfigyelték a csoportra jellemző *normák* kialakulását, az informális *befolyásolás* eszközeit, és az informális vezetés működését. Azt a következtetést vonták le, hogy elsősorban a csoportokban kialakuló *interperszonális kapcsolatoknak* van meghatározó szerepe a teljesítmények alakulásában, mely jelenséget *Hawthorn-effektusnak* nevezik.¹⁰

Jacob Levy Moreno 1931-ben dolgozta ki átfogó elméleti rendszerét, a *szocionómiát*, amelyben a *szociodinamikát* (a csoportkötelélek szerkezete és a kölcsönhatási módszere), a *szociometriát* (az emberi kapcsolatok mérése), és a *szociátriát* (a csoportok gyógyítása, a pszichodráma és a szociodráma) tárgyalja. Moreno

⁸ maga a קהל gyök *összegyülekezni, összecsoportosulni* jelentéssel bír.

⁹ BARTHA: Gyülekezet; HAAG: Gyülekezet.

¹⁰ HEGEDŰS–MÁRKUS: Ember, munka, közösség, 11–13.

nagy felismerése, hogy az emberi kapcsolódások elsősorban *érzelmi*ek. Az intézményes rendszerek mögött mindig ott lappang a *spontán társulások rejtett hálózata*, amely nagymértékben különbözik a külső társadalmi megnyilvánulásoktól. A legkisebb valós társas egység az egy személy kapcsolataiból szövődött *társas atom*, az a mag, amelyet mindazok az egyének alkotnak, akikhez egy személy szignifikáns módon kötődik. A *szociogenetikus törvény* értelmében a csoportszerkezet magasabb rendű formái az egyszerűbbekből fejlődnek ki, amely a csoporton belüli struktúrálódással és differenciálódással jár együtt. A *szociodinamikus törvény* tétele arra utal, hogy az érzelmi választások egyenlőtlenül oszlanak el a csoport tagjai között, és ez az egyenlőtlenség egyenes arányban nő a csoport nagyságával.¹¹

Kurt Lewin szerint az emberi cselekvést a *pszichikus mező* (a szükségletvezérelt emocionális vagy hodológiai tér) határozza meg, amelyben a fizikai tér és annak idői jellemzői a cselekvésben való szerepük szerint kapnak érzelmi (pozitív, csábító ill. negatív, akadályozó) jelentést. A pszichikus mező lélektani értelemben vett dinamikai és topológiai fogalom. Anyagát mindenkor azok a percepcióink, ismereteink, érzelmeink adják, amelyeket az adott helyzet mozgósított. Nézete szerint a csoport lényege nem a tagok hasonlósága vagy különbözősége, hanem azok kölcsönhatása, *interdependenciája*. A csoportnak *saját céljai* vannak, melyeket részben fednek a tagok egyéni célkitűzései. Az egyénnek a csoporton belüli szabad mozgásához bizonyos területre van szüksége, ahol kielégítheti személyi szükségleteit is. Spontán, *önfenntartó tendenciája* van: normákat, értékeket teremt, feladatokat jelöl ki, amelyek érdekében létrehozza saját szerkezetét és hierarchiáját. Elkülönül más csoportoktól, ill. saját kapcsolatai fűzik más csoportokhoz. A csoportra is jellemző a *kvázistacionárius* (viszonylagosan stabil) egyensúlyi állapot, amely folyó módjára állandóan változtatja elemeit, még ha sebessége és iránya azonos marad is. Kicsérélődhet a csoport minden tagja, mégis a szokásrend, a reakciómódok állandósulhatnak.¹²

Morton Deutsch szerint a csoport két vagy több személyből áll, akik egy vagy több közös tulajdonsággal rendelkeznek, a tagok önmagukat minden másától megkülönböztető egységként szemlélik, bizonyos célok és érdekek pozitív kölcsönös összefüggésének tudata él a tagokban. A tagok *interakcióban* állnak egymással, céljaik egymást kölcsönösen feltételezik, és e célok elérésére együttesen törek-szenek, a huzamos időn át fennálló csoportokban normarendszer alakul ki, mely szabályozza és irányítja a tagok interakcióit, és szabályok sora alakul ki, melyek mindegyike a tagok meghatározott tevékenységeit, kötelezettségeit és jogait feltételezi. Deutsch utal rá, hogy ha az első három jellemző van csak jelen, akkor *kvázi csoportokról* beszélnek, ha az első öt, akkor a *funkcionáló csoportokat* említik, és ha az összes jegy jelen van, akkor a *szervezett csoportról* van szó.¹³

David W. Johnson és Frank P. Johnson 1982-ben egy kombinált definíciót alkotott, mely szerint a csoportot definiálhatjuk úgy is, mint két vagy több egyént, akik interakcióban vannak egymással, kölcsönösen függenek egymástól, önmagukat

11 MARINEAU: Jacob Levi Moreno, father of psychodrama, sociometry and group psychotherapy, 122–136.

12 RAINIO: Kurt Lewin's Dynamical Psychology Revisited and Revised.

13 HORÁNYI: A kommunikáció, mint participáció, 172.

és mások őket olyannak definiálják, mint akik egy csoporthoz tartoznak, osztoznak a normakialakításban a közös érdeklődéshez kapcsolódó ügyek esetén és részt vesznek az egymásba kapcsolódó szereprendszerben. A csoportban levők befolyásolják egymást, a tagság tényét jutalmazónak találják és közös célt próbálnak elérni. A tagok kölcsönhatásából olyan erők fakadnak, amelyek a csoportot összetartják. Ezt nevezzük *csoportkohézió*nak, amely a csoportnak azt a képességét jelenti, hogy tagjait képes befolyásolni és egymáshoz fűzni. A csoport kohézióját külső és belső tényezők határozzák meg *Maisonnette* (1968) szerint. Külső tényezők lehetnek az intézményesített csoportban a társadalmi ellenőrzés és vezetés viszonyai, a kiscsoport hierarchikus függésmódja és működése a szervezetben, a kommunikációs hálózat, a státuszok és a hozzájuk kapcsolódó szerepek. Belső tényezőknél megkülönböztetjük a *szocio-affektív* (társas-érzelmi) tényezők komplexumát, mely alatt sajátos szimbólumok, sajátos szertartásos viselkedést, személyes színezetű érzelmek csoporton belüli kohézióját értjük. Minél többfajta személyes motívum, szükséglet kielégítésére alkalmas a csoport, annál erősebb a kohézió. És *szocio-operatív* (a csoport működésére vonatkozó) tényezőkről beszélünk, mely szerint a szerepek kialakulása és egymást kiegészítő volta mennyire illeszkedik a csoportcélhoz és tevékenységhez. *Newcomb* (1959) megkülönböztet csoport *adhéziót és kohéziót*. Adhézió az odatartozás érzését és a tagok közötti szolidaritást érti, míg a kohézió a csoporton belül ható összetartó és befolyásoló képességre vonatkozik. A kettő szorosan összetartozik és egymást erősíti.¹⁴

c) A katonai terminológia szerint a kiválasztás során a katonai misszióba bekerülő egyén egy új közösség tagja lesz: a *kontingensé*. A hadseregnek, mint szervezetnek a célja, hogy a civil közegből érkező individuumot a katonai szocializáció folyamata során a hadseregben, mint közösségben szolgáló katonának formálja. A missziós felkészítés, kiképzése során a kontingensbe újonnan bekerülő – a különböző alegységektől érkező – egyén számára a felkészítés egy sor új próbatétel: hosszabb-rövidebb időre megszakad kapcsolatuk a családdal, barátokkal, a korábbi alegységgel, azokkal a személyekkel, akik addig biztonságot, támaszt nyújtottak számukra. Rövid idő alatt új ismereteket, készségeket kell elsajátítaniuk szigorú magatartási szabályok mellett. A fokozott fizikai, pszichikai igénybevétel, a munka- és életkörülmények, az addig bevett szokások megváltozása nehezítheti a kontingensbe való beilleszkedést.¹⁵

A szocializáció folyamata szigorú rend és keretek között folyik. Az egymással laza kapcsolatban álló egyének csoportja akkor válik igazi közösséggé, ha a csoport tagjai minden nap személyes kapcsolatban állnak egymással, közös cél vezérli őket, a közösségben, mint rendszerben saját szereppel bírnak, s e szerepek kölcsönösen kapcsolódnak egymáshoz. A tagok olyan közösségi normák szerint viselkednek, melyek a közösség minden tagjától elvárhatók. Az identitásukat a közösséghez tartozás jellemzi, s a környezetükhöz is egységesen, közösségként és nem egyéni módon viszonyulnak. Azokban az alegységekben, melyekben a közösségi erő jobban működik, a katonák jobban átvészelik akár a háborús viszo-

¹⁴ SZATMÁRINÉ BALOGH–JÁRÓ: A csoport megismerése és fejlesztése, 18–20.

¹⁵ PAVLINA–KOMAR: Katonapszichológia, 170.

nyok nehézségeit is, de a kohézió nemcsak ebben segít, hanem a harci sikerek egyik legfontosabb tényezője is. A sikeres beilleszkedés előfeltétele a körültekintő kiválasztás. Ennek összetevői

- ♦ a felvételi politika,
- ♦ a munkakörtervezés,
- ♦ a specifikáció,
- ♦ és a kiválasztási eszközök.¹⁶

A hadsereg egy adott beosztására vonatkoztatva a beilleszkedési folyamat során két fontos tényezőre kell koncentrálnunk: az egyénnel szembeni követelmény rendszere és az egyén készségeinek kibontakoztatása. A katonai alegységbe történő szocializáció folyamatát a következő tényezők befolyásolhatják:

- ♦ az alegységen belüli emberi kapcsolatok,
- ♦ a beosztás pontos ismertetése, illetve az ennek hiányaként keletkező feszültség,
- ♦ a hadsereg normái, és az alegységben szolgálók attitűdje,
- ♦ a katona személyisége,
- ♦ a beosztás tárgyi, haditechnikai feltételei,
- ♦ a vezető (parancsnok) személyisége, vezetési stílusa, magatartása, követelményei.¹⁷

Az alegység sikerességének egyik legfontosabb meghatározója a magas fokú szervezettség. Az alegység tagjának fontos, hogy tudja és érezze, hogy társaik és parancsnokuk képesek és készek arra, hogy harc idején megvédjék őket. A katonának azt kell éreznie, hogy olyan emberek csoportjába tartozik, akik nemcsak készek segíteni, amikor erre szükség van, de azt is tudják, hogyan kell ezt végrehajtani. A homogén közösség, melyet az összetartás jellemez, csapatként működik. A csapat kvalifikált, kompetens személyek olyan csoportja, amely meghatározott célok elérése vagy feladatok végrehajtása érdekében alakult. A cél közös, az egyének saját feladatuk teljesítésével járulnak hozzá annak megvalósításához. Az egyén kontingensen belüli értékét az adja meg, hogy mennyivel járul hozzá a közös célok eléréséhez. A kölcsönös tisztelet, tagok közötti egyenlőség és a kompetenciák kölcsönös elismerése is jellemző. Az alegységben a katonák egymás közti kapcsolata jelenti a horizontális közösséget, mely önmagában nem elegendő a sikeres harci tevékenységhez. Minden egyes alegység egy nagyobb köteléknek, valamint az egész katonai szervezetnek a része, ezért kapcsolatuknak eredményesnek kell lennie. Ez a kapcsolat elsősorban a katonának a parancsnokával való azonosulásában nyilvánul meg (vertikális kohézió). A kohézióknak ebben a formájában a parancsnok által kijelölt célokat a katonák már sajátjuknak tekintik. A parancsnok kapcsolatban áll egy magasabb szintű kötelékkel, annak parancsnoka a felette állóval, és így tovább. *Shils* és *Janowitz* a II. világháború után német katonákat vizsgálva megállapították, hogy a végsőkéig kitartó harcra nem az ideológia ösztönözte őket, hanem a közösséghez, az alegységhez és a bajtársakhoz való ragaszkodás. A világháború után 929 ezer amerikai katona küzdött különböző neuropszichiátriai zavarokkal. *Weinstein* szerint, a harci neurózis kiváltó oka az a pont volt, amikor a katonák

¹⁶ KOLOZSI: A beilleszkedés és annak elősegítése, mint a humánpolitika egyik területe, 87.

¹⁷ KOLOZSI: A beilleszkedés és annak elősegítése, mint a humánpolitika egyik területe, 90.

elvesztették a hitüket, hogy egy nagy és erős közösséghez tartoznak, ehelyett megfélemlített, izolált egyénekké váltak, akiknek a védekezési erőfeszítésük már eleve kudarcra volt ítélve.¹⁸

A katonai közösség sikerességének másik fontos tényezője a vezetés kérdésköre. A parancsnok magatartása nagyban meghatározója az alakulat közösség szellemének. A siker titka a vezető és vezetettek közötti kölcsönös bizalomra épül. A jó katonai vezetőnek számos kiemelkedő tulajdonsággal kell rendelkeznie. Ezek közé tartozik a bátorság, határozottság, felelősségérzet, kezdeményezőkézség, tudás, pedagógiai érzék, bölcsesség, tapintat, megbízhatóság, lojalitás, igazságosság. Az ő döntései azok, amelyek eldöntik a harc kimenetelét, a halál vagy győzelem kérdését. *Kalay* kutatásai alapján három tényező határozza meg a parancsnok és az alegység közötti bizalmat:

- ♦ A szakmai felkészültség kérdése. A parancsnoktól elvárják a maximális technikai és taktikai tudást.
- ♦ A szavahihetőség kérdése. Az állomány pontos informálása, a parancsnok az információk forrása.
- ♦ A gondoskodás kérdése. A parancsnok dönt fegyelmi, függelmi kérdésekben, alárendeltjei, segítői és tanácsadó segítségével betartja és betartatja.¹⁹

3. Lélektani jelenségek a harctéren

3.1. A *harc stressz*

A stressz szó a latin *strictus* (szoros) szóból származik, és igénybevételt jelent. A szervezet nem specifikus reakciója minden olyan ingerre, amely kibillentí eredeti egyensúlyi állapotából és alkalmazkodásra kényszeríti. Lélektani stressz akkor keletkezik, amikor az egyén úgy ítéli meg, hogy egy adott helyzet kezelése meghaladja a rendelkezésére álló erőforrásokat. Függ a helyzet súlyosságától, az egyén teherbíró képességétől, és attól is, hogy ő szubjektíven milyennek ítéli meg saját erőforrásait. Már Hippokrates is elkülönítette a passzív állapotba került személy alapállását (*παθος*), azzal szemben, aki aktívan felveszi a harcot a kórral (*πovος*). A stressz nem szükségszerű rossz, hanem nélkülözhetetlen az élet különböző káros hatásainak leküzdésében, a változó környezeti hatásokhoz való alkalmazkodásban. Az előidéző tényezők, a stresszorok különbözőek lehetnek, mégis lényegileg azonos biológiai stresszt váltanak ki.²⁰

A stresszesemények általában besorolhatók az alábbi kategóriák valamelyikébe (vagy ezek közül egyszerre többbe):

- ♦ traumatikus események,
- ♦ befolyásolhatatlan események,
- ♦ megjósolhatatlan események,
- ♦ az egyéni élet során bekövetkező próbatételek,
- ♦ belső konfliktusok.

¹⁸ PAVLINA–KOMAR: *Katonapszichológia*, 171.

¹⁹ Uo.

²⁰ SELYE: *Stressz distressz nélkül*, 25; LAJKÓ: *A stresszcsökkentő viselkedés*, 4–5.

A stressznek nem kizárólagosan negatív hatása van. Valamilyen stresszre mindig szükség van, az élethez szükséges, mert hiányában káros ingerszegénység (depriváció) lép fel, ha viszont túl nagy, akkor a túlterhelés lehet a betegség forrása. Ezért megkülönböztet úgynevezett pozitív vagy eustresszt és negatív, másnévvel distresszt.²¹

A hadművelleti területen a katona folyamatos stressz-hatásnak van kitéve, amit a katonai lélektanban *harci stressznek* nevezünk. A harci stressz a harcmező, a katonai feladatellátás egyik legsajátosabb specifikuma. A veszély, a testi kimerülés, a terep, és az éghajlat idegeket felőrlő hatása, valamint a szemben álló fél harctéri tevékenysége együttesen az általános feszültség állapotát hozza létre. A harci terhelések és a gyakran elkerülhetetlen rossz életkörülmények károsan befolyásolják a fizikai és mentális teljesítőképességet, valamint a túlélési esélyeket.²²

A harci stresszt kiváltó stresszorokat feloszthatjuk fizikai és pszichikai tényezőkre. Fizikális stresszorok például a szélsőséges időjárási viszonyok, alapvető és minimális kényelem hiánya, a harci tevékenységeket kísérő zajok, mérgek, sugárzás, stb. Pszichikai stresszorok esetén értelmi és érzelmi stresszorokat különböztethetünk meg. Az értelmi stresszorok lehetnek a túl sok vagy túl kevés információ, érzékszervi túlterheltség vagy ennek ellentéte, hosszú várakozás, vagy időszűke, a helyzet bonyolultsága, nehéz választás, stb. Érzelmi stresszorok a félelem, fenyegetés, elkeseredés, harag, düh, aktivitás hiánya miatti unalom, hit elvesztése, a szenvedések és lelki traumák. Az hogy ki, milyen mértékben kerül az állandó pszichikai feszültség és harctéri stressz állapotába, függ a stresszor jellemzőitől, vagyis a körülményektől valamint az egyén tulajdonságaitól, jellemzőitől.²³

A személyes tulajdonságok, jellemzők szintjét tekintve a harctéri stressz az egyén olyan megrendült pszichés állapota, ami veszélyes harctéri körülmények következtében alakul ki, és megrendítő élményekben, fiziológiai és magatartásbeli reakciókban nyilvánul meg. A harci stressz állapotában lévő katona legfőbb pszichikai jellemzője a gyengeség és a lelkierő hiánya. A lelkierő a traumák érzelmi következményeinek visszaszorításához és a külső veszélyekkel szembeni ellenálláshoz, az alkalmazkodás hosszan tartó nehézségeinek, az állandó tehetetlenségnek és haragnak a leküzdéséhez, a traumatikus élmények ismételt érzelmi felidézésének megszüntetéséhez szükséges.

A harci stresszt három szintre oszthatjuk:

1) *Normál stresszválaszok* lehetnek bizonyos érzelmi (düh, bűnösségérzés, félelem és szorongás, szégyen, magány, reménytelenség, kétségbeesés érzése stb.), a megismerő funkciók területén jelentkező (zavartság a gondolkodásban, figyelmi problémák, emlékezetzavarok stb.), fizikai (kimerültség, alvási nehézségek, fájdalmak, emelkedett pulzus, verejtékezés, hányinger, étvágytalanság stb.) és kapcsolati (bizalmatlanság, ingerlékenység, visszahúzódás, elszigetelődés, függőség stb.) reakciók. E tüneteket a személyek a trauma (harctéri sokk) hatása alatt és utána

21 SELYE: Stressz distressz nélkül, 28–29; LAJKÓ: A stresszcsökkentő viselkedés, 6.

22 JONES–SPARACINO–WILNOC–ROTHBERG–STOKES: War Psychiatry, 135.

23 PAVLINA–KOMAR: Katonapszichológia, 344–345; Army Field Manual: 90–44/6–22.5. 2–3.

néhány órán keresztül is átélhetik. Egy abnormális helyzetre adott normál reakciók többnyire az alkalmazkodást segítik.

2) Abban az esetben, ha a tünetek már meghatározott tünet-együttest alkotnak és a traumát követően minimum két napig, maximum négy hétig jelentkeznek, *akut stresszbetegségről (ASD), harci kimerülésről* beszélünk.

3) A harci stressz krónikus szakasza a trauma után néhány hónappal jelentkezik és *poszttraumatikus stressz-zavarnak (PTSD)* nevezzük. E tünetcsoportra különösen jellemzőek az éjszakai rémálmokkal kísért alvászavarok, pánikrohamok, düh- és erőszakkitörések, az emberekkel való kapcsolatok súlyos sérülése valamint átmeneti bénulás is felléphet náluk.²⁴

Harctéri stressz esetén a pszichológiai beavatkozások három szintjéről beszélhetünk: elsődleges, a másodlagos és a harmadlagos prevencióról.

1) Az *elsődleges megelőzés* a trauma előtti időszakra vonatkozik. Célja minden esetben az alkalmazkodást és rugalmasságot (megküzdést) segítő mechanizmusok mozgósítása – így egyben csökkenteni azokat a folyamatokat, amelyek a patológiás állapotok kialakulásához vezethetnek. Célcsoport a teljes személyi állomány. Elsősorban oktató jellegű képzések formájában valósul meg, melyek végrehajtásában a katonai vezetők és parancsnokok valamint a mentálhigiénés állomány egyaránt érintett. Ezek az úgynevezett pszichoedukációs programok magukba foglalják az információnyújtást a veszélyt jelentő eseményekről, a rizikófaktorok szűrővizsgálatok segítségével történő feltárását és egyben az alkalmasság elbírálását valamint megfelelő felkészítések, tréningek kivitelezését.

2) A *másodlagos prevenció* a traumát követő azonnali beavatkozásokat jelenti. Célja a traumát elszenvedők esetében az adott stresszor hatására megjelenő negatív pszichés tünetek (distressz) csökkentése, a patológiás állapotok, így az akut stresszbetegség és poszttraumás stressz-zavar kialakulásának a kivédése, valamint a trauma feldolgozásának a segítése. Célcsoport a traumát elszenvedett személyi állomány. Elsősorban rövid pszichológiai technikák alkalmazását jelenti, mely pszichológussal, képzett társakkal (parancsnokok, krízisháló résztvevői) való konzultációk során történik.

3) A *harmadlagos prevenció* területe a már kialakult betegségek (ASD, PTSD) gyógyításának, a krónikussá válás megelőzésének, a rehabilitációnak, a gyógyszeres és pszichoterápiás intervenciók lehetőségeit foglalja magában, melyet pszichiáterek és pszichológusok végeznek többnyire az egészségügy keretén belül.²⁵

A magyar katonák körében a missziók alkalmával nagyon sok körülmény okozhat hosszabb-rövidebb stresszt. A családtól való távollét, a velük való kapcsolattartás problémái stressz-tényezőként lépnek fel. Amikor a katona megérkezik a missziós területre, az új kultúrával való első érintkezése sokként hat, mely jelenséget kultúr-sokknak nevezzük. Ilyen stressztényező lehet az eltérő időjárás, de a nem megszokott alvási, tisztálkodási lehetőségek is. Idővel nagyon nyomasztóvá válnak

24 KENNEDY–ZILLMER: Military psychology. Clinical and Operational Applications, 218–219.

25 KENNEDY–ZILLMER: Military psychology. Clinical and Operational Applications, 223–225; PAVLINA–KOMAR: Katonapszichológia, 356–359.

a monoton mindennapok, a hasonló, vagy teljesen egyforma feladatok, de a kevésbé változatos élelem, napi rutin is. Stresszként nehezedik a katonára a helyiekkel való érintkezés, esetleg harcérintkezés.

3.2. A harctéri trauma

A görög τραυμα szó *sebet, sérülést* jelent, s a τρα (megsérülni) igegyökből származik, ami a klasszikus görögben a harcban való sérülésekre utal. Minden traumával foglalkozó elmélet megegyezik abban, hogy az egyének különböznek a traumatizáló esemény átélésében, feldolgozásának hosszúságában, módjaiban, a „megküzdés” formáiban.

A trauma Jean Laplanche és Jean-Bertrand Pontalis megfogalmazása szerint „*a szubjektum életének az az eseménye, amelyet ereje, valamint az jellemez, hogy a szubjektum nem képes megfelelő módon válaszolni az őt ért megrázkódtatásra és arra a tartós patogén hatásra, amelyet az a lelki szerveződés előhív*”.²⁶ Olyan ingeráramlat, amely meghaladja az egyén tűrőképességét, akár egyszeri, heves eseményről van szó, akár ingerek felhalmozódásáról. Sigmund Freud szerint a trauma létrejötte azt jelenti, hogy az élményt nem sikerül lereagálni, és mint „*idegen test*” marad meg az egyén pszichikumában. Freud szerint a trauma kialakulásának feltételei a következők:

- ♦ az egyén fogékonyasága;
- ♦ hogy az esemény természeténél fogva kizárja a tökéletes lereagálást;
- ♦ olyan pszichológiai/helyzeti feltételek, amelyek megtiltják, vagy megakadályozzák a megfelelő reakciót;
- ♦ olyan pszichés konfliktus, amely lehetetlenné teszi az esemény integrálását.²⁷

Cooper a traumát Freud nyomán úgy határozza meg, mint olyan eseményt, amely akadályozza az ént abban, hogy biztonságát megtartsa, integrációját megőrizze. Az ennek következtében kialakult szorongás, a fenyegetettség és tehetetlenség a lelki szerveződés tartós megváltozásához vezet. Lényeges tényező ebben a meghatározásban a traumatikus esemény hirtelensége, váratlansága és kontrolláhatatlansága, valamint a tehetetlenség érzése. Krystal szerint az, amit a szakirodalomban gyakorta pszichés traumaként jelölnek meg, valójában csak a traumához hasonlitos szituáció, amely nem terjed ki traumatikus állapottá. Krystal katasztrófikus traumáról beszél, hogy ettől megkülönböztesse a tulajdonképpeni traumatikus folyamatot, amelynek specifikus patológiás következménye van. A katasztrófikus trauma központi tényezője a megélt tehetetlenség. Nem maga a traumatikus helyzet váltja ki a tehetetlenséget, hanem csak annak szubjektív értékelése. Bakó Tihamér meghatározása szerint, a trauma egy olyan megrázó esemény hatására bekövetkezett reakció, amikor:

- ♦ az egyén a régi megoldási módjaival nem képes az egyensúly visszaállítására;
- ♦ az esemény következtében fenyegetettséget él át;
- ♦ az én a megsemmisülés veszélye miatt szétesik, így nem képes a kialakult helyzetben koordinálni a védekezést;

²⁶ LAPLANCHE–PONTALIS: The language of psychoanalysis, 466.

²⁷ BAKÓ: Sorstörés, 19.

- az elviselhetetlen lelki fájdalom miatt a dezintegráció állandóvá válik;
- az emlékek darabokra esnek szét. Az emlékezet így tartja távol az ént a sokkoló élményektől;
- az idői és téri dimenziók megváltozása miatt a személy elveszettséget él át;
- Az önpusztításnak, mint a nyomás megszüntetése lehetséges útjának veszélye felerősödik.²⁸

Bakó szerint az, hogy egy esemény traumatizálódva válik-e vagy sem, nagymértékben függ attól, hogy:

- az egyént a személyiségfejlődés mely időszakában éri (azaz rendelkezésre állnak-e belső, a védekezést vagy a feldolgozást segítő erők);
- aktuálisan milyen pszichés állapotban van (azaz tudja-e mozgósítani a védekezést, feldolgozást szolgáló pszichés mechanizmusokat);
- milyen az érzékenysége az adott problémára (azaz olyan eseményről van-e szó, amelynek jellegét tekintve a korábbiakban kudarcot élt át, vagy olyan történésről, amelynek megmunkálására egy kiegyenlítettebb állapotban képes lenne);
- van-e külső kapcsolata, amelyik segítséget tud nyújtani.²⁹

A trauma alapvetően az én zavara, ahol a történések váratlansága, fenyegető volta, intenzitása meggátolja az integrálást. A traumatikus történet tovább él, de nem a self részeként, nem is annak kontrollja alatt, hanem a traumatikus emlékből született, traumatikus elvárások révén fenyegetett mibenlétében, a veszélyt hordozó jövő projekciójában.

A II. világháború utáni években *J. W. Appel* és *G. W. Beebe* jutott arra a következtetésre, hogy 200–240 bevetésben töltött nap már elég ahhoz, hogy a legerősebb katonát is megtörje. *„Nincs olyan, hogy valaki hozzászokik a harchoz. [...] A harc minden pillanata hatalmas megterhelést jelent, s az emberek a harc hevességétől és hosszúságától függően összeomlanak. Ezért a háborúban a pszichiátriai sérülések éppúgy elkerülhetetlenek, mint a lőfegyver vagy repesz okozta sebesülések”*.³⁰

A magyar katonák között is egyértelműen a társaik elvesztése hatott traumatizálóan a leginkább. Egy traumatikus esemény után a lehető legrövidebb idő múlva le kell ülni az érintett állománnyal egy beszélgetésre, melyet *after action briefing*-nek neveznek. A beszélgetések levezetésével kapcsolatban az amerikai *S. L. A. Marshall* ezredes a következő alapelveket dolgozta ki:

- a beszélgetést az akció után a lehető leghamarabb le kell folytatni;
- a megbeszéléseken kronologikus sorrendben kell feldolgozni az eseményeket;
- nem a hibák keresése, hanem a történetek megértése és a tanulságok levonása a cél;
- aki részt vett az akcióban, legyen jelen a megbeszélésen, de csakis azok;
- minden rendfokozatú résztvevőt egyforma súlyú szemtanúként kezeljenek;
- a megbeszélést az alegységparancsnoknak vagy a lelkésznek/pszichológusnak kell levezetnie;
- minden egyes résztvevőt bátorítani kell a saját verziója elmondására, de az aktív részvételt nem szabad erőltetni;

²⁸ i. m., 21–22.

²⁹ i. m., 22.

³⁰ HERMAN: Trauma és gyógyulás, 39–40.

- ♦ minden vitatott és egymásnak ellentmondó állítást rögzíteni kell;
- ♦ kerülni kell a kritikus és kioktató hangot;
- ♦ nem szükséges közelíteni az ellentétes álláspontokat;
- ♦ nem szabad korai következtetéseket levonni és lezárni egy élő vitát;
- ♦ a kommunikációnak kedvező, nyitott légkört kell teremteni és fenntartani;
- ♦ az érzelmi reakciókat észre kell venni és értékelni kell, de nem szabad hangsúlyozni;
- ♦ nem szabad időben korlátozni a megbeszélést, melyet addig kell folytatni, míg átfogó kép alakul ki az eseményekről.³¹

3.3. Krízis a misszióban

A *κρίσις* szó *fordulatot, válságot, változást* jelent. Caplan (1964) szerint a krízis olyan lélektani állapot, amikor a személy kénytelen a lélektani egyensúlyát veszélyeztető helyzettel, külső körülményekkel szembenézni; a fenyegetettség mindennél fontosabb a személy számára; ezeket sem megoldani, sem elkerülni vagy kikerülni nem tudja; és a szokásos problémamegoldó eszközök nem elégségesek. Beszélhetünk *akcidentális* (esetleges) és *normatív* (fejlődési) krízisekről. Az akcidentális krízisek kiváltói olyan véletlenszerűen előforduló események (természeti katasztrófák, technikai, emberi, társadalmi tényezők által előidézett katasztrófák, balesetek vagy érzelmi katasztrófák), amelyek hirtelen és sorscsapásszerűen érik az alanyt. Fontos a „*tárgyvesztés*” (pl. érzelmileg kitértetett személy, dolog, érzés, ügy, egészség) negatív élménye. A normatív krízis elméletét Caplan *Freud* dinamikus pszichoszexuális én-fejlődési modelljéből (1905) és *Erikson* epigenetikus személyiség-fejlődési modelljéből (1950) dolgozta ki. Elmélete szerint minden életszakasz-váltás pszichoszociális krízist okoz. Jacobson (1979) összekapcsolta az akcidentális és normatív kríziseket, és megalkotta a krízismátrix elméletét: néhány hónaptól néhány évig tartó időszak, amikor az egyén nagyobb valószínűséggel él át többszörös érzelmi fenyegetettséget, és amely alatt sebezhető a krízisek kialakulására.³²

Cumming-Cumming (1962) a kríziseket három nagy csoportra osztja: a biológiailag megalapozott krízisekre, melyek semmiképpen sem elkerülhetőek (pl. serdülőkor), a környezeti, társadalmi tényezők által kiváltott krízisekre, melyek bizonyos mértékig elkerülhetőek (pl. kivándorlás), és a véletlen eredetű krízisekre (pl. katasztrófa) amelyek azonban kivédhetetlenek az egyén számára. *Sifneos* (1972) szerint az „*érzelmi krízis*” olyan állapot, amelyben adott a lehetőség mind a jobb, harmonikusabb létet elérő fejlődésre, mind a beszűkülést és diszharmóniát eredményező rosszabbodásra.³³

A krízis kialakulásához több tényező is vezethet. A krízisre hajlamos individuum labilis személyiségű, érzelmileg sérülékeny személyiség, esetleg fennálló mentális betegséggel (pl. szorongásos zavarokkal) küzd. Nagy az esély a krízisre a szenvedélybeteg (alkohol, drog, evészavar, játékszenvedély, kapcsolati függőség, stb.) között, illetve az élet során jelentkező szerepváltásoknál (életszakasz, családi stá-

³¹ MAKRAI: A harci stressz kezelésének története, 114.

³² HAJDUSKA: Krízislélektan, 12–13; BAKÓ: Verem mélyén, 22; CSÜRKE–VÖRÖS–OSVÁTH–ÁRKOVITS: Mindennapi kríziseink, 10; CSÜRKE: A lótszavó eszmélése, 35–36; KAST: Krízis és remény. Cselekvések változások idején, 11–15.

³³ HAJDUSKA: Krízislélektan, 12; BAKÓ: Verem mélyén, 23; CSÜRKE–VÖRÖS–OSVÁTH–ÁRKOVITS: Mindennapi kríziseink, 10.

tusz, lakókörnyezet, munka, kultúra). Holmes 1967-ben készítette el a Szociális Alkalmazkodási Skáláját, ahol 43 jelentős életeseményt (örömteliek, tragikusak) rögzített és különböző pontszámokkal látott el, melyek a változás, alkalmazkodás, krízishelyzet nagyságát jelölik. Az életesemények mintegy 70%-a a társas kapcsolatokra vonatkozik (házasság, család, egyéb szociális kapcsolódások). Szerinte minél több esemény történik egy időegységen belül, annál nagyobb az esélye a testi-lelki egyensúly felborulásának. Krízisnek tekinthető minden olyan esemény, ami felborítja az addigi rendet.³⁴

A krízishelyzetben levő figyelme beszűkül, csak a problémára irányul. Kevert magatartás jellemzi, egyszerre töprengő, de egyben elgyötört és szorongó is. A problémáról sok mindent tud, de ismereteit nem tudja rendszerezni, átgondolni, impulzív, érzelmeit nehezen tartja kordában, nincs önmagára vonatkoztatott jövőképe. Mindennapi tevékenysége alacsony határfokú, a társas kapcsolatai is beszűkülnek, másokat a várható segítség függvényében ítél meg.³⁵

A krízis fordulópont: időszámításunk előttire és utánira osztja az individuum történetét. Jacobson szerint a krízisállapot lefolyása 6–8 hét. Hirschowitz *krízis-modellje* (1973) három szakaszra osztja a krízisek lefolyását. Az első szakasz a *kiváltó ok szakasza*, ez néhány órát vehet igénybe. A második a *megrettenés, nyugtalanság szakasza*, ez a szakasz néhány napig tart, míg a harmadik, az *alkalmazkodás szakasza* heteket vehet igénybe. Selye modellje négy szakaszból áll: Az első a *készenlét szakasza*, ennek a készenléti állapotnak a jellegzetes vegetatív tüneteivel nap, mint nap találkozhatunk egy szorongatóbb esemény, váratlan helyzet kapcsán. Amennyiben az első szakaszban nem áll helyre az egyensúly, bekövetkezik a második, a *küzdelem szakasza*. Itt a megoldást célzó *próbát*, vagy *eredmény* vagy *hiba* követi, ebben az esetben *keresés* körforgásába kerül az illető. A harmadik, a *kapkodás szakasza* már érzelemvezérelt, agresszív vagy impulzív szakasz. Újabb és újabb megoldási technikák kerülnek terítékre, de romlik az önértékelés, racionális gondolkodás, erősen fellazul a realitáskontroll. Az utolsó, az összeomlás szakaszában a személyiség teljesen szétesik, már az érzelmek, indulatok irányítanak, pillanatnyi ötletbetörések, impulzusok határozzák meg a cselekedeteket. Külső segítség nélkül akár a teljes dekompenzáció, regresszív állapot, esetleg pszichózis is bekövetkezhethet, s nagy a suiciditás veszélye.³⁶

A krízist követően már sohasem lesz úgy, ahogy volt. A krízis kimenetelét tekintve vagy *kreatív krízis*, ilyenkor a személyiség fejlődik, vagy *negatív krízis*, ilyenkor a krízisben levő izolálódik, visszalép egy fejlődési szintet. Jellemző a diszfunkcionalitás, a pszichés megbetegedések, pszichoszomatikus szimptómák megjelenése. Balinkó (1990) a krízishelyzet kimeneteleként négy lehetőséget ismertet:

- ♦ *Megoldás*, amikor a személyiség belső vagy külső erők mozgósításával megoldja a helyzetet;
- ♦ *Kompromisszum*, amikor a személyiség alkalmazkodik egy új, korábban elfogadhatatlan élethelyzethez;

34 HAJDUSKA: Krízislélektan, 18–19.; BAKÓ: Sorstörés, 22; CSÜRKE–VÖRÖS–OSVÁTH–ÁRKOVITS: Mindennapi kríziseink, 14–15.

35 BAKÓ: Verem mélyén, 24.

36 HAJDUSKA: Krízislélektan; BAKÓ: Verem mélyén, 22–23; CSÜRKE–VÖRÖS–OSVÁTH–ÁRKOVITS: Mindennapi kríziseink, 15–16.

- ♦ *Ineffektív megoldás* a depressziós, szorongásos tünetképzés, pszichoszomatikus zavarok, szenvedély-betegségek;
- ♦ *Dezorganizáció, összeomlás veszélye* a szuicidum és a pszichózis kialakulása.³⁷

Anna Freud (1936) *érvédő- vagy elhárító mechanizmusoknak* nevezte azokat a technikákat, melyekkel a személyiség az én belső egyensúlyát szavatolja. A fájdalom, szorongás, indulat, agresszió elhárítást igényel, így a felettes én vagy az én számára nem elfogadható történések ezeknek az elhárító mechanizmusoknak a hatására nem jutnak a tudatba. Ilyen elhárító mechanizmusok például az elfojtás, a tagadás, a projekció, a regresszió, a fixáció. Az elhárítás segíti a belső harmóniát, de ronthatja is, amennyiben a valósággal való szembenézést akadályozza. Lazarus és munkatársai (1966) új fogalmat, a *megküzdés*, a *coping* fogalmát vezették be, ez a megterheléssel való szembenézést jelenti. A megküzdés minden olyan törekvés (kognitív és viselkedéses), ami a stressz leküzdését célozza meg.³⁸

A katonai missziós szolgálattal kapcsolatban a következő krízisekről beszélhetünk:

a) *A magánélettel összefüggő krízishelyzetek*

- párkapcsolatban bekövetkező negatív változások (konfliktusok, szakítás, válás);
- családban bekövetkező változások (betegségek, konfliktusok);
- a különélés (szeparáció) mint krízisprovokáló tényező (partnertől, családtagoktól, gyerekektől, barátoktól, az ismerős környezettől), következménye a honvágy;
- kommunikáció hiánya az otthoniakkal (akár technikai okok miatt is) tovább nehezítheti a különélés elviselését;
- a betegséghez, súlyos sérüléshez társuló krízisek;
- egzisztenciális krízisek (hirtelen jött nagyobb pénzmenyiség vagy a hirtelen elszegényedés okozhatja).

b) *A katonai feladathoz, a misszió alatti feladatvégzéshez kapcsolódó krízishelyzetek:*

- beilleszkedési nehézségek, a szervezeti szocializáció problémái;
- személyek közötti konfliktusok, agresszió megjelenése,
- együttműködési problémák;
- összezártaságból, bezártságból adódó alkalmazkodási nehézségek;
- vezető-vezetett konfliktusok;
- a túl sok feladatból adódó túlterheltség (időhiány);
- a feladathiányból eredő unalom;
- az egysíki feladatok okozta monotonia;
- az egyén képességeit meghaladó feladatok, kompetenciahiány érzése;
- az információhiány (vagy téves információk), mint válságkeltő tényező;
- a szervezatlenségből eredő konfliktusok;
- katasztrófák, balesetek, harci cselekmények, terrortámadások, tragédiák által kiváltott krízisek;
- a tartós fenyegetettség által kiváltott krízis;
- idegen és ismeretlen földrajzi környezet.

37 CSÜRKE: A lótuszevő eszmélése, 46–47.

38 HAJDUSKA: Krízislélektan, 27–29.

c) *Megváltozott környezetből eredő krízisprovokáló tényezők:*

- idegen kultúrához történő alkalmazkodás nehézségei (szokások, hagyományok, viselkedési módok, eltérő kommunikációs stílus stb.);
- kultúráközi konfliktusok (kontingensek tagjai között, lakosság, illetve a katonák között) tartoznak e csoportba³⁹

A feldolgozatlan trauma melegágya lehet a krízisnek, különösen, ha bizonyos történések újra előhívják. A trauma nemcsak egyszeri indulati élmény, hanem számos hasonló sérülést is jelenthet, amely együttesen hat traumatizálóan. Gyűjtőfogalmába a krónikus frusztrációk, konfliktusok, kínos élmények, erős stresszek, érzelmi megrázkódtatások tartoznak bele. A kiváltó események lehetnek sokkhatásúak vagy hosszan tartóak, melyek az érzelmek állandó kikényszerítése mellett hatnak traumatizáló módon. A trauma az által válik megbetegítővé, hogy a kiváltó élményt a személyiség nem tudja adekvát módon, vagyis az én elhárító mechanizmusainak pozitív eszközeivel feldolgozni, illetve az ént adekvát elhárításra kényszeríteni (Bakó, 2004). A trauma és a krízis tünettana jelentős átfedéseket mutat. *„A különválasztásukat lehetővé tevő dimenzió az idő, melynek mentén világosan elkülönül, hogy a poszttraumás stressz zavarban szenvedő személy mindezt a múlt, a lélektani krízis állapotában levő személy pedig a jövő felé fordulva éli át a valóságot. Az előbbi esetében a múlt tapasztalatai, az utóbbi során pedig a jövő anticipációja szövődik össze a jellel”*.⁴⁰

3.4. *A harctéri pánik*

A pánik szó a görög mitológiai Παν pásztoristen nevéből származik, az ő hangja váltja ki a „*páni félelmet*”, amely ijesztő ugyan, de igazából ártalmatlan. A pánik a veszélyérzetnek, a félelemnek különös, legintenzívebb formája, amely egy hirtelen bekövetkező, elképzelt vagy valóságos vészhelyzetben következik be. A pánik létrejöttéhez két fontos feltételre van szükség: valóságos, vagy elképzelt fenyegetettség (extrém stresszor), és a sürgősség nyomására meghozott gyors, kényszerű döntésre. A pánikroham időben jól behatárolható, kb. 10–30 perces lefolyású, intenzív szorongásos állapot, amelynek általában határozott kezdete és vége van. A diagnosztikus kritériumok szerint akkor beszélhetünk pánikrohamról, ha az alábbiakból legalább négy tünet jelen van:

- ♦ heves szívdobogás,
- ♦ reszketés vagy remegés,
- ♦ izzadás,
- ♦ torokgombóc érzése,
- ♦ légszomj, fulladásérzés,
- ♦ mellkasi fájdalom,
- ♦ szédülés, bizonytalanságérzet,
- ♦ hányinger,
- ♦ bármilyen hasi diszkomfort-érzés,
- ♦ hevülés (kipirulás) vagy hidegrázás,
- ♦ derealizáció (a külvilág eltávolodásának az érzése),

39 ARGALÁSZ: A csapatpszichológia szerepe a külszolgálatlal összefüggő potenciális krízishelyzetek kezelésében, 97.

40 CSÜRKE: A lótuszevő eszmélése, 45.

- ♦ félelem a megőrléstől,
- ♦ félelem az önkontroll elvesztésétől.

Egy pánikroham önmagában még nem jelenti, hogy az illető pánikbeteg. Ahhoz egyéb kritériumok teljesülése is szükséges, pl. a rohamok rendszeres ismétlődése, a fellépésüket megelőző előrevetített szorongás.⁴¹

A harci stressz, trauma vagy a krízis egyéni, individuális jelenség. A különböző kifejező tevékenységek (hangulat, érzés, reakciók) azonban hatással vannak a társakra is az alegységekben. A harctéri pánik a harctéren gyorsan lezajló pszichés járvány, amelynél az egyéni félelem- és ijedtség-reakció pszichés fertőzése láncreakcióként a többi katonára is áttérjed. A harctéri pánik a harci fáradtság egyik formája, a harci stresszhelyzetekben jelentkező funkciózavar. Amennyiben csoportról van szó, ahol érvényesülnek az utánzási és modellkövetési törvényszerűségek, nagy fenyegetettség esetén gyakran előfordul, hogy az értelmi funkciók lényeges csökkenése következtében az egyén azt teszi, amit a másik is tesz. Ezzel magyarázható a pánik „fertőző” terjedése. Veszélye abban áll, hogy minél több harcolót „fertőz meg”, annál nagyobb az esély a struktúra teljes szétesésére (a katonai fegyelem, az irányítás rendszerének és szervezettségének fellazulására).

A harctéri pánikban szenvedő egyén külső, látható magatartási jegyei:

- ♦ nem ura saját tetteinek,
- ♦ nem reagál utasításokra,
- ♦ a veszélyeket nem tudja ésszerűen felfogni,
- ♦ tevékenységét nem tudja előre megszervezni,
- ♦ magatartása a korábbihoz képest drámaian megváltozik,
- ♦ hangulata az aggodalomtól az agónia érzéséig változhat,
- ♦ ezért: ön- és közveszélyes.⁴²

Számos jel utalhat a pánik kitörésére, illetve számos intézkedés elmulasztása, vagy rossz intézkedés lehet táptalaja a pániknak az alegységen belül. Talán a legfontosabb a hozott személyiségjegyek kérdése, az érzelmi visszamaradottság, másoktól való túlzott függőség, a felelősségvállalás fejletlensége, saját tettek és lehetőségek kritikus vizsgálatának hiánya, kételkedés, a sikertelenségtől való állandó félelem kérdése. Egyes katonák elmulaszthatják a megfelelő védekezési manővereket, számukra az akció egy „jó buli” csupán. A parancsnoki intézkedés túl sok vagy túl kevés információja is növelheti a bizonytalanságérzést. A különböző hamis híresztelések, dezinformációk, találgatások szintén felesleges feszültségeket eredményeznek. Az új katona első harcérinkezése, az ismeretlen ellenséges harceszközökkel való első találkozás, a harci zaj, az állandó hangzavar is fokozott stresszként jelentkezhetnek. A halál közvetlen megtapasztalása a leghosszantartóbb és legintenzívebb pánikot megelőző szindróma, hiszen a katona személyes túlélésbe vetett hitét ingatja meg. Egy katonai misszióban a korlátozott mozgáslehetőség vagy hosszan tartó kényszerpihenő, az összezárt tömeg, a kimerültség és alváshiány, a harci fáradtság, éhség, szomjúság, száraz vagy meleg ruházat hiánya, a szabadságra vagy a misszió végére készülő katonák „*már nem kellene a végén megsebesülni vagy meghalni*” érzése.

41 SZENDI: A pánikzavar altípusai és kezelése, 21–25; SZENDI: Pánik. Tények és tévhitek, 44–45.

42 PAVLINA–KOMAR: Katonapszichológia, 431.

A pánik sohasem tör ki váratlanul. Mindig megelőzi egy időszak, amikor olyan szorongással teli hangulat alakul ki, mely a pánik kitöréséhez már éppen elég. A harctéri pánik, mint lélektani „ragály” csak akkor jöhet létre, ha a szorongástól megzavartak kifejező tevékenységét együttérzés kíséri, a szorongást egymástól átveszik és továbbadják. Elkerülésének fázisait három szinttérre oszthatjuk:

1) vezetői intézkedések

- szervezettség: csapatépítés (kialakult egység, nincs változtatás);
- folyamatos vezetés, világos parancsnoki szándék;
- rendszeres tájékoztatás, pontos információk;
- fegyverzet-felszerelés, ellátás, pszichés állapot monitorozása.

2) harcászati intézkedések

- rövid, gyors akciók, „gyorsabban a félelemtől”;
- várakoztatás kerülése;
- a feladaton levők rendszeres rotálása, (az idő előtti elhasználódás kivédése);
- felesleges ígéretések kerülése;
- szervezettség, szigorú harcrend.

3) lélektani felkészülés

- felkészítés a traumával, krízissel való találkozásra;
- a pszichés, mentális támogatás rendszerének ismertetése, ismerete;
- az előzetes információ, az ön- és társas segítség protokollja, a begyakorolt tevékenység automatikus alkalmazása.⁴³

4. Egy speciális tábori lelkipásztori válasz: rítus, szimbólum, liturgia

4.1. Elméletek

A latin *ritus* szó eredeti értelmében *ceremónia, vallásos szertartás* jelentéssel bír. A fogalmon egy bizonyos csoport által meghatározott, betanított, alkalomhoz kötött cselekvési formát értünk, melynek lehet vallási, politikai vagy egyéb kulturális háttere. A rítus egy kívülálló szemszögéből nézve irracionálisnak, illogikusnak tűnő cselekvéssor, a rítusban résztvevőknek viszont a legkomolyabb valóság.

A rítus keretet ad az életben. *Jung* azt írja, hogy „Így van ez a mai napig is a hívők esetében, akik imával, vagyis „belépési és kilépési rítussal” kezdik és végzik napjukat. E gyakorlat a lehető legjobban betölti funkcióját, ugyanis ha ezt nem tenné meg, akkor már régen felhagytak volna vele. Ha ennek ellenére hatásosságát bizonyos mértékben el is veszítette, akkor az nyilván olyan egyének vagy társadalmi csoportok esetében történt, amelyeknek az archetipikus fogalmai hatástalanokká váltak”⁴⁴.

A francia *Arnold van Gennep* 1909-ben megjelent *Les rites de passage* (Átmeneti rítusok) című tanulmányában amellet érvel, hogy minden élethelyzeti váltást rítusok kísérik az ember életében. Rítusok kísérik a „valamilyen helyzetből egy másik helyzetbe, illetve a valamilyen (kozmikus vagy társadalmi) világból egy másik világba történő átmenetet. Az effajta átmenetek fontosságára való tekintet-

43 i. m., 439–441.

44 JUNG: Az alkímia konjunkciói, 41.

tel megalapozottnak tűnik a számomra a rítusokon belül önálló osztályt különíteni el átmeneti rítusok néven, azt pedig tovább osztani elválasztó rítusok (*rites de séparation*), határhelyzeti rítusok (*rites de marge*) és befogadó rítusok (*rites d'agrégation*) alkategóriákra.⁴⁵

Mircea Eliade szerint az ember rítusok segítségével halad a világban a vertikális és horizontális síkok között, így tud átlépni a profán térből a szent térbe, és a profán időből a szent időbe.⁴⁶ Minden rítusnak isteni mintája, archetipusa van. A zsidó és keresztény szombat maga is *imitatio Dei*. A sabbati pihenő YHWH őseredeti cselekedetét ismétli, mert a teremtés hetedik napján Isten megpihent. Sőt a jézusi tradícióban maga Krisztus cselekedete is követendő, „mert példát adtam nektek, hogy amint én tettem veletek, ti is úgy tegyetek.” (Jn 13,15).⁴⁷

A rítus segít a trauma oldásában. Amikor egy cselekményben vagy egy tárgyban szimbolizálódik, manifesztálódik a trauma (vagy annak tárgya), az terápiás hatással bírhat az egyénre és a csoportra egyaránt. Lifton megjegyzi, hogy a feldolgozatlan vagy befejezetlen gyász holtponthoz és megrekedést eredményez a traumás folyamatban. A háborús veteránokat kezelő Chaim Shatan a veteránok beékelődött gyászáról beszél. Egy közönséges halálesetnél a gyászoló számos társas rituálé veszi körül és támogatja folyamatában. A társadalmi traumákat követő gyász ezzel szemben semmilyen bevett, közösségi rituáléban nem nyer elismerést. E támasz hiányában rendkívüli módon megnő a patológikus gyász és a súlyos, elhúzódó depresszió esélye.⁴⁸ A katonák ezért mindig is törekednek egy speciális, katonai gyász-rítusra, ami kifejezi a veszteséget és az összetartozást egyszerre.

A szimbólum szó a görög δύμβολον szóból származik, és *jelképet* vagy *jelentéshordozót* jelent, úgy hogy az ábrázolt objektum nincs feltétlenül jelen. A szemiotikában a szimbólum a legáltalánosabb értelemben vett jel, amelyhez egy jelentés kapcsolódik. Szűk értelemben véve a szemiotikai szimbólum a szemiotikai jel egyik válfaja. Jung szerint a szimbólum „olyan kifejezés, név vagy kép, amely a köznapi életben ugyan ismerős lehet, szokásos és kézenfekvő jelentése mellett mégis sajátos, másodlagos jelentéssel bír. Valamilyen homályos, ismeretlen, rejtett jelentést is magába foglal”.⁴⁹ A rítus dinamikus történés, a szimbólum statikus valóság-megjelenítés. Hermann Stenger írja, hogy a szimbólum különbözik a *sygnum*-tól. A *sygnum* egy-egy ismert dolog helyett áll, lefordítható a tudat nyelvére, a szimbólum ismeretlen valóságot fejez ki, csak szimbolikusan ragadható meg. De – Alfred Lorenzer szerint – ugyanígy különbözik a *klisé*-től, mert a klisé azt jelenti, hogy az a jelentésgazdagság, amely jellemezte a szimbólumot, leszűkült valami fenyegetőre, félelemkeltőre, egy negatív érzelmekkel egyoldalúan telített értelmezésre. Ez a telítettség a tudattalan elfojtott konfliktusaira vezethető vissza, amelyek kliséképzésben és ismétlési kényszerben térnek vissza, pl. az agorafóbia, a hiszteroid ájulások, a pszichoszomatikus migrén mind individuális klisék. Stenger a vallásos kliséket a szimbólumot kiegészítő, sokatmondó fogalommal *diabólumnak* nevezi,

45 VAN GENNEP: Átmeneti rítusok, 48.

46 ELIADE: A szent és a profán, 67.

47 ELIADE: Az örök visszatérés mítosza, 43.

48 HERMAN: Judith, Trauma és gyógyulás, 93.

49 JUNG: Az alkímia konjunktói, 93.

melyen olyan ekkleziasztikus szimbólumot ért, „*amely jelentéshordozó szerepét rosszul, vagy egyáltalán nem tölti be, ez pedig árt az üzenet közvetítésének, zavart és hamisságot okoz*”.⁵⁰

A *liturgia* (λειτουργία) kifejezés a klasszikus görögben a λαος (nép) és az εργον (munka) szavak összekapcsolásából született, és közmunkát, népért végzett közszolgálatot (munus publicum) jelentett, amit egyesek és csoportok a városállam, a nép javára végeztek, mint például a hadviselés. A liturgia fogalmát többféleképpen szokták meghatározni. A katolikus egyházban a liturgia Jézus Krisztus misztikus testének, nevezetesen a főnek és a tagoknak egész, hivatalos istentiszteletét jelenti, a liturgia során Isten dicsőítése és az emberek megszentelése történik. Az ortodox kereszténységben a liturgia magát a szentmisét jelöli (Szent Liturgia), a protestantizmusban pedig általában a hivatalos istentiszteletet, amelynek leglényegesebb eleme az igehirdetés és a gyülekezeti ének.⁵¹

A szimbólumok és a rítusok jelentős helyet kaptak a terápia eszköztárában. A teológia számára egyáltalán nem új felfedezés az, hogy – különösen a krízisbe jutott ember esetében – a rítusok igen hatékony krízismegoldási mechanizmusok. Az emberi kommunikáció, az emberközi és közösségi kapcsolatok szabályozásának elengedhetetlen segítőeszközei a rítusok és a szimbólumok.

Mind a teológia, mind a pszichoterápia terén az utóbbi években egyre intenzívebb érdeklődés tapasztalható a rítusok jelensége és gyakorlata iránt. Egyes szerzők szerint a rítus a terápia legősibb formája, s ezáltal spontán terápiás-lelkigondozói hatása van. A rituális kommunikáció és kifejezésmód tehermentesíti az embert az állandó spontán reagálás, a megfelelő szó vagy viselkedésmód keresésének permanens megterhelésétől. A rítus automatikusan szabályozza az egymáshoz való viszonyt, ezáltal stabilizálja az emberi kapcsolatokat. Segítségével olyan érzelmi tartalmat is ki tud fejezni az egyén és a közösség, amelyek verbális megfogalmazása határokhoz kötött.⁵²

A liturgia különböző fajta emberi igényeket azonosít, verbalizál és dolgoz föl. A valláslelektani kutatás vallásos tapasztalásról szóló funkcionális magyarázata gyakran kiemeli azt, hogy a vallásos élmény az embernek értelmet ad, biztonságot nyújt a halállal szemben, a teljesség és a végtelenség kozmikus élményét kínálja, érték-közösséget teremt.

Az istentiszteleti élménynek legalább négy funkcióját különíthetjük el:

- *kognitív funkció* – átfogó értelmet nyújt az egzisztenciális kérdésekhez;
- *érzelmi funkció* – alapvető biztonságot kínál a Másikkal való élményen keresztül, aki láthatatlanul végigkíséri az embert életútján;
- *etikai funkció* – erkölcsi útmutatást ad, megbocsátást kínál;
- *expresszív funkció* – a szentségesre rácsodálkozás, a rettegés vagy a háládatosság, az öröm élményét kínálja a szimbólumokon és rítusokon keresztül.⁵³

50 BAUMGARTNER: Pasztorálpszichológia, 605–606.

51 CZEGLÉDY: Liturgia, 17.

52 HÉZSER: Pasztorálpszichológiai szempontok az istentisztelet útkereséséhez, 69–73.

53 WIKSTRÖM: A kifürkészhetetlen ember. Létkérdések – Pszichoterápia – Lelkipásztorlás, 240.

A rituális szövegek segítenek olyan erős érzelmi töltésű témák, élethelyzetek, krízisek szavakba foglalásánál, amelyek torkunkba forrasztják a szót. A vallási és hitbeli, az egzisztenciális témák jelentős része ide tartozik. A kollektív, liturgikus szöveggel kifejezett hitvallás például könnyebb, mint az egyéni-személyes vallástétel, mert a rítus közös nyelvet nyújt.

Rituális cselekmények és szövegek segítik az érzelmileg túlfűtött élethelyzeteket (gyász, boldogság) elviselését és strukturálását, az emóciók feldolgozását. Ezzel megóvnak a krízishalmozódástól: az érzelmi krízishez nem kell kommunikációs krízisnek is járulnia. Nemcsak az egyház és a vallás, hanem a népszokások is egész sor ilyen segítő rítust alakítottak ki, ide tartoznak pl. a lakodalmas játékok, a temetéshez kapcsolódó rítusok, amelyek a házasságkötés, a gyász stb. eseményeinek strukturálását segítik. A céltudatosan alkalmazott, sikeres ritualizáció a kifejezendő és közlendő teljes mélységének és spektrumának kifejezésére irányuló törekvés. A ritualizálás és a szimbolizáció nemcsak kifejezni igyekszik a kifejezhetlent, hanem a megerhelő állapot megváltoztatására is törekszik.

Az ember gesztusokból és szavakból álló, meghatározott lefolyású (ceremónia), tértől és időtől messzemenően független cselekménysorral (rítus) közösségének javát és fennmaradását garantálja,

- ♦ részben, a kimondhatatlan érzelmek-élmények kifejezéséhez nyújtott segítség által,
- ♦ részben a mindig megismételhető interakciós minták által a kapcsolati biztonságot szolgáló eljárások által.

A rítusok, szimbólumok az aktuális közösséggel is összekapcsolják az egyént és a közösséget az egyénnel. És összekapcsolják a rítust aktuálisan gyakorló egyént és közösséget egy időtlen sors- és reményközösséggel – azokkal, akik egykor, hasonló élethelyzetben, hasonló módon fejezték ki sorsuk, állapotuk jóra fordulása iránti reményüket. A pásztori és istentiszteleti gyakorlat főleg ezt az utóbbi összefüggést domborítja ki – a pszichoterápiában a közösségbe (család, környezet) való integráció áll előtérben.⁵⁴

Az istentisztelet az ember és Isten közötti találkozásban zajlik. Ez a találkozás, mint mögöttes ideológia van jelen. Kifejeződése pszichológiai szemszögből különböző *ingadozásoknak* nevezhető, így analitikus értelemben megkülönböztethetünk:

- ♦ *Extroverzió és introverzió közötti ingadozást.* A résztvevők egyrészt külső tényezőkre figyelnek, vagyis a lelkész és más szereplők cselekedeteire. Figyelmük kifelé fordul, mely azonban a bűnvallás előtti önvizsgálatban már befelé irányul.
- ♦ *Individuális és kollektív közötti ingadozást.* Az egyik oldalon, amikor a résztvevő maga találkozik a Másikkal, és önmagát egy felelősséggel rendelkező másikkal látja, és a másik oldalon, amikor a közös „mi”-ben érzi részesnek magát. A kollektivitás a közös rítusban is kifejezésre jut, míg az individualitás az imádságban bontakozik ki.
- ♦ *Primer- és szekunder-folyamatok közötti ingadozást.* Ez a racionális és az emocionális közötti különbség. A prédikáció kognitív irányultságú, míg a közös éneklés, a rítus inkább primerfolyamat orientált.

⁵⁴ HÉZSER: Pásztorálpszichológiai szempontok az istentisztelet útkereséséhez, 73.

- *Regresszió és progresszió közötti ingadozást.* Az istentisztelet a primerfolyamatok közösségi megközelítéseként, előhívásaként is értelmezhető, és ugyanakkor megfelel az én szolgálatában álló regresszióknak. Az istentisztelet egyrészt az átmeneti térben, másrészt az „én” szférájában zajlik. Szimbólumaival és gestaltjaival a liturgia a személyiség egyes tudattalan részeire hat, lehetővé téve így a projektív úton történő konfliktus- és félelem-feldolgozást.⁵⁵

Minden egyes katonai közösség saját rítus és szimbólumrendszerrel bír, ebbe kapcsolódik be a tábori lelkész a maga liturgiájával. Egy bajtárs elvesztésekor a lelkész az, aki szimbolizálja a transzcendenssel és azzal a „másik világgal” való kapcsolatot. Timm H. Lohse „*villámbeszélgetéseknek*” nevezi azokat a lelkigondozói beszélgetéseket, melyek spontán szituációban, hirtelen alakulnak ki, mégis előre megtervezett irányvonallal rendelkeznek.⁵⁶ Homiletikai szempontból „*villám-igehirdetésnek*” neveztük el ezeket a harctéri trauma oldását célzó liturgiákat. A tábori lelkész olyan tagja a katonai közösségnek, aki a közösséget érintő (akár hirtelen, villámszerűen érkező) történésekre igei válaszokat ad a közösség rituális (és szakrális) összefüggéseiben. Ezeknek a „*villám-igehirdetéseknek*” időbeli korlátja van. A liturgia során megteremtődik az a pillanat, atmoszféra, ami jelzi a jelenlevőknek, hogy a profán térből a szent térbe léptek be. Mivel a református rítus szerint nem alkalmazunk semmilyen liturgiai kelléket (gyertyát, stólát), itt a lelkési paláston kívül az Ige szimbolizálja a szent tér jelenlétét. Az Ige olyan verbális szimbólum, ami az eseményhez kapcsolódik. Erre a textusra egy parafrázáló imádság hangzik el, az Ige szavait applikáljuk a jelenlegi traumatizáló szituációra. A katonai közösség az Úri imádsággal kapcsolódik be a liturgiába, majd a tábori lelkész, mint a közösség pásztora, egy áldással bocsátja vissza őket a profán térbe. Ezt egészítik ki a katonai rituális elemek: a csapatzászló, a néma vigyázz-állás, a lemenő Napnál, fáklyákkal felsorakozó kontingens. Ez a rövid „*villám-igehirdetés*” szervesen kapcsolódik a katonai rítushoz, sőt egy ilyen trauma-feldolgozás részeként annak csúcspontja.

4.2. Gyakorlati megoldási kísérletek az afganisztáni eseményekkor

2011. május 11-én – ahogy beérkeztek az első hírek – első lépésként összehívták azokat a szakembereket, akik a beosztásuk alapján részt vettek a trauma elhárításában. Már ennek a pillanatnak is lélektanilag sokkoló hatása volt, hiszen ahogy a hangosbemondó bemondta azt a kódot⁵⁷, amely a „*saját erőt ért veszteséget*” jelentette, rögtön tudta az egész kontingens, hogy nagy baj történt.

A parancsnokságra azokban a percekben egyszerre több feladat is hárult. Egyfelől meg kellett szervezni a sebesültek, a holttest elszállítását, illetve a sérült harcjármű, fegyverzet biztosítását. A sebesültek elszállítását a német szövetséges erők

⁵⁵ WIKSTRÖM: A kifizérhetetlen ember, 245–246.

⁵⁶ LOHSE: Villámbeszélgetések.

⁵⁷ A NATO különböző kódokat használ a feladatok megjelölésére. A kérés után 2011. május 17-ig több alkalommal szállítottak szövetséges sérülteket a Camp Pannóniába, így idővel hozzászokott a kontingens a sebesültek jelenlétéhez, a sebesülésekhez. Azonban a PRT 10 számára 2011. május 17-én volt az első alkalom, amikor szembesült a saját erő veszteségével.

MEDAVAC⁵⁸ mentéssel biztosították az RC-North⁵⁹ katonai kórházába, Mazar-e-Sharifba, míg a biztosítást a konvoj állományának kellett megoldania. Őket később németek váltották le, s a konvoj teljes személyi állományát Camp Marmal-ba⁶⁰ szállították, ahol lefegyverezték, és a magyar pszichológus megérkezéséig várakoztatták őket.

a) Az első szervező munkálatokat követően összehívták az állományt, hogy mindenkit tájékoztassanak a tragédiáról.⁶¹ A sorokozót követően a parancsnok bejelentette a halálesetet, a katonák egyenként tiszteletadással leróhatták kegyeletüket az elhunyt bajtárs fényképe előtt. Itt kapott először szót a tábori lelkész. Már ezen az első alkalmon be kellett látni, hogy a beszédet különböző, excentrikus-körökhöz tartozók hallgatják, akik különböző módon érintettek az eseményekben: az istentiszteleti alkalmakat látogatók, az elhunytak alegysége, más, egyéb alegységek, a konvoj tagjai, az elhunytak baráti köre, s együttesen az egész kontingens. Egyensúlyt kellett teremteni e körök között, úgy, hogy az adott pillanatban a vigasztaló üzenet ne csak egy-egy körnél érjen célba (s értsék meg), hanem ez az „itt és mostban” az egész közösségnek – függetlenül attól, hogy (el)ismerik-e a lelkészt vagy sem – vigasztaló üzenet legyen.

b) A tragédia bejelentését követően a következő sorakozó alkalmával félárbocra eresztették a zászlót.⁶² Ha egy lobogó félárbocra van eresztve, az a gyász jelképe, a félárbocra engedett zászló azt jelképezi, hogy az addigi egész megtört, hiány keletkezett a teljesből. A tábori lelkész ezen az alkalmon is szót kapott, hasonlóan itt is „*villám-igehirdetésre*” volt lehetőség. A Jónás imádságából választott textus („*lesüllyedtem a hegyek alapjáig, örökre bezárult mögöttem a föld, de te kiemeled életemet sírból, ó, Uram, Istenem*” Jón 2,8.) a leereszkedő zászlóval együtt szimbolizálta a veszteséget, az emberi élet hanyatlását, a gyászolók lelki megrogyását, s a szabadító és felemelő Isten diadalmasságát a hanyatlás, a halál felett.

c) Az első, „*klasszikus*” temetési prédikációra a tragédia estéjén került sor. Bár ezen az alkalmon már nem volt kötelező megjelenni a teljes állománynak, mégis szinte mindenki eljött. A „*klasszikus*” itt csak így, idézőjelben értelmezhető, hiszen nem volt ravatal, illetve az elhunytakat egy-egy fénykép szimbolizálta, ahol a bajtársak, és a PRT-ben szolgáló szövetséges nemzetek katonái „*relikviákat*” (az alegységek felvarróit, jelvényeit) helyezték el számtalan gyertya kíséretében. Erre az

58 MEDAVAC (*Medical evacuation*), egészségügyi mentés.

59 RC-North (*Regional Command North*), Északi Régióparancsnokság, Badakhshan, Baghlan, Balkh, Faryab, Jowzjan, Kunduz, Samangan, Sar-e Pul és Takhar tartományokért felelős. Az Északi Régióparancsnokság alá albán, belga, horvát, német, magyar, lett, holland, norvég, amerikai, török (NATO-tagországok), örmény, bosnyák, finn, macedón, mongol, montenegrói és svéd (nem NATO tagállamok) katonái tartoznak. Támogatja a Kunduz, Feyzabad, Meymaneh, Pol-e Khomri és Mazar-e Sharif-ban található Tartományi Újjáépítési Csoporotkat, illetve több alegység munkáját koordinálja.

60 Camp Marmal, a RC-North és egyéb alakulatokat befogadó német vezetőségű tábor Mazar-e Sharif-ban. Nevét a mellette elhelyezkedő – a Hindukushoz tartozó – Marmal hegyről kapta. Ez a Bundeswehr legnagyobb Németországban kívüli tábor. Magába foglal egy önálló amerikai és norvég tábor, a parancsnokságot, a kórházat és a repülőteret.

61 Az információk ekkor még csak a toronylövész haláláról tudtak, a harcjármű parancsnokának, és a többi sérült életéért ezekben a percekben még küzdöttek a Camp Marmal-ben.

62 Ekkor került bejelentésre, hogy a kórházba szállítást követően a harcjármű parancsnoka is elhunyt.

alkalomra már naplemente után, sötétben került sor, így a gyertyák – túl a spirituális értelmükön – világító funkciót is betöltöttek. A textusválasztásnál – id. Fekete Károly gondolatai szerint – ha „*két vagy esetleg három textus segítené a szükséges üzenet megszólaltatásában, akkor a rendkívüli esetben nem szabad visszariadnunk ettől a megoldástól*”.⁶³ A két textus, mint parabola helyezkedik el a szituációban. A parabolát úgy is lehet definiálni, mint azon pontok mértani helye a síkban, melyek egyenlő távolságra vannak egy adott ponttól (fókuszpont, vagy gyújtópont) és egy ezen a ponton át nem haladó adott egyenestől (direktrix, vezéregyenes). Ez a fókuszpont az evangélium, az a lelkigondozói *Verbum Dei* amelyik *vox humana*-vá válik az igehirdető által. A szimbólumot itt a sötétség és a fény adta, ehhez lett választva a „*parabolikus textus*”, a 130. zsoltár („*a mélységből kiálltok hozzád Uram...*”) és a Ján 8,12 („*én vagyok a világ világossága, aki engem követ, nem járhat sötétségben, hanem övé lesz az életnek világossága*”). A fókusz, a gyújtópont maga az Élet Ura, az a világosság, amely kivezet a gyász, a trauma sötétségéből.

Ezen az alkalmon próbálkoztunk a közös énekléssel is. Bár minden istentiszteleti alkalom előtt volt közös énektanulás, erre a gyászistentiszteletre olyanok is jöttek jelentős létszámmal, akik amúgy nem látogatták az istentiszteleteket, így semmilyen ének ismeretük nem volt, sőt idegenkedtek is az egyházi énekektől és magától az énekléstől is. Olyan éneket kellett választani, amelyik egyfelől szövegében az eseményhez kapcsolódik, illeszkedik a református gyászistentiszteleti liturgiába, s a dallama valamilyen módon ismert, hiszen itt nem volt mód az énektanulásra. Így esett a választás a „*Hadd menjek, Istenem, mindig feléd*”⁶⁴ kezdetű énekünkre, mely az első két kritériumon túl a harmadiknak is megfelelt, hiszen a süllyedő Titanicon ezt játszották a zenészek, s az erről készült mozifilm⁶⁵ alapján manapság is széles körben ismert a dallam. Czeglédy Sándor írja, hogy „*a gyülekezeti ének a papi cselekmények közé tartozik, benne a gyülekezet önmagát ajánlja fel Istennek lelki áldozatul. [...] Az éneklésben elsősorban Isten felé fordulunk, de ugyanakkor a gyülekezet tagjai egymást is erősítik, intik, vigasztalják*”.⁶⁶ Az közös éneklés, mint ősi, archaikus eszköz, szimbólum a rítus, a liturgia alatt, az egyént erősíti a közösséghez való kapcsolódásában, teológiai értelemben pedig az Istenhez való kapcsolódásában. Tapasztalható volt, hogy mire az utolsó, 5. versszakot énekeltük, már mindenki bekapcsolódott az éneklésbe, s a közös éneklés az összegyűlt kontingensből közösséget formált.

d) A kontingens számára a temetés rítusa az elhunytak búcsúztatása volt a Camp Marmal repterén. Sajátos rituáléja volt ennek az eseménynek is. A búcsúztatást megelőző napon (és éjszaka is) a kontingens tagjai – így a tábori lelkész is – egy-egy órás váltásban díszőrséget álltunk az elhunytak koporsói (egészen pontosan a hűtőkamra) előtt. Másnap reggel a felsorakozott dísz-szakasz, a csapatzászló, a kontingens parancsnok és a tábori lelkész kíséretében a menet megindult a repülőtérré. Ez az út a kórháztól kb. 1 km hosszú. Ebben a táborban az volt a szokás, hogy az itt szolgáló majd 5000 katonából, aki nem volt szolgálatban, feladaton,

63 FEKETE: A temetési igehirdetés kérdései, 10.

64 A Magyarországi Református Egyház Énekes Könyve, 422. ének.

65 A Titanic c. filmet James Cameron rendezte 1997-ben, 11 Oscar díjat kapott.

66 CZEGLÉDY: Liturgika, 66–67.

azok sorfalat álltak az úttest mindkét oldalán, s amikor a hősi halottakat szállító járművek elhaladtak előttük – a saját nemzeti előírásuknak megfelelően – tiszteletadással búcsúztak tőlük. Szinte félelmetes volt belenézni ebbe a nyílegyenes útba, ahogy két oldalt a különböző nemzetiségű katonák több százan felsorakoztak, s tisztelegtek a halottaink előtt.

A reptérre megérkezve – mielőtt az elhunytak koporsóit felvitték a szállító repülőgépbe – a tábori lelkész szolgált. Homiletikai és lélektani szempontból megegyezik ez a helyzet a civil temetés szituációjával, ez az utolsó pillanat, amikor az elhunytak még jelen vannak a harctéren. A bezáródó repülő-rámpa a beföldelt sírt szimbolizálja. Először nem mi hagyjuk el a „temetőt”, hanem a repülő távolodik el tőlünk. Talán ezért is hatott olyan erővel János evangéliumából Márta felkiáltása: „*Uram, ha itt lettél volna, nem halt volna meg a testvérem*” (Jn 11,21). Itt a „testvér” az eredeti szituációhoz hasonlóan a legszorosabb emberi köteléket jelentette, hiszen bajtársi kapcsolat alapján a katonák nagyon hamar „*fivérként és nővérként*” emlegették az elhunytakat. Erre a felkiáltásra nem lehetett emberi magyarázatot adni, nem lehetett az eseményeket elemezve megnyugtató konzekvenciákat levonni, itt csak egyedül az Isten Fia volt képes megnyugtatón a parabola másik végpontján elhelyezkedő válasszal: „*jöjjetek énhozzám mindnyájan, akik megfáradtatok, és megvagytok terhelve, és én megnyugvást adok nektek*” (Mt 11,28).

e) A temetéshez kapcsolódó utolsó mozzanat e nap végén még egy különös katonai rituálé volt. A Camp Marmal-ben van egy hely, ahol egy hatalmas szikla két oldalán L-alakban egy-egy fal található, amelyre az RC-North területén elesettek nevei vannak elhelyezve kis kőtáblákon. Heros Wall-nak, a Hősök Falának nevezik ezt a helyet. A holttestek hazaszállításának napján, naplementekor itt sorakozott fel a kontingens, és más nemzetek katonái. Az emlékmű körül a felállított díszörök fáklyákat tartottak, a parancsnok és a lelkész az utolsó napsugarak lebukásának pillanatában érkezett. A naplemente következtében beálló hőmérsékletváltozás hatására a szél ilyenkor felkapja a mazari sivatag homokját, szinte jelképezve az elmúlást és az állandó változást.

Itt is a tábori lelkész az egyik főszereplő, egy rövid liturgiával. Ezen az alkalmon az imádság szövegeként is bibliai Igét használtam (Zsolt 62,2–3.9), s egyetlen textust az evangéliumból, amely minden külső körülmény, változás és elmúlás ellenére a Feltámadást hirdeti: „*én vagyok a feltámadás és az élet, és aki hisz énbenem, ha meghal is, él; és aki él, és hisz énbenem, az nem hal meg soha*” (Jn 11,25–26). Ez a liturgia angolul szólt, egyedül az Úri imádságot mondta minden katona a saját anyanyelvén, egyszerre.

f) A további napokban, hetekben még több alkalommal volt szolgálatom a traumához kapcsolódva. A magyarországi temetések időpontjában a kontingens tagjaival összegyűlekeztünk egy-egy rövid imádságra. Érdekes tapasztalás volt az, ahogy a katonák megpróbálták maradandót (síremléket?) alkotni: a PRT táborban is felkerült az elhunytak képe márványtablán a többi magyar hősi halott mellé, a FP század⁶⁷ saját (sír)emléket emelt, egyesek tablókat készítettek, míg mások a

⁶⁷ FP (Force Protection) század, mindkét elhunyt ehhez az alegységhez tartozott. Ugyanezt figyeltem meg később, az orvos halálakor az EU részlegnél is, itt is saját emlékművet emeltek, s elnevezték az orvosi épületet az elhunyt doktorról.

fényképekből filmeket. Talán ugyanaz az ősi rítus volt ez, amiért az ember évezredek óta keresztül dolmeneket, piramisokat, mauzóleumokat vagy a Tadzs Mahalt emelte...

g) A liturgikus lelkigondozói folyamat külön epizódja volt a hazatérés után a találkozás az elhunytak családtagjaival, a síremlékek avatása, ahol megjelentek a baleset túlélői is, illetve a kontingens nagy része. Újból összegyűlni, újból együtt lenni, a bajtársakkal és az elhunytak családtagjaival, elindított egy folyamatot, ami azóta is az összegyülekezésről, a közös emlékezésről, a történetek elbeszéléséről, és a rítusok, liturgia segítségével keretbe foglalásról szól. Az első évforduló, 2012. május 17-e egybeesett a mennybemenetel ünnepével. A választott textus („*Nekem adatott minden hatalom mennyen és földön*” Mt 28,18) segítségével újra körbejártuk az eseményeket. Herman írja, hogy a „*narrativum nemcsak magát az eseményt tartalmazza, hanem a túlélő es az életben fontos személyek reakcióit is. Ahogyan a narrativum a legelviselhetlenebb pillanatokhoz közeledik, a paciensnek egyre nehezebb szavakat találnia, ezért magától átválthat a kommunikáció nonverbális csatornáira*”.⁶⁸ Egy traumát felidéző igehirdetésben a narrátor szerepét az igehirdető tölti be, mintegy szócsöveként a kollektív emlékezésnek. A keresztyén igehirdetés még ezen is túl megy: a narrátor nem csak a „*felidéző*”, hanem az evangélium által a „*gyógyító*” is, aki a feltámadás és az örök élet tényyszerűségét hirdeti a közösségben. A trauma feloldása sosem teljes, hisz a gyógyulásnak soha nincs vége. A trauma a gyászoló (vagy a túlélő) egész élete során érezteti hatását. A túlélő fejlődésének újabb mérföldkövéhez érve a gyógyulás előző szintjein már megoldott problémák ismét felszínre kerülhetnek.⁶⁹ Ez megtapasztalható volt ezen az eseményen is, de minden ilyen újraélt pillanat a gyógyulási folyamatban segítség. Az események újraélését verbális eszközökkel is igyekeztem befolyásolni: ebben az igehirdetésben sokat idéztem a korábbi, az eseményekhez kapcsolódó igehirdetéseimből, újra megélve és esetenként újra értelmezve a szavakat és gondolatokat.

6. Összegzés

Az egyéni és csoportos lelkigondozói beszélgetések mellett a lelkigondozói igehirdetéseknél, liturgiáknál volt a legnagyobb terápiás hasznuk az elmúlt időszakban. A liturgiák erősítették a közösséghez tartozás érzését, s ezáltal biztonságot adtak az egzisztenciális félelemmel szemben. Judith Herman szerint a traumás emlékek nyelvi beszámolóit, töredezetek, pillanatképekhez, vagy némafilmekhez hasonlítani, amiket először láthatóbbá, halhatóbbá, azaz átélésünk számára hozzáférhetőbbé kell tenni, ami természetesen csak oldott, és bizalom légkörében működő biztonságos csoportban lehetséges.⁷⁰

Így visszatekintve, ezeknek az alkalmaknak, s hatásuknak íve volt, ami messze túlmutatott a szokásos *after action debriefing* eljáráson, mely során az eseményt követően a leghamarabb egy csoportbeszélgetés alkalmával megpróbálják a he-

68 HERMAN: Trauma és gyógyulás, 213.

69 i. m., 252.

70 i. m., 273.

lyükre tenni a dolgokat. Ez az ígéhirdetésekbé ágyazott lelkipondozói folyamat jóval lassabb tempóban haladt, teret engedve a gyászfolyamat fázisainak, egy-egy pillanat megélésének.

Az átélt események bajtársakkal vagy szakemberekkel történő *kibeszélése*, újbóli megjelenítése, kiábrázolása azért is feltétlenül szükséges, hogy az átélő feltárja és újraélje a traumatikus emlékeket, valamint a hozzájuk tartozó érzéseket, félelmet, dühöt, fájdalmat, büntudatot, stb. Ez a megjelenítés feszültséget, szorongást csökkent, segítve az élmények feldolgozását. Amennyiben erre nem kerül sor, a tünetek állandósulhatnak, és számos szövődményt okozhatnak: pl.: depressziót, szenvedélybetegségeket, szervi (pszichoszomatikus) megbetegedéseket. Ha felismerjük őket, mielőbb szakszerű lelkipondozói segítséget kell keresni, hogy megakadályozzuk a zavarok elmélyülését, vagy krónikussá válását.

A traumatizáltak megtanulják, hogy énjük, értékességük és emberi voltuk tudata attól függ, megőrzik-e a másokhoz kapcsolódás érzését. A csoportssolidaritás nemcsak a legjobb védelem a rettegés és a kétségbeesés ellen, hanem a traumatikus élmény leghatékonyabb ellenszere is. A trauma elszigetel, a csoport helyreállítja az összetartozás érzését. A trauma megaláz és stigmatizál, a csoport tanúságot tesz és megerősít. A trauma lealacsonyít, a csoport megdicsőít. A trauma elembertelenít, a csoport újra emberré tesz. Így egy katonai közösség – ha bajtársi közösség is egyben – biztos, hogy gyógyító hatással bír. Különösen is akkor, ha a közösségben, a bajtársak között képzett szakemberek is vannak, kik a saját eszköztárukkal igyekeznek segíteni a többiekben.

Az emlékek és az események összekapcsolnak. Összekapcsolnak a bajtársakkal, összekapcsolnak Afganisztánnal. Egy Irakban játszódó 2005-ös háborús filmben, a *Jarhead*-ban (Bőrnyakúak) hangzik el a következő monológ: „*Minden háború más. Mégis, mind egyforma. A történet egy férfiről szól, aki elsütött egy puskát és háborúba ment. Majd utána, miután letette a puskát, azt hitte, többé nem lesz rá szüksége. De nem számít, mi mindent csinál a kezével: szeret egy nőt, házat épít, pelenkát cserél, a keze emlékszik a puskára. Még mindig a sivatagban vagyunk...*”

Felhasznált irodalom

- ARGALÁSZ, A.: A csapatpszichológia szerepe a külszolgálattal összefüggő potenciális krízishelyzetek kezelésében, in: *Humán Szemle* 10/4 (2004), 91–105.
- BAKÓ T.: *Verem mélyén. Könyv a krízisről*, Budapest, Psycho Art, 2004.
- BAKÓ T.: *Sorstörés. A trauma lélektana egy pszichoterapeuta szemszögéből*, Budapest, Psycho Art, 2009.
- BARTHA, T. (szerk.): *Keresztyén bibliai lexikon*, CD-ROM változat, Budapest, Kálvin Kiadó, 1993.
- BAUMGARTNER, I.: *Pasztorálpszichológia*, Budapest, Animula Kiadó, 2006.
- *Combat stress*, in: US Army Field Manual 90-44/6-22.5, Washington DC, 2000.
- CZEGLÉDY, S.: *Liturgika*, A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Gyakorlati Theológiai Tanszékének Tanulmányi Füzetek 8., Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 1996.
- CSÜRKE, J.–VÖRÖS, V.–OSVÁTH, P.–ÁRKOVITS, A.: *Mindennapi kríziseink. A lélektani krízis és a krízisintervenció kézikönyve*, Budapest, Oriold és Társai Kiadó, 2009.
- CSÜRKE, J.: *A lótszevő eszmélése. Krízis és önmeghaladás*, Budapest, Oriold és Társai Kiadó, 2011.
- ELIADE, M.: *A szent és a profán*, Budapest, Európa Kiadó, 2009.
- ELIADE, M.: *Az örök visszatérés mítosza*, Budapest, Európa Kiadó, 2006.
- FEKETE, K.: *A temetési ígéhirdetés kérdései*, A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Gyakorlati Theológiai Tanszékének Tanulmányi Füzetek 5., Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 1993.
- GENNEP, A. VAN: *Átmeneti rítusok*, Budapest, L'Harmattan, 2007.
- HAAG, H.: *Bibliai lexikon*, (CD-ROM változat), Budapest, Szent István Társulat, 2011.
- HAJDUSKA, M.: *Krízislélektan*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010.
- HEGEDÜS, A.–MÁRKUS, M.: *Ember, munka, közösség*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966.
- HERMAN, J.: *Trauma és gyógyulás*, Budapest, Háttér Kiadó Kft., 2011.
- HÉZSER, G.: *Pasztorálpszichológiai szempontok az istentisztelet útkereséséhez*, Budapest, Református Kálvin Kiadó, 2007.
- HORÁNYI, Ö. (szerk.): *A kommunikáció, mint participáció*, Budapest, AKTI Typotex, 2007.
- JONES, D.–SPARACINO, R.–WILNOC, L.–ROTHBERG, J.–STOKES, J. (eds.): *War Psychiatry*, Washington DC, Office of The Surgeon General at TMM Publications, 1995.
- JUNG, C. G.: *Az alkímia konjunktói*, Nyíregyháza, Kötet Kiadó, 1994.
- KAST, V.: *Krízis és remény. Cselekvések változások idején*, Budapest, Animula, 2012.
- KENEDDY, C. H.–ZILLMER, E. A. (eds.): *Military psychology. Clinical and Operational Applications*. New York, The Guilford Press, 2006.
- KOLOZSI, B.: A beilleszkedés és annak elősegítése, mint a humánpolitika egyik területe, in: *Humán Szemle* 19/3 (2003), 87–92.
- LAJKÓ, K.: *A stresszcsökkentő viselkedés*, Budapest, Medicina Könyvkiadó Zrt., 2010.

- LAPLANCHE, J.–PONTALIS, J.: *The language of psychoanalysis*, London, Hogarth Press, 2005.
- LOHSE, T. H.: *Villámbeszélgetések*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2009.
- MAKRAI, T. I.: A harcistressz kezelésének története, in: *Humán Szemle* 18/1 (2002), 105–119.
- MARINEAU, R. F.: *Jacob Levi Moreno, father of psychodrama, sociometry and group psychotherapy*, London, Tavistock/Routledge, 1989.
- PAVLINA, Ž.–KOMAR, Z. (szerk.): *Katonapszichológia* 1. kötet, Budapest, Zrínyi Kiadó, 2007.
- RAINIO, K.: *Kurt Lewin's Dynamical Psychology Revisited and Revised*, elérhető: <http://goertzel.org/dynapsyc/Rainio-Lewin's-psych-pdf-6-8-09.pdf>, letöltés dátuma: 2013. december 3.
- SELYE J.: *Stressz distressz nélkül*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.
- SZATMÁRINÉ BALOGH, M.–JÁRÓ, K.: *A csoport megismerése és fejlesztése*, Debrecen, KLTE Kiadó, 2000.
- SZENDI, G.: A pánikzavar altípusai és kezelése, in: *Komplementer Medicina* 11/1 (2007), 21–25.
- SZENDI, G.: *Pánik. Tények és tévhitek*, Budapest, Jaffa Kiadó, 2009.
- WIKSTRÖM, O.: *A kifürkészhetetlen ember. Létkérdések – Pszichoterápia – Lelkipásztorlás*, Budapest, Animula, 2000.

Tisza István szellemiségének családi gyökerei

ABSTRACT

In his essay Gusztáv Némédi is discussing the personality of István Tisza. He argues that the upbringing and education of the young István Tisza had great impact on his later political career. His early education is characterized by two notions. On the one hand the reformed, puritan faith, and on the other hand the liberal political views of his father.

The author highlights the fact that the young Tisza was born into a devoted reformed family. His father Kálmán Tisza held several important positions in the Reformed Church of Hungary. His mother was Degenfeld – Schomburg Ilona; whose parents were great supporters of the Reformed Church too. Therefore religious education played key role in his early years.

Gusztáv Némédi unfolds the religious background of István Tisza's education. Until the age of 12 István Tisza received home education. The family consciously tried to choose private educators from the Reformed College of Debrecen. The most notable ones were the talented young teachers Kálmán Géresi and Nagy Ferenc. After his private education he went to study to the Reformed College of Debrecen and also spent years in Germany.

Czeglédi Péter Pál

Egy ember szellemiségének gyökereit feltárni és bemutatni soha sem egyszerű. Kutatni és megérteni azokat a láthatatlan lelki folyamatokat és eszmeiséget, melyek a tettek háttérében indítékként meghúzódnak, nagy próbatétel mindenki számára. Idővel egyre közelebb kerülhetünk ugyan az igazsághoz, de azt a maga teljességében megérteni soha nem leszünk képesek. A tényeket könnyebb leírni, mint az összefüggéseket megfejteni. Amikor pedig a külső körülmények hatására belső indítékok változásával kell számolni, a feladat még nehezebb.

Egy, a magyar történelemben olyan meghatározó szerepet betöltő, és sajnos sokak számára máig méltatlanul megosztó személyiségnek tartott államférfi eszmeiségét megismertetni, mint amilyen Tisza István, mindenképpen nagy felelősséget követel meg az erre vállalkozótól. Azonban az ő esetében megkönnyíti ezt a feladatot az a megállapítás, miszerint Tisza egész szellemisége, ideológiai és hitbeli meggyőződése egészen fiatalon kifarrott, egy teljes rendszerré állt össze a számára, és nézeteit apróbb kiigazításokat kivéve semmilyen körülmények között nem váltogatta, pedig nagy idők tanúja volt, hanem élete végéig ebben a szellemiségben élt és szolgált hazáját, egyházát.

„Az ifjúkori levelekből nemcsak az ifjú Tisza Istvánt lehet íme megismerni, hanem az egész Tisza Istvánt. Ő valóban 'semper idem' volt.”¹

A fiatal Tisza eszmeisége szinte semmiben nem tér el a már közéletben felelősséggel politizáló államférfi eszmeiségétől. Ez annak bizonyítéka, hogy nagy tehetséggel megáldva egészen fiatalon már éretten tudott gondolkodni, valamint képes

¹ SZENTPÉTER: Tisza István ifjúkori levelei, 65.

volt a dolgok összefüggését kutatni és meglátni, azokból helytálló következtetéseket levonni. Amit pedig helyesnek gondolt, amellett kész volt mindvégig kitartani. Tiszára mindig jellemző volt az alapos utána járás, vagyis nem szolgai módon tette magáévá a közvetített ismereteket, hanem meg akarta érteni és vizsgálni a dolgokat, és amit az igazsággal összeegyeztethetőnek tartott, saját mérlegelése szerint igaznak és helyesnek gondolt, abban megingatni soha nem lehetett. Mindez már a fiatal Tiszára is igaz volt. Ez a tulajdonsága egyrészt tiszteletet váltott ki sokakból, mert követendő erkölcsi magatartást mutatott az ő korában, azonban ellenfeleiben mérhetetlen ellenszenvet és gyűlöletet keltett. Ebből következően a nagy hatást kiváltó államférfi szellemiségének gyökereit neveltetésében és tanulmányaiban találhatjuk meg igazán, azokban a személyekben és eszmeiségekben, amelyek abban az időben hatottak rá és formálták gondolkodását.

Tisza szellemiségének két tényezője van: eszmei és lelki, vagyis ideológiai és hitbeli meggyőződés, amely azonban soha nem választható el egymástól. Mindkettő szorosan rányomta bélyegét a másikra, hiszen egymás mérlegén is megvizsgálta azokat. Amiben hitt, azt meg is akarta érteni, de soha nem tartotta nagyobbak az emberi gondolkodást, észt annál, akiben hitt. Időbeli eltolódás nélkül neveltetése és tanulmányai során egyszerre fejlődik ki benne az eszmei és hitbeli elköteleződés.

„Beöthy Zsolt, az első Tisza emlékbeszédben, halála első évfordulóján, Tisza egész tanulmányi pályáját jellegzetesen vázolta ezzel a mondattal: „Debrecenből német egyetemre indult.” Nevelésének e két faktora nyomta rá bélyegét egész képzettségére: a puritán egyszerűség, a mély hazafiasság és valláserkölcsei gondolkodás innen, a német „pihenést nem ismerő munkaösztön, lelkiismeretesség, kötelesség-érzet, kérlelhetetlen szigor” pedig onnan származik.”²

Tisza szellemiségét kutatva tehát nem pusztán ideológiai, szellemtörténeti hatásokat kell keresni, hanem azt a lelki valóságot is, amely elválaszthatatlan része volt egész személyiségének. Neveltetése és tanulmányai során mindkét ismeretszerzés, a tudományos és a hitbeli is egyaránt hangsúlyos volt, és szinte egyszerre szilárdult meg benne az az ideológiai és vallásos meggyőződés, amely jellemezte őt.

Mostani írásomban Tisza István Geszten, a családi légkörben történő neveltetését ismertetve azokat a hatásokat igyekszem bemutatni, melyek meghatározóak voltak későbbi jellemére és eszmeiségére.

A geszti otthon

Egyik legfontosabb személyiségformáló tényező egy ember életében a családi háttér, légkör, amely kitörölhetetlenül rányomja bélyegét jellemére. A geszti otthon nemzedékek során kialakult szellemisége, amelyben Tisza István felnőtt, meghatározó volt egész életében. Valóban „jellemformáló kohó” volt a számára. A család mindennapi bensőséges élete csak azon kevesek előtt vált igazán ismertté, akik

² VERZÁR: Tisza és a Debreceni Egyetem, 8.

szorosabb szállal kötődtek a Tiszákhoz, s így szinte már családtagoknak számítottak.³ Az ő beszámolóikból tudható, hogy milyen volt a geszti kastély légköre.

A Tiszák otthonát a puritánság, a hivalkodást kerülő életforma, de a családtagok egymás iránt érzett nagyon szeretetteljes, bensőséges viszonyának, valamint az ősök és a családi hagyományok mély tiszteletének szellemisége töltötte be. Tisza István nemcsak felnőtt ebben a légkörben, hanem évtizedekkel később családfővé válva maga is megőrizte azt a geszti kastélyban. A fényűzést elutasító, de a munkát megbecsülő és szigorú erkölcsiséget megkövetelő puritán életszemléletet, amely mindig jellemezte őt, családi örökségként szívta magába.

A szülők

Tisza rajongásig szeretett édesapja maga is ebben a szellemiségben élt, példát adva legidősebb fiának, hiszen a népszerűséget soha nem tartotta fontosnak, sokkal inkább a közösség javának szolgálatát. Miniszterelnökként sem használta fel hatalmát vagyongyarapításra, vagy címek és egyéb rangok gyűjtésére. Tisza Kálmán testvére megítélése szerint:

„Nagylelkű, határozott, józan és szellemes, és nem szeret feltűnést kelteni erényeivel. Éles eszé, nemes szívé és minden jó tulajdonsága megvan, amilyen egy igazi magyar kell legyen, nemes és művelt...nem sokat fenyegetőzik, hanem tesz is...egy határozott és erős karakterre mutat...Anélkül, hogy fősvény volna és lévén nagyon lojális, nem akarja a nagyurat játszani a saját kárára és nagyon tevékeny lévén nem túl kényelemszerető arra, hogy saját számításait megcsinálja.”⁴

Schmidt Henrik, aki nevelőként került Gesztre a múlt század fordulóján, így jellemezte őt: „Mindenkire iránt jóságos, megállapodott bölcsességű, nyugodt és csendes modorú ember volt.”⁵ Tisza István édesanyja, Degenfeld-Schomburg Ilona méltó társa volt Tisza Kálmánnak. Ugyanolyan puritán szellemben nevelkedett és élt, mint férje, a család összetartása és mindennapi életének szervezése kitöltötte idejének nagy részét. Rendkívül művelt és jószívú volt, aki számos karitatív tevékenységben is aktív szerepet vállalt, így Budapesten, ahol férje kormányfői tisztsége miatt sokat tartózkodtak, csak a „*Jó szív*” megnevezéssel illették. A szülők jellemvonásaiból sok Tisza Istvánra is jellemző volt. Határozott, következetes, a hiúságokat elutasító, a próbatételeket, feladatokat vállaló, erkölcsös személyiség volt, ahogyan édesapja, s nagyon jóságos is tudott lenni, az egyszerű emberek ügyét is felkaroló és jóindulattal kezelő, ahogyan édesanyja. Mérföldetlen tisztelettel és szeretettel viseltetett mindig szülei iránt, amelyet igyekezett is kimutatni. Szívesen vette társaságukat, igazi bensőséges kapcsolat volt közöttük, és ez az erős kötődés formálta az ő jellemét. Példaképként tekintett rájuk.

³ Mint például a helyi református lelkészek, vagy az ifjak tanítói: Géresi Kálmán, Nagy Ferenc, Schmidt Henrik vagy Pokoly József, akik közül a két utóbbi saját visszaemlékezéseit megírta a Tisza családról.

⁴ KOZÁRI: Tisza Kálmán családjáról, 15–16.

⁵ SCHMIDT: Tisza István boldog éve, 19–20.

A Tisza család református kegyessége

A család mindig büszke volt reformátusságára. Tisza István szülei is nagyon komolyan vették hitüket. A hit megélése nemcsak a vasárnap megtartásában nyilvánult meg, hanem a mindennapok természetes része volt, hogy a család annak szellemiségében élte hétköznapijait is. A helyi református lelkeszt mindig megbecsülték a kastélyban, szinte naponta találkozott a családdal, és beszélgetett velük egyházi teendőkről és bizonyára hitbeli kérdésekről is. Ez a rend Tisza István idejében is megmaradt Geszten, aki mindig is nyitott volt a teológiai eszmecserére, és erre az ő korában bőven nyílt lehetőség. Ezt a megállapítást megerősíti a ma még élő Tisza dédunokák emlékezete arról, amit személyes találkozásunkkor Debrecenben nekem mondtak, miszerint Tisza István kedvelte a lelkészekkel való beszélgetést, és egy-egy ilyen alkalommal sokszor fejből idéztek a Szentírásból.

A Tiszáknak azonban nemcsak a saját hitéletükre volt gondjuk, hanem az uradalom szolgálóinak, cselédeinek és a falu lakóinak lelkeségére is gondot viseltek. Azon túl, hogy nagyban támogatták a geszti református egyházközséget, mert földbirtokosként ezt kötelességüknek érezték, nemcsak megkövetelték a hit megtartását és a keresztyén életvitelt, hanem ebben személyes életükkel példát adtak a helyieknek és a birtokon dolgozóknak. A Tiszák református hitének megnyilvánulásaként értelmezhetjük mindenkori igyekezetüket, amellyel a környék szegényeinek hathatós segítséget nyújtottak, és személyes ügyeiket felvállalták.

Tisza István családjának mindkét ága nagy érdemeket szerzett a tiszántúli reformátusság szolgálatában is. Anyai nagyapja, Degenfeld Imre a tiszántúli egyházkerület főgondnoka volt több mint 20 évig, akinek nevéhez köthető a Debreceni Református Kollégium épületének újjáépítése, valamint több református templom felújítása. Apai ágon a családfők egymás után töltötték be a nagyszalontai egyházmegye főgondnoki tisztét, de édesapját emellett 1867-ben, a kiegyezés évében a dunántúli egyházkerület főgondnoki tisztségére is megválasztották. Feladatukat mindannyian egyházuk iránti igazi elkötelezettséggel végezték. Ez a szolgálat családi tradícióként hozzátartozott a geszti kastély szellemiségéhez.

Tisza István ebben a légkörben nevelkedett. Természetes volt tehát számára, hogy maga is világi tisztségviselőként szolgálja egyházának ügyét. Egészen fiatalon már tevékeny szerepet vállalt a református közéletben, majd édesapja örökébe lépve előbb egyházmegyei, később egyházkerületi főgondnok lett.⁶ Egyházi szolgálatát így jellemezte Antal Géza dunántúli püspök:

„Apa és fiú az általános egyházpolitikai mezőkön teljesen azonos elveket vallottak. Békés megértés és együttműködés a különböző egyházakkal, a belső hitélet minél erőteljesebb kiépítése: ez volt mindkettőnek irányító jelszava és ennek adott mindkettő ismételtlen kifejezést, s különösen meggyőző erővel Tisza István több főgondnoki megnyitójában, amikor a felekezeti széthúzás első jelei mutatkoztak. Óva intett attól, hogy a gyűlölködésre hasonló gyűlölködéssel válaszoljunk, mert

⁶ 1883-tól a Nagyszalontai Egyházmegye aljegyzője, majd 1885-től tanácsbírája, 1902-től pedig főgondnoka; valamint 1907-től a Dunántúli Egyházkerület főgondnoka; a Konvent világi képviselője, illetve számos protestáns egyesület tagja

mindennél többre értékelte a nemzeti egységet és a széthúzás helyett a különböző társadalmi osztályok és felekezetek összefogását. Ha csodálatos volt Tisza Kálmán tájékozottsága egyházi ügyeink felől, még csodálatosabb volt az a minden kis részletbe való elmerülés, amely Tisza István főgondnoki működését jellemezte.⁷

Látható, hogy Tisza István családi neveltetésénél fogva kapott indítást a magyar reformátusság ügye iránti elköteleződésre, amelynek irányultságát is édesapja eszmeiségéből merítette. Az a szál, amellyel egyházához kötődött, a családi otthonig vezethető vissza. De szolgálatát nemcsak a családi hagyomány szerint, pusztán kötelességtudatból vállalta, hanem szívbeli elkötelezettségből, egy hitét komolyan vevő, megtért ember lelkiismeretes, tiszta indulatából végezte. Egyháza iránti szeretete személyes hitéből eredt, és ez táplálta benne azt a meggyőződést, hogy az egyház szerepével korának feladatai és problémáinak megoldásai között komolyan számoljon.

A politikai elköteleződés gyökerei

Tisza az emberi jellemén és hitbeli meggyőződésén túl a geszti otthonban szívta magába azt a politikai irányultságot, amely mellett élete végéig következetesen és szilárdan kiállt. Tisza Kálmán geszti kastélya ugyanis a politikai élet egyik központjává vált, miután a perszonáluniót elfogadó, de a birodalom másik felétől függetlenséget követelő balközép irány vezére lett. A család csak az országgyűlések alkalmával tartózkodott Pesten, azok szünetében Geszten töltötte mindennapjait. A geszti kastély ilyenkor a politikai cselekvések, alkudozások megbeszélésének színtere lett. A gyermek István természetesen nem volt bevont tagja a beszélgetéseknek, de a házban zajló események önkéntelen szemlélője. „A gyermek Tisza Istvánról tudunk annyit, hogy észbeli tehetségei korán fejlődtek és erős megfigyelési hajlamok mutatkoztak benne.”⁸ – írja a későbbi államférfiről egyik elkötelezett híve, amelyet mások is megerősítenek.⁹ Így érdeklődése és megfigyelései által megérthette azt, ami édesapjában ez években megérlelődött, hogy a kiegyezés elfogadása és fenntartása az egyetlen lehetőség a magyarság számára, hogy az európai erőviszonyok és a hazai állapotok között megőrizze politikai vezető szerepét a Kárpát-medencében, és azt saját gazdasági és modernizációs gyarapodására, és ezáltal politikai és kulturális megerősödésére használhassa fel. Mindehhez pedig a Deák Ferenc-i liberális eszme adta a legmegfelelőbb keretet. Tisza István előtt zajlott le az a lelki folyamat, amely édesapját a kiegyezés támadójából annak elfogadjává és végül kormányfőként szilárd támogatójává tette. Tisza Kálmánban „*mélyen élt az a meggyőződés, hogy csak a liberális politika felel meg a humanizmus és a modern kultúra követelményeinek*”¹⁰, hiszen ő a 48/49-es nemzedék tagja volt, és ehhez társult későbbi lojalitása a kiegyezés rendszeréhez. Érettsége folytán Tisza István

7 BARABÁSI: Tisza István liberalizmusa és szociális érzése, 105.

8 HORÁNSZKY: Tisza István és kora, 41.

9 SCHMIDT: Tisza István boldog éve, 26.

10 i. m., 20.

hamar leszűrhetette édesapja elvi elkötelezettségének tapasztalatait, és ezt megértve, ésszerűen megvizsgálva már egészen fiatalon magáévá tette. Ifjúkori levelei erről tesznek bizonyosságot. Liberális szellemisége és a dualizmus rendszerének támogatása, vagyis ideológiai beállítottsága a geszti otthon szellemiségében gyökereznek. Tisza liberalizmusa nemzeti volt, azt tekintette a legmegfelelőbb irányzatnak a Magyarország jövője szempontjából, de csak annyira volt liberális, amennyire a nemzeti érdek azt megkövetelte. A dogmatikus elvhűséget a politikai irányzatban is elvetette, ahogyan a vallásban is.

A nevelés módszere a geszti kastélyban

Mindezek a hatások, amelyek otthon érték a fiatal Tisza Istvánt, azért is jártak életre szóló következményekkel, mert „Tisza Kálmán ... családjában a gyerekek úgy nőttek fel, hogy a szüleik nem egy elzárt világban éltek és ők nem voltak száműzve a gyerekszobába ... a XIX. században ez még egyáltalán nem volt természetes.”¹¹ A családi légkör kialakításában, amelyet a puritán életszemlélet, a református egyház és a magyar nemzet iránti elkötelezettség jellemzett, nagy hatással volt az a református szellemiség, amely ott volt a Tiszák lelkében, és amelyet a debreceni kollégiumban kaptak, hiszen ott tanulhattak, annak lelkiségében nevelkedtek. Ebben élte a geszti kastély a mindennapjait. Ennek a debreceni szellemiségnek jellemzője a nevelés, a képzés fontossága is, amelyre a Tiszák mindig nagyon odafigyeltek.

A gyermekek neveltetése, képzése mindig is lényeges volt a Tisza családban. A tanulás az életre és a feladatra való felkészítés volt, amelyre mindig kényesen odafigyeltek, hogy megfelelően felvértezve állhassanak a nemzet és az egyház szolgálatába.

„...A geszti otthonban minden úgy volt elrendezve, hogy nemcsak a család életének anyagi feltételeit s társadalmi szerepe fenntartásának s fokozásának érdekeit szolgálta, hanem bennük a növekedő, a serdülő sarjak, csemeték, a jövő nemzedék nevelésének öntudatos nevelő munkája is rendszeresen, meghatározott életelv s világszemlélet szerint, biztos kezekkel kitűzött irányban folyt. Sőt azt lehetne mondani, hogy ebben az otthonban a mindennapi életnek minden munkája egyenesen a család nevelési rendszerét, céljait, munkáját is szolgálta. A Tisza család eszménye szerint való nevelést..., jóformán maga a család végezte, egy több nemzedéken keresztül megszokott, jól bevált rendszer szerint, szinte már öntudatlanul, ösztönösen. Itt már csak némi felügyelet miatt s bizonyos tudományok rudimentáinak közlése végett volt idegen segítségre szükség, miután erre a család nagy tudású s nagyműveltségű fejeinek nem volt idejük. Saját tapasztalatomból, valamint a megelőző s következő idők adatainak ismerete alapján azt merem mondani, hogy a Tisza-családban a tulajdonképpeni nevelő maga a geszti otthon volt, amely mellett nem voltak a szó köznapri értelmében nevezett „nevelők”, hanem csak házi tanítók, praeceptorok, gubernátorok, vagy mentorok. A Tisza-család maga nevelte gyermekeit. És egész életfelfogásuk kizárta azt, hogy a családnak akár egy sarját is valamely idegen nevelőintézetbe adjanak, idegen szem előtt, idegen befolyásnak

¹¹ KOZÁRI: Tisza Kálmán családjáról, 17.

kiszolgáltatva engedjenek felnőni. A nyilvános iskolákat is csak már a gyermek felserdült korában vették igénybe, amikor a biztos szellemi s erkölcsi alapok adva voltak, amikor az életbe kilépés előtt az önállóságra szoktatás s nevelés ideje elkövetkezett, amely munkát viszont már nem valamely nevelő, vagy házi tanító végezte, hanem a nyilvános iskolák tanuló ifjúságának emelkedettebb versenye és kétségtelenül nagy nevelői hatással bíró demokráciája. ... Azok az ebéd vagy vacsora utáni beszélgetések a pipázóban, vagy a „nagyapa terraszán” sokszor öltöttek olyan formát, mely nemcsak okulásul szolgált, hanem szinte tanításszámba ment az ifjúra nézve. Hol családi dolgokról, hol általános kérdésekről – lettek legyen ezek történeti, társadalmi, technikai, sőt általános politikai természetűek – folyván a diskurzus, a társalgásba bevont ifjú szellemi látóköre tágult, erkölcsi felfogása mélyült, egész lelkivilága gazdagodott. Hogy ezen beszélgetéseknek minő hatásuk lehetett a fogékony ifjú lélekre: azt világosan mutatják Tisza Istvánnak ifjúkori levelei, melyek bámulatos ismeretanyag bírásáról, kiváló ítélőképességről, nagy önállóságról tanúskodnak. De bármily lángelmének mutatkozik Tisza István már ifjú korában, bizonyára senki sem véli, hogy mindazok deus ex machina módjára ágyazódtak volna be lelkébe. A család nevelési rendszerébe beiktatott ezek a beszélgetések nemcsak a legidősebb fiúnál, hanem valamennyi gyermeknél megtermettek áldásos gyümölcseiket.”¹²

A nevelők kiválasztása ennek megfelelően nagyon gondosan történt, akik a családi közösség megbecsült tagjai voltak. A Tisza kastélyban nevelőként megfordult házitanítók névsora igen rangos. Kimagasló tudású, a nemzet és a református szellemiség iránt elkötelezett személyek kerülhettek csak szóba. A választás alaposágát bizonyítja, hogy az ott szolgálatot vállalók nagy része a hazai egyházi és kulturális élet későbbi neves személyiségei lettek, akik kivívták az egész közösség elismerését.¹³ Mindez azért volt, hogy a lehető legjobb felkészülést tegyék lehetővé a gyermekek számára, akikre a nemzet és az egyház szolgálatát akarták bízni. De mindezek mellett a debreceni szellemiség megőrzése is fontos volt, mert olyan nevelőkre esett a választás, akik a református kollégium örökségét és lelkiségét képviselték. A kálvinista Rómához fűződő kötődés mindig erősen megnyilvánult a Tisza kastélyban. A nevelés, a képzés jelentőségének felismerését is ez a debreceni szellemiség hozta magával Gesztre, újabb szállal megerősítve ekképpen is a cívisváros és a család kapcsolatát.

Géresi Kálmán és tanítványa...

Tisza István magántanulóként végezte tanulmányait 12 éves koráig. Nevelője Géresi Kálmán volt¹⁴, aki 1869-től 1873-ig látta el ezt a feladatot Geszten. Az ő egyénisége

¹² POKOLY: A geszti otthon, 34–35.

¹³ Például Geszten volt nevelő Arany János költő, Géresi Kálmán irodalomtörténész, vele egy időben Csíky Lajos teológiai tanár, vagy Pokoly Béla egyháztörténész, teológiai tanár.

¹⁴ Géresi Kálmán (Visk, 1841. – Debrecen, 1921.) A debreceni kollégium diákja, majd tanára volt, magyar nyelvet és irodalmat tanított, egyúttal a Kollégium Nagykönyvtárát is évekig igazgatta. 1896-tól állami tankerületi főigazgató lett. Debrecen kulturális életének és a református egyház tanügyének elkötelezett híve volt, valamint a Csokonai Kör tagja.

nagy hatással volt a gyermekekre, akivel a 20 év korkülönbség ellenére mindvégig baráti viszonyt ápolt a kastély elhagyása után is, ezért őt különösen is ki kell emelnünk, mint Tisza István eszmeiségét formáló személyiségét. Géresi kiválasztása a legidősebb fiú tanítójaként valószínűleg a főgondnok nagyapa, Degenfeld Imre akaratából történt, aki nagy gondot fordított unokája nevelésére. „Politikai rokonszenvek a kérdésnél aligha jöhettek tekintetbe, mert Géresi Kálmán a kiegyezés híveihez tartozott és azt az irányzatot követte, mely a politikában Deák Ferencet, az irodalomban Kemény Zsigmondot, Salamon Ferencet vallotta vezérének. Géresi csak akkor lett híve az apának, midőn ez régi közjogi ellenállását feladta és a kiegyezés politikai hívévé szegődött.”¹⁵ Vagyis a személyiség felkészültsége a házi-tanítói szolgálat betöltésénél nagyobb hangsúlyt kapott, mint a Tisza családtól akkoriban eltérő politikai szemlélete. Azonban a debreceni szellemiség átadása nagyon fontos szempont volt, mert bár az ifjú tanító a Pesti Református Főgimnázium tanára volt ekkor, mégis a debreceni kollégium diájaként végzett. Valószínűleg az országgyűlés miatt Pesten tartózkodva ismerkedett meg a család a fiatal tanítóval, aki elfogadta a felkérést a nevelői állásra.

Géresi nagy műveltségű tanár volt, akitől távol állt a kérkedés. Kerülte a népszerűséget. S feladatának maradéktalanul megfelelni igyekvő habitusa volt, „hamar felismerte Tisza átlagot messze meghaladó intelligenciáját, tehetségét, s egyéb olyan tulajdonságát, amelyek őt már ifjúkorban is jellemezték. Ezek közé tartozott a határozottság, következetesség, céltudatosság, kitartás, éles logikai készség, gyors felfogóképesség, igényesség.”¹⁶ Géresi ezt a lehető legjobban igyekezett kamatoztatni a gyermeknél. A nyelveken kívül mindent ő tanított a legidősebb fiúnak. Hogy ezt milyen jól végezte, azt a minden évben lezajlott záróvizsgák jeles eredményei bizonyították, melyeket Tisza István a debreceni kollégium tanárai és szülei, illetve nagyszülei előtt tett le. De az ismeretek átadásán kívül példaképül szolgált az ifjú szellemi formálódásában is, hiszen „a kötelességek maradéktalan teljesítése, a népszerűség kerülése, a cirkalmaktól mentes szónoki képesség, a predestinációnak ... elfogadása olyan azonosnak tekinthető vonások”¹⁷, amelyek bizonyítéku szolgálnak minderre. Géresi puritán életszemlélete, illetve elhivatottság tudata Tiszában is nyomott hagyott, pontosabban megerősítette benne azt a szellemiséget, amely a geszti kastélyt betöltötte. Mindezeket túl azt a hatást is fontos mindenképpen hangsúlyozni, mellyel a nevelő tanítványa művészi és politikai tájékozódásának irányát is meghatározta. Géresi a kiegyezés következetes híve volt, Deák és Széchenyi politikai nézeteit vallotta. Neveltjének a figyelmét ő hívta fel az említettek írásaira, amelyeket a fiatal diák nagy élvezettel tanulmányozott. Emellett az irodalom iránti érdeklődést is felkeltette benne, oly annyira, hogy Tisza rendszeresen olvasta a magyar irodalom remekait. Arany költészetét különösen is szerette, és debreceni gimnáziumi éveiben az irodalmi önképző kör munkájában is részt vállalt.

Géresi hatása tehát számottevő volt Tisza Istvánra, melyhez egyik későbbi tanáráé sem mérhető, így nem csoda, hogy haláláig tisztelettel és szeretettel gondolt

¹⁵ HORÁNSZKY: Tisza István és kora, 45.

¹⁶ HORÁNSZKY: Gróf Tisza István kapcsolata tanárával, Géresi Kálmánnal.

¹⁷ *uo.*

nevelőjére. Jellemét és eszmeiségét illetően egyaránt meghatározóak voltak azok az évek, melyeket eltölthetett házitanítójával. A Géresit felváltó Nagy Ferenc már nem volt jellemformáló hatással Tiszára, annak ellenére, hogy évtizedekig a család szolgálatában állt, nevelőként, majd uradalmi számadóként, és nagy tiszteletnek, megbecsülésnek örvendett.

A folyamatos tanulás...

A tanulás rendje a következőképpen zajlott Geszten: „Reggeli után jönnek a tanulás órái és pedig nemcsak a vizsgák előtt, hanem azok után is. Tisza Kálmán gyermekei nem ismerték a tanulástól mentes vakációt. Ha az iskolai tantárgyak óraszámja szűkebbre szorul is, annál inkább bővülnek a nyelvleckék, amelyeket német, francia, vagy angol nevelők adnak.”¹⁸ A nyelveket tehát általában idegen nyelvű nevelők oktatták, hogy minél tökéletesebben fejlődjenek nyelvismeretben a gyermekek. A tanult leckére gyakran a családi beszélgetés során kitértek, és így ellenőrizték annak elsajátítását. A fiatal Tisza egyik levelében a következőket írta: „A tanulást úgy rendeztem be, hogy naponta 3–4 órát dolgozva a feladatokat a héten elvégzem, a jövő héten csak át fogsz kelleni olvasni a már akkora ismételt kátét és verstant.”¹⁹ A Géresi Kálmánnak küldött levélben nagyon komolyan vett tanulásról tesz bizonyosságot, annak ellenére, hogy még csak 11 éves ekkor. A napi több óra készülés csak úgy valósulhatott meg, hogy Tisza István rendkívüli érdeklődése és tudásszomja nem mindennapi értelmi és megfigyelési képességgel társult. Mindezek eredményezték aztán azt a hatalmas ismeretanyagot és tapasztalatot, amely elismerést és tiszteletet váltott ki a későbbi államférfi iránt mindenkitől.

„Tisza István tanulmányainak szokatlan gyors fejlődését látjuk, első pillanatra szinte kíméletlennek tűnik föl, hogy a tanítási rendszer egy zsenge fejlődésben lévő gyermeket ily nehéz próbák elé állíthatott. E benyomással szemben csak akkor tudunk megbékülni, midőn a gyermekifjú szellemi fejlődésének erőlendületét oly csodálatos mértékben látjuk kialakulni. Nem képzelhető, hogy akár a szülők türelmetlensége, a nevelő belátás hiánya, vagy oktalan pedagógiai sikerhajhászás idézte volna elő azt a gyorsaságot, mely Tisza István tanulmányain végigvonul. Ily feltevésnek a szülői gondosság, a nevelő tanár okossága és belátása is ellentmond. A siker titka nem lehet más, mint egy élénk eszű ifjú felfogásbeli könnyűsége, mely az akadályok áthidalásában a legcsekélyebb zökkenőt sem mutatta.”²⁰

Tisza tehát nemcsak nagy akarattal és kötelességtudattal végezte feladatát, hanem szinte örömet lelte a tanulásban. Gyermekként arról is írt már fentebb említett levelében, hogy karácsonyi ajándékai közül a könyveknek tud leginkább örülni. Ez az érdeklődése, a tudományok felé mutatott nyitottsága élete végéig jellemző volt rá. Nemcsak gyermekként, hanem felnőttként is állandóan képezte önmagát, rengeteget olvasott, hogy a lehető legtájékozottabban tudjon döntést hozni nagy

¹⁸ POKOLY: A geszti otthon, 29.

¹⁹ Tisza István levele Géresi Kálmánhoz 1872. december 26. Pest. Lásd: Tisza-émlékkönyv, 48.

²⁰ HORÁNSZKY: Tisza István és kora, 46.

horderejű kérdésekben is. A tudományos nyitottság elválaszthatatlanul hozzátartozott az ő személyiségéhez. A különböző tantárgyak között megemlíti a kátét, amely alatt talán a Heidelbergi Kátét lehet érteni, valamint a verstant. Az előbbi a református hitelvek elsajátítását jelenti, amellyel már gyermekfővel meg kellett ismerkednie, az utóbbi pedig azt igazolja, hogy Géresi hatásaként a tudományok mellett a művészetek iránti érdeklődés is jellemezte. Hit, tudomány, művészet hármassága egy időben formálta szellemiségét és vált egymást támogató és erősítő alappillérekké későbbi politikai és nemzeti eszmerendszerében. Így mondható el az, hogy „... nagy szerencse, ha a tehetség kiválasztottjai oly környezetben nőnek fel, ahol a lélek a szükséges forrásokat megtalálhatja, melyek az ítélkezésre és a jellemfejlődésére jótékonyan hatnak... tanulmányait a legjobb szakértők irányításával végezhetette. Ritka eset, hogy a lelki és szellemi mentorok megválasztása oly szerencsésen történt volna, mint Tisza Istvánnál, aki a kiképzésben tehetségéhez és egyéniségéhez mért legjobb befolyások alá került.”²¹

A kivételes tehetségű gyermek tehát nagyszerű körülmények között nőhetett fel, ahol adottságaihoz mérten szerezhette meg ismereteit, és fejlődhetett képességeinek és lehetőségeinek megfelelően. A családi környezet és légkör, melyben felnőhetett, életre szólóan meghatározta lelki és szellemi beállítottságát. Mindennek gyümölcse pedig látható, felismerhető volt a felnőtt Tisza István jellemében és eszmerendszerében. Későbbi közéleti pályájának megértésében nem szabad ezeket a gyökereket figyelmen kívül hagyni, mert félreértéshez vezethet. Amit már gyermekként magába szívott, ahhoz következetesen híu maradt mindvégig. Az alapokat már ekkor lerakták, későbbi tanulmányai során Tisza már csak ezeket tette még szilárdabbá, hogy felkészülten állhasson a politika színterére ezen eszmeiségek, értékek érdekében.

Felhasznált Irodalom

- BARABÁSI KUN, J.: Tisza István liberalizmusa és szociális érzése, in: *Tisza-émlékkönyv, Gróf Tisza István halálának tízedik évfordulójára*, Debrecen, Debrecen sz. kir. város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalat, 1928.
- HORÁNSZKY, L.: *Tisza István és kora*, I. kötet, Budapest, Tellér Kiadó, 1994.
- HORÁNSZKY, N.: *Gróf Tisza István kapcsolata tanárával, Géresi Kálmánnal*, elérhető: http://www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/?act=menu_tart&rovat_mod=archiv-&eid=37&rid=2&id=322 letöltés ideje: 2014. december 3.
- KOZÁRI, M.: Tisza Kálmán családjáról, in: Murazsa, Z.–Pallai, L. (szerk.): *Tisza István és emlékezete, Tanulmányok Tisza István születésének 150. évfordulójára*, Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2011.
- POKOLY, J.: A geszti otthon, in: *Tisza-émlékkönyv, Gróf Tisza István halálának tízedik évfordulójára*, Debrecen, Debrecen sz. kir. város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalat, 1928.

²¹ I. m., 41–45.

- SCHMIDT, H.: *Tisza István boldog évei*, Budapest, Stúdium kiadó, 2011.
- SZENTPÉTERI KUN, B.: Tisza István ifjúkori levelei, in: *Tisza-émlékkönyv, Gróf Tisza István halálának tízedik évfordulójára*, Debrecen, Debrecen sz. kir. város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalat, 1928.
- TISZA, I.: Tisza István levele Géresi Kálmánhoz, 1872. december 26. Pest, in: *Tisza-émlékkönyv, Gróf Tisza István halálának tízedik évfordulójára*, Debrecen, Debrecen sz. kir. város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalat, 1928.
- VERZÁR, F.: Tisza és a Debreceni Egyetem, in: *Tisza-émlékkönyv, Gróf Tisza István halálának tízedik évfordulójára*, Debrecen, Debrecen sz. kir. város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalat, 1928.

PÁLFI JÓZSEF

„Magyarul írtam azért, mivel még Magyar Pénzekről, Magyar Nyelven való Írás eddig nintsen.” Keresztesi József *Numo-Thékája*¹

ABSTRACT

Reading the title and the subtitle of this essay, one might rightfully ask: how come, that a paper on numismatics is included in a theological periodical? The answer is simple though: One of the two genuine manuscripts is guarded in the Library of Debrecen, and the writer of this first, Hungarian language monography on numismatics was a student of the Reformed College of Debrecen. József Keresztesi was a skilled theologian who was open to science; he was also devoted to Hungarian culture and education. The intent hereby is to introduce Keresztesi's epoch-making manuscript to the readers.

Tanulmányunk címét és alcímét olvasva joggal tehetné fel bárki a kérdést, mit is keres a numizmatika tárgyköréből érkező írás egy teológiai tudományos szaklapban. A kérdést egyszerűen válaszolhatjuk meg. Ami igazán indokoltta teszi, hogy foglalkozunk ezzel a művel az, hogy eddigi ismereteink szerint ez az első nagyobb terjedelmű magyar nyelvű és magyar vonatkozású numizmatikai munka, amelyet a szakirodalom nem ismer. Másfelől már a címben is jelzett Keresztesi-féle manuscriptum eredeti példányának két hiteles másolata közül az egyik a Debreceni Nagykönyvtárban található meg. Harmadszor az sem mellékes, hogy a szerző az egykori Debreceni Református Kollégium diákja volt. Keresztesi József olyan hitben élő, tudományokra nyitott teológus volt, aki magas szinten művelte a teológiát, és azzal párhuzamosan nagy erudícióval szolgálta a nemzeti kultúrát, a magyar művelődést. Fontosnak gondoljuk tehát ezt a kissé méltatlanul feledésbe merült korszakos jelentőségű kéziratot másokkal, a téma iránt érdeklődőkkel is megismertetni.

1. Tiszteletes tudós Keresztesi József

Ezt a megszólítást nem mi adtuk Keresztesinek, hanem azok, akikkel élete során rendszeres levelezésben állt. Ő maga egyéb írásaiban egyszerűen saját nevével, számottevő igehirdetéseinek végén pedig az *eklézsia lelki tanítójaként* írt alá. Életének és munkásságának teljes bemutatása és ismertetése most nem célunk.

¹ TIREK R.565. Numo-Théka vagy Olly Pénzes Ládátska... Keresztesi József Bihar Vármegyében, Szalatsi Református Prédikátor, 1795.

A következőkben, csak tanulmányunk szempontjából fontosabb életrajzi összefüggésekre térünk ki, újabb adalékokkal bővítve ki korábbi tanulmányunkat². Életrajzát és életművének fontosabb adatait, szemelvényesen már Szinnyei³, Zoványi⁴ is lejegyezték. Ők elsősorban a Szakács József által lemásolt⁵, Keresztési-kéziratokat használták. A húszadik században alapvetően egy kutató, Gulyás József foglalkozott érdemlegesen a Keresztési életművel⁶. Az általa felvetett kérdésekre⁷ is immár egyértelmű választ tudunk adni, mivel az eltűntnek gondolt kéziratokat sikerült beazonosítanunk. A témát mégsem tekinthetjük lezártnak, mivel hogy részletek, új összefüggések azóta is kiderülnek, mutatkoznak.

Veszprémben született 1748. december 28-án, ahol a korabeli rend szerint csak római katolikus pap keresztelhetette meg. Kezdeti tanulmányainak helyszínei Nemesvámos, Felsőőrs és Mezőkeresztes voltak, majd 1765-től Miskolcon folytatta két esztendeig. Ezt követően 1767. szeptember 2-től a Sárospataki Kollégiumba iratkozott be. Debrecenbe 1769-ben subscribált, ahol a Krónikában⁸ leírtak szerint „d. 22 Febr. a két esztendőre forduló deákok közé bevettek...”. A Kollégium Anyakönyvében viszont úgy szerepel, hogy 1769. május 30-án, a tanév megkezdése után jött csak át Miskolcra. Emiatt a rendes időben kezdő hallgatók névsora után, az „extraordinaria tempore recepti sunt”⁹ bejegyzés alatti sorban tizedikként szerepel. Közben járt Pesten, Erdélyben, majd 1776-tól a poéták préceptora lett.

Kollégiumi tanulmányainak befejezése után két évig Hajdúböszörményben rektorkodott. Ott nagyon szerették, és még marasztalni akarták, ám ő a peregrinációt választotta. Nagyon vágyott a tanulásra, az új megismerésre, felfedezésére. Az útra is felkészülten indult. Nemcsak széleskörű tudományos ismerettel, de természetes otthonossággal használta a görög, a héber, a latin nyelvet, de a franciát is. A hollandiai peregrinációs útra indulás kezdő időpontja 1779. június 2-a volt. Ekkor 235 arannyal a zsebében hagyta el Hajdúböszörményt, de előtte még lelkészi szolgálatra jelentkezett a Superintendentián. Mindent lerendezett maga mögött és úgy indult el a két esztendő hosszú útra. Európát végig járva, 1779. szeptember 27-én beiratkozott az utrechti egyetemre. Hét mázsa könyvvel indult haza 1780. június 2-án. Írói készségei már ekkor megmutakoztak, ugyanis a látottakat, tapasztaltakat, sokszor apró részletességgel végig jegyzetelte, értékes korleírást hagyva maga után.¹⁰

2 Lásd. PÁLFI: A Váradi iskola ébresztése, 269–282.

3 SZINNYEI: Magyar írók élete és munkái, I–IV., kötet.

4 ZOVÁNYI: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.

5 Ráday Kézirattár K.1.27/1–2. Keresztési József Életének Rövid Lajstroma.

6 GULYÁS: Keresztési József, 356–365.

7 GULYÁS: Hol van Keresztési József énekeskönyvének kézírata?

8 KERESZTESI: Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII-dik század végén.

9 TrREL.II.1.e.2. Catalogus Scholae Debr. Civinum.

10 Megjegyzés. Az eredeti Napló megtalálható Kolozsváron, de nem teljes, csak 1783. augusztus 12-től olvasható (de erre majd kitérünk). Ez a része teljesen hiányzik, ezért tanulmányunkban mindig jelezzük, hogy mikor használjuk az eredetit és mikor a másolatot. Itt a másolatra hivatkozunk, mivel az eredetiből az Akadémiai útleírás hiányzik. Lásd. Ráday Kézirattár K.1.27/1. Keresztési József Életének Rövid Lajstroma, melynek ..., II. része Akadémiai útát, s más Országokon való járását, ... Az eredeti Kéz-Írásról leírta Szakács József, Szalacsi Rektorságánn. 1821. és 1822. eszt.

Hazatérte után rögtön meghívták és „lekötötték” a váradiak, ám közel két esztendeig még nem foglalhatta el szolgálati helyét. Közben lehetőséget kapott arra, hogy néhány hónapig beszo­l­gáljon a létavértesi eklézsiába. Ebben az időben még az érmelléki Albisra és a Gömör vármegyei Sz. Kovácsiba is meghívták. A váradi lelkipásztorság ekkor még nem volt egyértelműen biztos. Nagyon nehéz terepnek bizonyult ebben az időben, mivel a református egyház 1660-ban hivatalosan és való­ságosan is megszűnt. Keresztesi Józsefnek jutott az a történelmi léptékű és jelentőségű feladat, hogy Váradon újraszervezze és talpra állítsa az eklézsia­t és az iskolát.

Az 1650-es évek második felében, a török által végrehajtott büntető hadjárat, Erdély nagyon sok jelentős települése, eklézsiája, iskolája, temploma mellett, Váradot sem kímélte meg a pusztulástól. Ekkor még a „virágzásának teljében lévő városban”, mintegy 2–2500 ház lehetett, „közel 10 000 lelket számláló kálvinista magyar lakossal”¹¹. A várat és az egész várost 1660 augusztusában a török teljesen elfoglalta. Ettől kezdve, amíg a Habsburgok el nem hódították a várat a töröktől, 1692-ig tartott Váradon az úgynevezett *törökvilág*. Ezt követően itt is a szinte min­dre kiterjedő római katolikus restaurációval kellett szembe nézni.

A váradi reformátusoknak a 18. század végéig kellett várniuk, hogy templomuk lehessen és ismét megfelelő helyen és módon gyakorolhassák a hitüket, illetve saját lelkész­et is hívhassanak. Változásra csak azután került sor. II. József már szinte minden téren más politikát folytatott, mint az anyja. Az 1781-ben kiadott Türelmi Rendelettel a különböző vallásfelekezetek kérdését is rendezni akarta, a birodalom és a korszellem kívánta érdekek mentén¹². A részleges vallásszabadság visszaállí­tásával ekkor egy új korszak hajnala vette kezdetét, amelyben „a Váradi reformátu­so­k szeme is kezdett a világosságra nyilatkozni...”¹³.

Váradon tehát mindent újonnan, sőt az elejéről kellett kezdeni. Az idő elérkezett­nek látszott. Keresztesi *Protocollum*ából¹⁴ kiderül, hogy 1782. január 18-án össze­gyűltek és beadványt készítettek, amelyet a váradiak a bécsi ügyvivőjük (agensük) közvetítésével, még az év március 4-én benyújtottak a királynak. A templom felépí­tésére vonatkozó tervek, elképzelések után pedig lelkipásztorról is gondoskodtak. Keresztesi József ez idő tájt tért haza külföldi tanulmányútjáról és ekkor éppen Debrecenben tartózkodott. Rögtön lefoglalták a tudós lelkipásztort, de álláshoz, amíg a bécsi döntés meg nem érkezett, nem tudták juttatni. Addig, csakhogy más meg ne hívhas­sa, elő­legbe 200 Rhénes forintot adtak Keresztesinek.

Másfél esztendőnyi akadályoztatás, ármánykodás és kivizsgálás után 1784. ja­nuár 1-jén végre elkezdhet­te a szolgálatokat és szeptember tizedikén letették a templom alapkövét. Az első istentiszteletet a Tisza-ház udvarán tartották, s ott már másnap, ideiglenes templom gyanánt elkezdtek egy nagy sá­tort építeni. Majd le­rakták a templom alapkövét és 1787. április 29-én prédikált utoljára Váradon. Az egyház­köz­ség jegyzőkönyvét május 4-ig vezette. Közben hívták Túrkevére is, de nem vállalta.

11 EMÖDI: Nagyváradi város lakossága archontológiája a 18. században (1713–1785). Adattár, 43.

12 CSETRI: Tolerancia és erdélyi felvilágosítók, 378.

13 *Protocollum* – Történeti leíró és jegyzőkönyv a Nagyváradi Ref. Egyháznak 1557–1792, 1 rész.

14 uo.

Keresztesit Váradról az érmelléki Szalacsra még 1787 februárjában hívták meg. Az Érmelléki Egyházmegyében aztán nagyon aktív egyházi közéletet élt. Esperes volt mintegy 22 esztendeig¹⁵. Tagja volt a Budára, Bécsbe menő küldöttségnek, melyeknek eseményeit, történéseit jegyzőkönyvbe¹⁶ foglalva átadták a Superintendetia közgyűlésének. Élete végéig Szalacson maradt, és ott is temették el, 1812. május 15-én. Síremlékét 1918. augusztus 18-án K. Nagy Sándor nyugalmazott nagyváradi táblabíró szerette volna megtalálni, de keresése hasztalan volt.¹⁷ A szalacsi eklézsia szerette és megbecsülte lelkipásztorát. Emlékére a templomban díszes táblát állítottak, amelyről csak egy, de sokat eláruló mondatot idézünk: „...*Fáradozott sokat, szívvel és okos ésszel a Krisztus nyája körül XXX esztendőig*...”. Ezek a szavak lényegre törően adják vissza Keresztesi jellemét is.

Szalacsi lelkipásztorsága idején, 1794. október 26-én meghívta a Szatmári Református Eklézsia is. Ismerjük a lelkipásztor és a szatmáriak között folytatott levelezést is.

2. Keresztesi szellemi-lelki formáltatásának műhelye

Mielőtt a numizmatikával kapcsolatos munkásságára térnénk, illetve a Numo-Théka ismertetéséhez kezdenénk, lépünk vissza a 18. századi Kollégiumba, a racionális ortodoxia fellegvárába. A kollégiumi oktatásban, a biblicitást sem mellőző józan, értelmes ésszerűség, másfelől pedig a klasszicitás hatott ekkor. Keresztesi hátramaradt életművén, munkásságán is ez szüremlik át. Ha nyomtatásban megjelent igehirdetéseit, vagy kéziratban fennmaradt, több száz oldalnyi két prédikációs kötetét¹⁸, vagy egyéb írásait megvizsgáljuk, nem mondhatjuk róla, hogy csak egyik vagy másik tanára gyakorolt rá hatást. Szathmári Paksi István, Hatvani István, Varjas János és Sinai Miklós¹⁹ tanítottak itt ekkor, akik széleskörű tudományművelő és -közvetítő munkásságukkal nemcsak gondolkodást, világlátást alakítottak, hanem öntudatos határozottsággal neveltek jellemet és egyéniséget.

Keresztesi József emblemikus példája is lehetne a Kollégiumot ekkor meghatározó szellemnek. Gazdag prédikációs hagyatékának minden gyöngyszeme egykori tanárainak alapos biblicitását, korszerű tudomány- és tudásismeretét közvetítik, a felvilágosító tanítás és nevelés szándékával, a kor és hely követelményéhez mérten aktualizálva. Enciklopédikus tárházú munkásságában és prédikációiban egymás mellett van jelen a történelemszemléletet formáló, dogmatikát és homiletikát oktató *Szathmári Paksi István (1718–1791)*, vagy a Maróthi örökségébe is lépő *Varjas*

15 TrREL.I.30.a.1. Extractus Protocolli Venerabilis tractus Érmellyékiensis.

16 TrREL.I.30.c.1. Protocolli Venerabilis Superintendientia.

17 A Nagyvárad–Réti Református Egyházközség könyvtárában megtalálható *Krónika*... példány hátsó lapján írta 1918. augusztus 8-án többek között: „*Kerestem a szalacsi temetőben a Keresztesi sírját is, de az már nem található fel, mert az akkori temető bezárása után az a terület szántófölddé tétetett, ahol semmi nyoma sincs Keresztesi sírkövének, ha ugyan volt neki sírköve*”.

18 OSZK. – Ouart.Hung. 4012 Keresztesi József prédikációi. – Kolozsvári KEK Külön Gyűjtemények Kézirattár – Ms.2323 – Keresztesi József egyházi beszédei, 1773–1786.

19 Tóth: A Kollégium története a VIII. században, 90–113. – CZEGLÉDY: A teológia tanítása a Kollégiumban, 549–560.

János (1721–1786), aki nemcsak a keleti nyelvek tudora, hanem a magyar nyelv és szépirodalom szeretetére nevelő²⁰, a református énekkultúra elkötelezett művelője volt. Minden bizonnyal Varjasnál kell keresnünk Keresztési magyar nyelv és nyelvtan iránti vonzódását, mellyel nyelvünk eredetét, gyökereit kutatta²¹, de azt is, amely a költők és az énekköltők sorába emelte az énekeskönyv-reformjában való részvétele kapcsán. Tudjuk, hogy az 1806-os Énekeskönyv kiadásánál őt is felkérték énekszerzésre, melyet készségesen vállalt is. Ebben az általa írt énekekből több is helyet kapott. Ennek elemzésére következő munkánkban térünk ki. Most mindössze örömmel közöljük, hogy ez a munkája is megvan. Az eredeti kézzel írt Énekes könyvet beazonosítottuk, és megtalálható a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban²². Keresztésinek ez a munkája is arról vall, hogy literátorként a korabeli elsőrangú írók és költők társaságába tartozott. Nemcsak poétai tehetsége mutatkozik meg énekszerzői munkásságában, hanem széleskörű és nyitott teológiai műveltsége, veretes dogmatikája. Az említett Énekeskönyv-kézirat alapvetően négy római számmal jelzett szakaszból áll. Az *első* szakaszban 12 éneket találunk, megjegyzése szerint „melyben vagynak Vasárnap, Hétköz-nap, Penitentiális, és Úr-vacsorájakor valók”. A *második* szakaszban, „mellyben innepi énekek vagynak”, számszerint 8. A *harmadik* szakaszban 14-et találunk, „mellyben Bizonyos Alkalmatosságra tartozó Énekek vagynak”. A negyedik szakasz tulajdonképpen *Toldalék*, amelyet később írt. Az itt található 15 ének elé azt jegyezte fel, hogy „IV. dik szakasz, melyben vagynak Kátekizmusi Tanításokra, Dominikák szerént való Újj Énekek.” Ha összeadjuk őket, akkor 49 éneket írt Keresztési az 1806-os első közös református Énekeskönyvhöz.

Több írása *Hatvani István* (1718–1786) erőteljes hatását mutatják. Az európai rangú professzor úgy művelte és oktatta a reáliákat – természetfilozófia, alkalmazott matematika, elméleti és kísérleti fizika, kozmológia, asztronómia, geometria, stb., – hogy hallgatói a későbbiekben, annak gyakorlati hasznát is vehették.

A negyedik, sajátos életsorsot maga mögött hagyó professzora *Sinai Miklós* (1730–1808) volt, aki egész életében nagy erudícióval, hatalmas munkabírással tanított, gyűjtött. Sinai a klasszika filológia széleskörű tudománnyal bíró szaktekin-télye volt, akinek a történelem, földrajz tárgykörében közvetített hatalmas tudá-sa és ismeretanyaga nem maradt eredménytelen magvetés hallgatóiban. Vezető szerepet vállalt a 18. század végi belső egyházi közéletében és politikai villongá-saiban. Őt az úgy nevezett „papi párt” képviselői választották püspökké az úgy nevezett „úri párt” jelöltjével szemben. Ez azonban csak pünkösdi királyság maradt. Sinainak Keresztésivel éveken át tartó folyamatos kapcsolata megmaradt. Bizonyosága ennek levelezésük, melynek egy része ma is kéziratban²³ olvasható,

20 TIREK R 663. Halotti bucsúztató énekek”. . . *E Magyar Schultensnek, kinek nem volt mása, / Melly nehezen esik tőlünk elválása / Ez a régiséget újsággal ruházta / Amikor a zsidó szokást magyarázta, / De mind ezek között el nem felejtette / Hazánk Magyar nyelvét, sőt ezt betsültette, / Ennek szélességét szépen festette, / Mert evel keserves énekét zengette...*”.

21 OSZK. – Quart. Hung. 26. Keresztési József a bárkai nyelből ágaztatott Magyar nyelv.

22 Kolozsvári KEK – Külön Gyűjtemények Kézirattár Ms.2454. – Templomban énekelhető UJJ ÉNEKEK. . .

23 OSZK. Quart. Hung. 1043/III–IV. Keresztési József Magyar levelei Tóth Ferenchez.

vagy a többoldalas *Protocollumban*, melyet a Superintendentianak terjesztettek fel 1791-ben, a végett, hogy a „Bécsi útjukról” szóló beszámoló megmaradjon²⁴.

Ismerve Keresztesi több száz oldalnyi, elsősorban az egyháztörténet tárgykörében írt kéziratát, a Sinai-hatást határozottan kell kiemelnünk. E helyen kell megemlítenünk Tóth Ferencz pápai tanárnak írt leveleit is, amelyekben számtalan hasznos adattal látta el készülő munkáját. Tóth Ferencnek a tiszántúli püspökökről írt munkáját,²⁵ mintegy 17 szócikkkel gazdagította,²⁶ de bővítette és gazdagította Tóthnak a dunántúli püspökökről írt munkáját is. Keresztesi jól ismerte Bod Péter hatalmas munkásságát és nagyra becsülte azt. Az Athenást értékes bővítménnyel látta el. Maga írta le Naplójának 74. oldalán, hogy felkérésre „szaporítatván az Athenást 70 ki dolgozott Titulussal...” Ezt 16 esetben kiegészítéssel, 54-ben pedig teljesen új szócikkkel látta el.²⁷ Bod Péter Hungarus Tymbaulesével is hasonlóan járt el.²⁸ Az általa írt nyolcadik fasciculus, mintegy 98 önálló írást foglal magában.

3. A numizmatikus Keresztesi

Előjáróban tisztáznunk kell röviden, hogy mi is az a numizmatika? – A numizmatika a történettudománynak azon segédtudományai közé tartozik, amelyek az érmekek, pénzek kialakulásával, elterjedésével, használatával, illetve pénzek verésével foglalkozik.²⁹ Medgyessy László szerint „eredetileg a pénz és a pénztörténet tudományát jelentette, de ma már magában foglalja az érmekek (exonomia), papírpénzek (notafilia) és értékpapírok (scriptofilia) ismeretét is. A numizmatika művelői szakterületükön belül két kategóriát különböztetnek meg: az érmekeket leíró numizmatográfiát és azok kulturális, politikai, gazdasági, vallási hátterét és hatását vizsgáló numizmatológiát.”³⁰ Ez a pénztörténettel foglalkozó tudományág Magyarországon a 18. század utolsó harmadában kezdett ébredni. A kor legkiemelkedőbb numizmatikusának, illetve a magyar numizmatika megalapítójának Schönvisner Istvánt (1738–1818) tartják. Schönvisner a pesti egyetem tanára volt. Alapmunkáját (*Notitia Hungarica rei nummarie*, 1801) írta latinul. Magyar nyelvterületen a numizmatika csak a 19. században kezdett fellendülni. Kiemelkedő művelői voltak többek között Weszerle József, Rupp Jakab, dr. Réthy László.³¹

24 TtREL. I.30.c.I. Protocollum Venerabilis Superintendentiae....

25 Tóth: A' helvétziai vallástételt követő túl a' tiszai superintendentziában élt református püspökök élete, e jelen való időkhig lehozva.

26 Ráday Kézirattár K.1.28. Keresztesi Josef Apróbb munkái. A Tiszántúl való ref. szuperintendentensek, vagy püspökök életéről... 311–350.

27 Ráday Kézirattár K.1.28. Néhai Tiszteletes Bod Péter MAGYAR ÁTHÉNÁS nevű könyvének TOLDALÉKJA ... melyet összeve szedegetett Keresztesi Jósef N. Váradon 1786.

28 Ráday Kézirattár K.1.28.De republica Hungariae Litteraria ...excitavit Josephus Keresztesi.

29 KÁPLÁR: Ismerjük meg a numizmatikát.

30 MEDGYESSY: A kijelentés „néma” tanúi, 15.

31 <http://www.staff.uszeged.hu/~kofalvi/numizmatika.html#tudom%C3%A1ny%C3%B6rt%C3%A9net>

3.1. A Numo-Théka megírásának előzményei

a) A következőkben sorba vesszük Keresztesi munkásságának numizmatikai vonatkozásait. Az első nyomok, miként a Numo-Théka bevezetőjében is leírta, kora gyermekkorába vezetnek vissza. Keresztesi már gyermekkorától rendszeresen és következetesen foglalkozott érmék gyűjtésével és pénztörténeti kérdésekkel. A következő biztos pont peregrinációs útjának leírásánál állít meg bennünket. Jelzésértékű az is, hogy mielőtt útnak indult volna aprólékos, pontos számvetést készített arról, hogy kitől mennyi pénzt kapott. Azokat név szerint és tételelesen fel is sorolta.

Svájci tartózkodása idején precízen számol be a különböző cantonokban használt pénzekről. Elszáaszban a francia, Hollandiában pedig az ott használatos pénzekről írt hosszan és aprólékosan.

b) Másodszor a széleskörű levelezésében található gazdag numizmatikai vonatkozásokról kell beszélnünk. A Ráday Kézirattárban található másolatok között több levelet is találunk, amelyeket numizmatikai témában írt.³² A legtöbbet Simoncsics Ince János piarista paphoz, aki Máramaros topográfiájának és történetének volt a korabeli ismerője, kutatója, és Ferdinand Miller egyháztörténészhez, a Váradi Akadémia tanárához. Kevesebbet ugyan, de írt a korábban már említett Schönvisner Istvánhoz, Horányi Elek piarista paphoz, történelemtanárhoz is.

A Marosvásárhelyi Tékát is alapító gróf Széki Teleki Sámuelhez fűződő kapcsolatát kell a továbbiakban kiemelni. Olyan barátság volt ez, amely igen hamar kialakult a két európai rangú és műveltségű ember között. Teleki olyan kálvinista nemes volt, aki maga is folyamatosan érdeklődést mutatott a művelődés szinte bármely formája iránt. Keresztesivel nagyon sok közös nevezőt találtak és a viszonylag mostoha váradi körülmények között hamar egymásra találtak a (ebben az időben bihari főispán, később erdélyi) kancellárral. Kereszteséhez hasonlóan Telekit is érdekelték a régi pénzek és érmék. Láta a Keresztesi gyűjteményét, és elismerte a prédikátor korszakos tudását a témát illetően. Telekinek Weszprémi Istvánnal való levelezéséből is az derül ki, hogy mennyire nagyra tartotta Keresztesi ebbéli tudását. Egyik levelében némely érmék megfejtésével kapcsolatban elismerő tisztelettel írta a váradi prédikátorról, hogy a szóban forgó pénzeket „...megkísérelte a helvét hitvallásúak papja, Keresztesi tiszteletes úr is, aki szintén kiválóan jártas az érmék terén, de minő eredménnyel? Magad ítélheted meg...”³³

Külön csokorba szedve kell megemlítenünk a Weszprémi Istvánnal folytatott levelezését. Az előbb említett Teleki-féle levelezés következménye, az orvosdoktornak 1786. december 13-án írt egyik levele,³⁴ amelyben több régi pénz és érem magyarázatát adja. Naplójában erről így emlékezik meg röviden: „...ekkor kezdődött Debreczen városának híres fiskusa Doctor Weszprémi István úrral való correspondentiám a régi pénzek iránt, melyek közül egynéhányat én delineáltatván, azokat a maga munkájában, ti. a Magyar Medikusok Biográfiájában 1787. kiadta.”³⁵

³² Ráday Kézirattár K.1.28. – Olly Levelek melyeket Némelly Fő-és Túdós Személyekhez...

³³ Gróf Teleki Sámuel levele Weszprémi Istvánhoz. 1786. december 15-én. In. Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Harmadik száz, I. és II. tized. Weszprémi István orvosdoktor, IV. 1009.

³⁴ Keresztesi József levele Weszprémi Istvánhoz 1786. december 13-án. In. Olly levelek...

³⁵ Kolozsvári KEK – Külön Gyűjtemények Kézirattár Ms. 2467 – Keresztesi József eredeti (saját kézzel írt) Naplója 1783–1810, 74–75.

Weszprémivel kapcsolatban a váradi szükségpénzről és libertásokról is említést kell tennünk. Ez a történet azonban kisebb kálváriát vont maga után. Keresztesi 1787. január 25-én számolt be Weszprémnek a váradi szükségpénzek születéséről, illetve a libertásokról. Valójában még egy fél esztendő sem telt el, amikor intelligens diplomáciával és mérhetetlen jóindulattal megfogalmazott levélben³⁶ kérte számon Weszprémitől a történeteket. Az történt ugyanis, hogy a Keresztesi fejtegetései szinte változtatás nélkül *D.V.I.* szignóval jelentek meg a Bécsi Magyar Kurírhoz tartozó Magyar Múza április 21-ki és 25-ki számaiban. Ezeket az írásokat Keresztesi lemásolja, és levele mellékleteként megküldi Weszprémnek.³⁷ Az ezek keletkezéséhez vezető előzményeket a *Protocollumban*³⁸ is leírta. Megelőlegezett jóindulata mellett azonban keményen fogalmaz, amikor említett levelében azt írta, hogy „...ez nemcsak Plágium, hanem nagy Charlatanéria is volna...”. Végül az írás az említett biográfiában³⁹ Keresztesi nevének, a feltüntetésével jelent meg.

Két ebben a témában írott levelet találtunk a Kolozsvári Egyetemi Levéltárban is.⁴⁰ Az egyik levelet Simoncsicshoz, a másikat Millerhez írta.

c) Külön kategóriába soroljuk azokat a numizmatikai vonatkozású leírásokat, amelyeket a *Naplóban* találunk. A Horea-féle lázadás és terror eseményei után jegyezte le 1784. október 31-én⁴¹, hogy „Hóra már pénzt verett (vagy csak akart), melyen felül volt egy szív karddal általütve, ezen egy 3-as oláhkereszt, e mellett R–D.–Rex Daciae, alól Hóra, körül ezen oláh vers: Hóra be si hodinesty, Czárá plinse si pletyesty – Hóra iszik s nyugszik, az ország sír s megfizeti.”

Naplójában emlékezik meg arról a pénzről is, amelyet Ferencz herceg és Würtembergi Erzsébet hercegnő egybekelésének alkalmából verettek Bécsben. „A pénznek egyik oldalán vagyon az új pár két képe ily írással: Franc. Archi–Dux Austr. Leopoldi Magni–Ducis Hertruriae Filius. Elisabetha Friderici Eugenii Ducis Vürtemberg Moinpelgrad Filia. A másik felén: Nuptiae Celebratae Vindobonae VIII. Iduum January 1788.”⁴² Az ezt követően lapon jegyzi meg, hogy a háború következtében miként alakult a korabeli valutaárfolyam.

Bécsi tartózkodása idején írta le, hogy „voltam a pénzverő házban és akkor vertek Mária Theresia nevére és képére Tallérokot és forintokat – vettem egy néhányat.”⁴³

36 Keresztesi József levele Weszprémi Istvánhoz 1787. június 5-én. In. Olly levelek... i. m.

37 Uo. ezután következik az újságból kimásolt két cikk.

38 „Nagy Váradot Rákóczi Ferencz meg szállotta A. 1706. De Rabutin Generális el kergette innen Kis Mária alá. Azután ismét A. 1707 meg szállották a Kuruczok Báro Palotsai György Generális alatt és Püspökből... az hol a Templom körül föld lyukakban telettek a Kurucz Katonák és a Templom pusztá lévén annak a falain álltak strázsát. Ekkor a Váradi commendáns volt egy német Becker István, ki midőn a várbeli nagy szükségre jutottak volna a Kuruczok miatt, minden réz fazekakat és edényeket össze szedettet s Pénzt veretett, melynek az edjék oldalán vagyon egy I, felette Korona és 1707., a másik oldalán pedig: In Necessitate Varadiensi., a megszállás pedig tartott még 1708–ban is.” *Protocollum*, I.

39 Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza... i. m., 1026–1029.

40 Keresztesi József levelei Simoncsics Ignáchoz, 1787. január 2-án. Valamint Keresztesi József levele Miller Ferdinándhoz 1788. április 28-án. In. Keresztesi József Levelei. Kolozsvári KEK – Külön Gyűjtemények Kézirattár Ms.3008.

41 Keresztesi József eredeti Naplója 1783–1810, uo.

42 Uo. 92.

43 Uo. 195.

d) Nem Keresztesi József numizmatikai munkásságához tartozik közvetlen módon, de meg kell említenünk azt is, hogy váradi lelkész korában 1785 áprilisában megtervezte az egyházközség pecsétjét is. Látni az eklézsia meglehetősen nyomorúságos állapotát, sajátos szimbolikával kigondolt pecsétjét alkotott.⁴⁴ Ugyancsak itt kell megemlítenünk a magyar korona részletes leírását, bemutatását, illetve némely szimbólumokhoz fűzött magyarázatát is.

3.2. A Numo-Théka

Keresztesi József alábbiakban bemutatásra kerülő kéziratáról sem a jelentősebb szakbibliográfiák⁴⁵, sem az általam elért és vizsgált munkák, tanulmányok nem tudnak. Az igaz ugyan, hogy a „Numo-Thékába való Be-Vezetés” utolsó soraiban leírtak szerint munkáját nem azzal a céllal írta, hogy valaha is publikálják. Azt ő maga is fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy „Magyarul írtam azért, mivel még Magyar Pénzekről, Magyar Nyelven való Írás eddig nintsen. Minthogy pedig, sem módom, sem tehetségem, következőképpen szándékom is nintsen ezen Csekély Munkát Világ eleibe közkézre bocsátani: szerentsésnek tartom ezt, ha gyermekeim, vagy Közelebb lévő Jó akaróim valaha valami hasznát vehetik, szaporíthatják és Köz-haszonra véle szolgálhatnak...”. Ennek ellenére, vagy ezzel együtt a numizmatikatudomány még ismerhetné és számon is tarthatná, mivel az első magyar nyelvterületen és magyar nyelven írt munka.

A Be-Vezetésben leírta, hogy már kicsi gyermekkorától kezdve élénk érdeklődést mutatott a régi pénzek és érmék iránt, és ebbéli kíváncsiságát édesapja és közeli ismerősei igyekeztek kielégíteni. Ez az érdeklődés, miként a korábbiakban is láthattunk, nemcsak gyermeki kíváncsiság volt, hanem életre szóló kapcsolat maradt.

Ezt a munkáját a címlapon leírtak szerint 1795-ben vetette papírra. A kor szokása szerint már a hosszú barokkos címben megfogalmazta azt, hogy miről fog szólni. A folytatásban olvasható Be-Vezetésben pedig azt nyomatékosította, „...hogy a régi és ritkább pénzeknek összevgyűjtése és vizsgálása, nem haszontalan munka...”, hanem olyasvalami, folytatja néhány oldallal később, „...amellyben a História kedvellő, jobb ízlésű Ember, lehetetlen hogy gyönyörködést és hasznót ne találna magának gondos elméje hízlalására, és így a vak, sánta és félelmes Plutus helyett, ezen tsinos Junót ne kívánná ölelgetni”.

Öt pontban kisebb előtanulmányt írt a munkához. Ebből az is kiderül, hogy alapvetően a saját gyűjteménye alapján készítette el Numo-Thékáját. A kézirat hét főrészből áll. Mindegyik fejezet több alfejezetből. Tudományos bemutatója az ókor-

44 „Alól a paizson vagyon egy hármás dombon egy vén elszáradt fa, amely a régi nagy-váradi nagy reformata eklézsiaát jelenti. Ennek tövéből nőtt ki egy zöld ág, mely görbe, alá felé hajlik; ez jelenti a kizöldült új eklézsiaát, a régi maradványát, hogy pedig görbe, előadja az ebben lévő nagy egyenetlenséget, nem lefelé, hanem aláfelé siető visszavonásokat. Egy felhőből kisütő nap sugáiraival, mely jelenti hogy az igazság napja, itt is a ködös idők után kezd a maga sugarait, melyek alatt vagyon élet és egészség, tündököltetni. A tetejében korona felett, egy fél lábon álló, másikkban követ tartó daru, mely a magam gyűrűjén lévő címeren levén, jelenti azt, hogy a váradi eklézsiaában lévő lelki pásztornak igen vigyázónak, nem aluvónak kell lenni. A körül való írás: Sigill. Ecclesiae Ref. M. Váradensis 1785 (azután corrigálták 1784)” Krónika, 101.

45 RÉTHY.: Magyar Egyetemes Éremtár. I–II. kötet. ENTZ: A magyar műgyűjtés történetének vázlata. F. FEJÉR–HUSZÁR: A magyar numizmatika bibliográfiája.

ba nyúlik vissza. A pénzek kialakulásának történetével kezd. Ismertetője az egész korabeli ismert világra kiterjed. Az ókortól egészen saját koráig vezeti végig a pénz fejlődésének történetét. Bár a magyar vonatkozások adják elsődleges szempontját, mégsem feledkezik meg szélesebb kitekintést adni egyéb európai, ritkább esetben ázsiai összefüggésre is rámutatni.

A Debreceni Református Kollégium Levéltárában található példány nem az eredeti munka. Ezt onnan tudjuk meg, hogy a kézirat utolsó bekezdésében ez áll: „Ezen Néhai Szalatsi Prédikátor T. T. Keresztesi József által készített Numo-Thékába befoglalt Pénzekről való Jegyzéseket, az Eredeti maga kezével írott Könyvből írta ki Prédikátor és Pro Sénior Rétsey János. Bogyoszlón 1825-ik Eszt. Január és Február Hónapokban, és írását végezte Februárius 10-ik napján, és 1826-ik Eszt. October 8-án, mint már Rendes Esperest bé köttette.” A borító belső oldalán pedig azt olvashatjuk, hogy „ezen Néhai Tiszt. Tudós Szalatsi volt Keresztesi József Numó Thékáját, a Nemes Debreczeni Református Kollégiumnak ajándékozta Rétsey János Bogyoszlai Prédikátor és Ér Mellyéki Esperest. 1833.”

Ennek a munkának különös érdekessége az, hogy még a Be-Vezetés előtt találunk egy betűzött kicsi papírost, amelyen a következő olvasható: „Ezen Néhai Tiszt. Keresztesi József Úr Numothékája le íratatván N.Váradí Kánonok Mtszgs Bárá Olovátzi Bernátffy József Úr által adatott a Pesti Nation-ále Museumnak, amint ez fel vagyon Jegyezve a Budai és Pesti edgyesült Német Újságban ad annum 1823. nro 50 22 Junii 1823. pag. 682. in 4 articulo 15. Ezen Szókkal: Von Hern Baron Joseph Bernátffy von Ollovatz Gros Wardeiner Domherrn Joseph Keresztessy Numo-Thékája az az Régi Pénzek le írása in 4.”

Ezt a bejegyzést beazonosítottuk és meg is találtuk a nevezett újságban. Az itt olvasható német nyelvű szöveg magyar fordítása a következő: „Olovatzi Bernátffy József báró úrtól, Nagyváradí kanonok, préposttól adományoztatott Keresztesi Numothékája, azaz a régi pénzek leírása NEGYEDRÉTBEN”⁴⁶

Keresztesi Numo-Thékájáról közben az is kiderült, hogy nem ez az egyetlen másolat. A Nemzeti Múzeum numizmatikai részlegének kicsi levéltára is őriz egy másolatot Keresztesi írásából. A szakma azonban ezt sem tartotta úgy számon, amint megérdemelné. Az itt található másolatot más írta le. A címlap alján erről azt olvassuk, hogy eredeti kéziratról, az az „A Kéz-Írásról Le-írta Juhász T. Mihály. Szalatsi Notár. 1822.” A Nemzeti Múzeumban találhatóról feltételezhetjük, hogy ez a példány származik Bernátffy József Váradí kanonoktól, időben ugyanis ez áll közelebb hozzá, de biztosan kijelenteni nem tudjuk.

A Budapesten és a Debrecenben található másolatok szerzői azt jegyezték meg, hogy mindketten az eredeti kéziratról másolták munkájukat. Arról, amelyről ma sajnos nem tudjuk (remélhetőleg még), hogy hol található.

Mindezekkel együtt azt kell mondanunk, hogy az eddig ismert magyar nyelvű numizmatikai munkák sorában Keresztesi József írása időben az első kéziratban maradt mű. Időben megelőzte Schönvisner István latin nyelven írt, de az utókor által számon tartott és nyomtatásban is megjelent első magyar vonatkozású numizmatikai munkáját. Keresztesi állításában, amely szerint az első magyar nyelvű

46 Bereinigte Ofner Pester Zeitung, 1823. junii 22, nro.50,622.

munka az ő nevéhez fűződik, nincs okunk kételkedni. Ismerve életét, széles körű műveltségét, a korabeli tudományos körökben való jártasságát és kiterjedt, személyes kapcsolatrendszerét, hitelt kell adnunk szerény állításának. Tanulmányunkkal az volt a célunk, hogy ha egy kicsit megkésve is, de minden érdeklődő számára tegyük közismertté és közkinccsé.

NUMO - THÉKA.

vagy

Oly Pénzes LÁDATSKA.

a' mellybe

Némely Római Consulok Imperá-
torok - Europai Országok kivált
a' Dicsőféles Magyar Királyoknak
's Fejedelmeknek Régibb és Újjabb
Fojó es Emlékertető - Kissebb és Na-
gyobb - Arany- Ezüst és Réz Pénzeiket,
mellyeket Sok Esztendőkh alatt Récs. 616
öfve Szerergethetett, Rendelle rakta
's rövid Jegyzésekkel megvilágosította.

KERESZTESI JÓZSEF
Bihar Vármegyében Szalatsi
Reformatus Prédikátor.
1795.

Felhasznált irodalom

- BÍRÓ, J.: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei*, Budapest, Centrum, 1932.
- BUNYITAY, V.: *A váradi püspökség története*, IV. kötet, Nagyvárad, 2001.
- CZEGLÉDY, S.: A teológia tanítása a Kollégiumban. in: *A Debreceni Református Kollégium Története*, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1988.
- CSETRI, E.: Tolerancia és erdélyi felvilágosítók. in: *A magyar művelődés és kereszténység I–III*, Budapest–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság-Scriptorium Rt., 1998.
- EMÓDI, A.: Nagyvárad város lakossága archontológiája a 18. században (1713–1785). Adattár. in: *Miscellanea Historica Varadinensia II*, Nagyvárad, Varadinum Script Könyvkiadó, 2010.
- ENTZ, G.: *A magyar műgyűjtés történetének vázlata*, Budapest, Hellas, 1937.
- F. FEJÉR, M.–HUSZÁR, L.: *A magyar numizmatika bibliográfiája*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977.
- GULYÁS, J.: Keresztesi József, in: *Theológia Szemle* 5 (1927), 5–6.
<http://www.staff.u-szeged.hu/~kofalvi/numizmatika.html#tudom%C3%A1ny%C3%B6rt%C3%A9net%20letöltés%20ideje%202014.%20szeptember%2020>
- KÁPLÁR, L.: *Ismerjük meg a numizmatikát*, Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1984.
- KERESZTESI, J.: *Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII-dik század végén*, Pest, Ráth, 1868.
- Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Harmadik száz, I. és II. tízed. Wespriemi István orvosdoktor. IV. Kötet. Bécs, 1787.
- MEDGYESSY, L.: *A kijelentés „néma” tanúi. Bevezetés a biblia numizmatikába*, Budapest, Atlantiszt Könyvkiadó, 2007.
- PÁLFI, J.: A Váradi iskola ébresztése, in: Fekete, K.–Kustár, Z.–Kovács, Á. (szerk): *Átjárható határok. Ünnepi kötet dr. Gaál Botond professzor 65. születésnapjára*, Acta Theologica Debrecinensis 2., Debrecen, Debreceni Református Kollégium, 2011.
- RÉTHY, L.: *Magyar Egyetemes Éremtár* I–II. kötet, Budapest, Hornyánszky, 1899–1907.
- SZINNYEI, J.: *Magyar írók élete és munkái* I–XIV., Budapest, Hornyánszky, 1891–1914.
- TÓTH, B.: A Kollégium története a VIII. században, in: *A Debreceni Református Kollégium Története*, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1988.
- TÓTH, F.: A’ helvétziai vallástételt követő túl a’ tiszai superintendenciában élt református püspökök élete, e jelen való időkig lehozva, Győr, Tóth Ferentz, 1812.
- ZOVÁNYI, J.: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti Lexikon*, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977.

Levéltári dokumentumok és jegyzőkönyvek

- Bereinigte Ofner Pester Zeitung. 1822. junii, 22, nro. 50.
- Kolozsvári KEK – Külön Gyűjtemények Kézírtattár Ms. 2467. – Keresztesi József eredeti (saját kézzel írt) Naplója 1783–1810.
- Kolozsvári KEK – Külön Gyűjtemények Kézírtattár Ms.3008. – Keresztesi József Leveli.
- Kolozsvári KEK – Külön Gyűjtemények Kézírtattár Ms.2454. – Templomban énekelhető UJJ ÉNEKEK, melyek Három Szakaszokra osztattak. Az Elsőben vagynak: Vasárnap, Hét köz-nap Penitenziális és Úr-Vacsorájakor. A MÁSODIKbann Innepeken. Az HARMADIKbann Bizonyos Alkalmatosságokban mondhatók KERESZTESI JÓSEF Szalacsi Prédikátor készítette 1806 Máius Hónapba.
- OSZK Quart.Hung. 26. Keresztesi József a bárkai nyelvből ágaztatott Magyar nyelv. Pozsony, 1799.

- OSZK Quart.Hung. 4o12. – Keresztesi József prédikációi.
- OSZK. Quart. Hung. 1o43/III–IV. Keresztesi József magyar levelei Tóth Ferenchez.
- Ráday Levéltár. K.1.27/1–2. Keresztesi József Életének Rövid Lajstroma, melynek I-ső Része: Ifjúságát, éltének 29-ik esztendejéig, II. Része Akadémiai útát, s más Országokon való járását, III-dik Része Ettől fogva életének részé foglalja magában. Az eredeti Kéz-Írásról leírta Szakács József, Szalacsi Rektorságábann. 1821. és 1822. eszt.
- Protokollum – Történeti leíró és jegyzőkönyv a Nagyvárad Református Egyháznak 1557–1792.
- Ráday Kézirattár K.1.28.Keresztesi József Apróbb Munkái, Leírta Szakács József.
 1. A bárkai nyelvből ágaztatott Magyar nyelv... 1–106.
 2. Olly Levelek, ...mellyeket Némelly Fő – és Túdós Személyekhez – bizonyos alkalmatosságokkal – Deákul és Magyarul – Verseken és Szabadon 1780 esztendőktől fogva írtt Keresztesi József. 107–206.
 3. Néhai Tiszteletes Bod Péter MAGYAR ÁTHÉNÁS nevű könyvének TOLDALÉKJA melyet... össze-szedegette Keresztesi József N. Váradon 1786. Eszt. Karátson havában, 207–242.
 4. De republica Hungariae Litteraria (optime merite Viri) Clarissimi ac doctissimi (Petri Bod)... excitavit Josephus Keresztesi In Ecclesia Helv. Conf. M.Varadiensi primus post deductuan Tolerantiam Christianam V. D. Minister MDCCLXXXVII, 243–310.
 5. A Tizántúl való ref. szuperintendensek, püspökök életéről... 311–350.
 - TiREK R 565. – Numo–Théka vagy Olly Pénzes Ládátska a melybe Némely Római Consulok Imperátorok – Európai Országok – kivált a Ditsőséges Magyar Királyoknak és Fejedelmeknek Régibb és Újjabb Fojó és Emlékeztető – Kissebb és Nagyobb – Arany – Ezüst és Réz Pénzeiket, melyeket Sok Esztendők alatt össze Szerezgethetett, Rendel lerakta s rövid Jegyzésekkel megvilágosította. KERESZTESI JÓSEF Bihar Vármegyében, Szalatsi Református Prédikátor. 1795.
 - TiREK R.495 Series Studiorum in Scholae Debrecini.
 - TiREK R 663. Halotti bucsúztató énekek.”...
 - TiREL I.3o.c.1. Protocolli Venerabilis Superintendentia...
 - TiREL.I.3o.a.1. Extractus Protocolli Venerabilis tractus Érmellyékiensis. Tomi Primi. Descriptus per Theologium Andream Bakóczy anno 1891 Die 4 augusti. H.K.Sz.Imreini.
 - TiREL.II.1.e.2. Catalogus Scholae Debr. Civinum.

RECENZÍÓK

WIM M. DE BRUIN

Isaiah 1–12 as Written and Read in Antiquity

Szerző: Wim M. de Bruin
ISBN 978-1-909697-05-8
Kiadó: Sheffield, Sheffield Phoenix Press, 2013 (504 oldal)

A könyv a *Pericope: Scripture as Written and Read in Antiquity* című sorozat 8. kötete, azé a sorozaté, amely a bibliai vagy ahhoz szorosan kapcsolódó szövegek vizsgálatát a „Delimitation Criticism” elnevezésű exegetikai módszer segítségével végzi. E vizsgálódás a bibliai exegézis során új eszközt próbál a modern exegéta kezébe adni azzal, hogy az ókori szövegek tagolását, beosztását, a tagolás eszközeit vizsgálja, tehát azt, ahogyan a szöveg hagyományozói és ókori fordítói a szöveg strukturálását elvégezték. Ez egyben az adott szöveg ókori hatástörténetébe is bepillantást enged. A sorozat, illetve a szerkesztőbizottság 1999-ben alakult, az első kötet 2000-ben jelent meg és bevezetés jellegű, de tartalmazza egyes bibliai könyvek vagy szakaszok fenti szempontok szerinti vizsgálatát is.¹ Ezekben a kötetekben legtöbbször a szerkesztőbizottság által szervezett nemzetközi konferenciák anyaga kerül kiadásra, és a konferenciák fórumot biztosítanak a felmerülő kérdések és problémák megbeszélésére is. A sorozat illetve a vizsgálódások elsődleges célja tehát egyfajta hiánypótlás,

olyan elemzések létrehozása, amelyek nem eklektikus módon határozzák meg egy-egy szakasz struktúráját, és törekednek az adott szakaszok elemzésénél egyfajta egységesség elérésére. A művek egyrészt tartalmazzák a szövegek részletes elemzését, másrészt az összegyűjtött, aprólékos adatok értelmezésére és felhasználására is kísérletet tesznek. De Bruin kiindulópontja az Ézs 1–12 elemzése során az, hogy a masszoréták nemcsak a rendelkezésükre álló szöveg hagyományozói, de annak exegétái is voltak, és az általuk használt szövegtagolás vagy elhatárolás alapos, de kritikai vizsgálata ma is hozzájárulhat a szöveg jobb értelmezéséhez. A szerző vizsgálódásai során összehasonlítja a masszoréták szövegtagolását egyrészt egyéb szövegek tagolásával (qumráni kéziratok, LXX, latin kéziratok, Targum kéziratai), másrészt pedig a szöveg olyan vizsgálatával, amelynek során a szerkezetet a szöveg ún. belső jellegzetességei alapján lehet meghatározni, pl. kulcsszavak és ún. „catchword”-ök, tematikai sajátosságok stb. megfigyelésével.

Az első fejezetben (Introduction), amely egyben módszertani ismertetés

¹ KORPEL, M. C. A. – OESCH, J. M.: *Delimitation Criticism: A New Tool in Biblical Scholarship*, Brill, 2000.

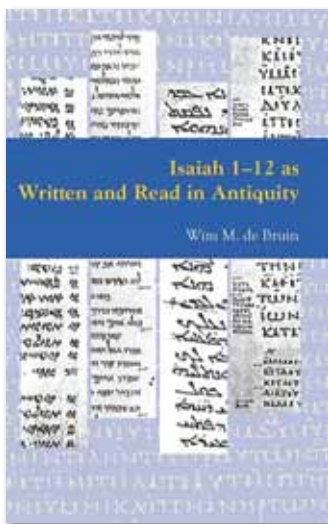
is, de Bruin meghatározza azt a szövegtagolásra alkalmas rendszert, amit a masszoréták továbbhagyományoztak, az ún. külső szövegtagolás módszerét („external delimitation system”), s ezen belül különbséget tesz a nagyobb, valamint a kisebb egységek határain álló jelek között, és ennek megfelelően az ún. „major delimitation” és „minor delimitation” módszere között. Az előbbi esetében a szerző a masszoréta szöveg *petúhával* és *szetúmával* való tagolását vizsgálja, amelyek jelen vannak a qumráni kéziratokban is. Az utóbbi módszer, vagyis a szöveg kisebb egységekre (strófák, félsorok, negyedsorok, stb.) való tagolását segítő jelek vizsgálatainak módszere szintén jelentős de Bruin szerint, mert hasonló tagolás már a Septuaginta, Pesitta, Vulgata és Targum kézírataiban is megjelenik. A külső tagoló jelek egyes esetekben annak eredményei, hogy a szöveg ókori hagyományozói

figyelembe vették a belső jellegzetességek, sajátosságok szerinti felosztást és ez a külső tagolás tekintetében konformitáshoz vezetett a masszoréta szövegek és az egyéb, ókori szövegtanúk között. A belső felosztás alapja – amelyet az ún. „kamperi exegézis” módszere is felhasznál, s amelyet részben de Bruin is követ – a belső tagoló eszközök és tematikai sajátosságok figyelembevétele. A szerző azzal, hogy az Ézs 1–12 szövegét elemzi a masszoréta szöveg és egyéb szövegtanúk külső tagolása, valamint a belső sajátosságokon alapuló

struktúra alapján, a következő kérdésekre keresi a választ: Hogyan viszonyul a masszoréta ún. külső szövegtagolás az Ézs 1–12-n belül a szöveg azon struktúrájához, amelyet belső jellegzetességek és a szöveg tematikája határoz meg? Hogyan viszonyul a masszoréta ún. külső szövegtagolás más szövegelemek, pl. a qumráni szövegek és a verziók szövegtagolásához?

A masszoréta szöveg vizsgálatát de Bruin a következő három külső szövegtagolási rendszer alapján („external delimitation system”) végzi el: 1. *petúhák* és *szetúmák* alkalmazása nagyobb egységek elválasztására; 2. versek és versrészek tagolására szolgáló hangsúlyjelek (*szillúq*, *atnah*, *zákéf qátlon*, *reviá*, *tifhla*, *pašla* és *gereš/leres*); 3. a széderekre való osztás, amely a szöveg palesztinai zsinagógákban való liturgiai használatát tükrözi.

A „kamperi exegézis” használatával kapcsolatban de Bruin meghatározza azt, ahogyan a szöveg belső sajátosságait figyelembe veszi az Ézs 1–12 felépítésének megállapításánál. Vizsgálja – többek között – a parallelizmusokat (pl. *parallelismus membrorum*), az *inclusio*-kat, refréneket, kulcsszavakat és catchword-öket, a strófákat esetenként összekapcsoló gondolati áthajlásokat (*enjambment*). Ebben a legnagyobb egységtől a legkisebb felé halad és megkülönbözteti a következő egységeket: *canto* (a legnagyobb, ún. makroegység), *subcanto* (a makroegységen belüli viszonylag nagyobb egység), bekezdés

(*canticle*), strófa (jelen esetben megfelel egy versnek), verssor (jelen esetben a versen belüli kisebb egység és gyakran két *colon*-ból áll), *colon* (alanyból és állítmányból álló mondatrészek, ún. *clause*-ok kombinációja), mondatrész (gyakran alanyból és állítmányból álló rövid egység, ún. *clause*).

A második fejezet (Masoretic Text Delimitation) táblázatos formában tartalmazza az Ézs 1–12 szövegének maszszoréta, ún. külső tagolását és az egyéb szövegtanúk szerinti felosztást. A főszövegben de Bruin versenként haladva tünteti fel a nagyobb és kisebb egységek tagolását a héber szövegben, az adott vers angol nyelvű fordítását, és a megfelelő helyen a releváns egyéb kézirat rövidített jelzését. A fejezet végén terjedelmes lábjegyzetek tartalmaznak ismereteket az adott szövegtagoló eszközre vonatkozóan. Az egyéb szövegtanúk rövidítéseinek magyarázatát azonban az első fejezet tartalmazza.

A harmadik fejezetben (The Internal and Thematic Delimitation Data of the Masoretic Text) szerepel a „kamperi exegesis” (más néven az ún. „Unit Delimitation” módszere) segítségével történő, belső sajátosságok szerinti tagolás elemzése és jellemzése, ahol a maszszoréta szöveg tematikáját és egyéb eszközöket is figyelembe vesz az író, aki az Ézs 1–12-n belül a következő 7 makroegységet (*canto*) különbözteti meg: Ézs 1,1–24; 2,5–4,6; 5,1–30; 6,1–13; 7,1–9,6; 9,7–10,4; 10,5–12,6. Mindegyik esetben először egy általános jellemzést vagy összegzést találunk, majd ezután következik a makroegységek kisebb részekre történő osztása a szöveg belső sajátosságai szerint. Többek között a következő témákat, kulcsszavakat, jellegzetességeket figyelhetjük meg, amelyek a kisebb egységeket egy nagyobb, a töb-

bitől eltérő makroegységbe fűzik össze:

1. *canto*: Júda, Jeruzsálem/Sion, templom, igazságtalanság, igazságosság, büntetés, megújulás, univerzális szemlélet; 2. *canto*: utalás az északi országrészre, a büntetés része eltávolítás, az „azon a napon” formula használata; 3. *canto*: szóló, aratás, elnyomás; 4. és 5. *canto*: a próféta küldetésére utalás miatt az Ézs 1–12-n belül ezek a makroegységek központi helyet foglalnak el, s tematikai megfontolások miatt és kulcsszavak által mind az előző, mind a következő makroegységekhez kapcsolódnak; 6. *canto*: Efraim engedetlensége; 7. *canto*: a büntetésről szóló jövendölést az Isten népe maradékának szóló reménység víziója követi. A makroegységeken belüli egységek egymáshoz való viszonyának jelölésére a szerző viszonylag bonyolult rendszert használ. Pl. az I.B.ii.2. strófa: Ézs 1:5 azt jelöli, hogy az Ézs 1:5 az első makroegység (= *canto*, I.) második alegységén belüli (= *subcanto*, B) második bekezdés (= *canticle*, ii) második strófája (2).

A 4. és 5. fejezet (A Comparison of the Masoretic Text Delimitation with External Data; Concluding Considerations) a második és harmadik fejezet vizsgálódási eredményeinek összefoglalását és értékelését tartalmazza, meglehetősen bonyolult módon, túlzottan részletesen és viszonylag sok ismétlést tartalmazva. De Bruin először az ún. *subcanto* elnevezésű, terjedelemben második szintű egységeket (mindösszesen 25-öt) jellemzi és foglalja össze, megismételve és kifejtve a második fejezet elemzésének adatait. Ezt követi a 7 makroegység egy újabb értékelése. A szerző bevallása szerint is ez a felosztás hordozza magában a leginkább a szubjektivitás veszélyét, hiszen itt nem az ókori szerző vagy fordító által használt jelölők szolgálnak a

szöveg felosztására, hanem belső, egyéni, tematikai megfontolások, amelyek exegetáktól függően eltérőek lehetnek. Az Ézs 1–12 strófáinak összehasonlítása a masszoréta szövegben és egyéb ókori szövegelemlekben a kisebb tagoló eszközök tekintetében szintén itt található. Ennél az összegzésnél de Bruin a második fejezet vizsgálódási eredményeit magyarázza részletesebben.

A szerző megállapítja, hogy a kisebb egységeket elválasztó jelek alkalmazása (ún. „minor delimiters”) által elért szerkezet és a belső sajátosságok alapján történő felosztás terén nagyfokú egyezés figyelhető meg. Sok esetben az olyan hangsúlyjelek elhelyezése, mint az *atnah*, egybeesik a parallelizmus logikájának megfelelő tagolással egy adott strófán belül (pl. Ézs 5,17). Az eltérések esetében (pl. Ézs 5,29; 10,15; 11,10) nem egyértelmű, hogy a masszoréták tagolása miért nem követi a parallelizmus logikáját. Egyes esetekben, amikor az *atnah* majdnem a strófa legvégén áll – valószínűleg retorikai eszközként – a legutolsó *colon* tartalmi mondanivalóját kívánja hangsúlyozni, figyelmen kívül hagyva a parallelizmust. A nagyobb egységek felosztásánál azonban más a helyzet, nem figyelhető meg a fenti nagyfokú egyezés. Ennek az egyik oka az, hogy nincs elegendő ismeretünk a masszoréták által

használt *petúhá* és *szetúamá* alkalmazásáról, és tisztázatlanok az okai annak, hogy ezek miért választanak el egymástól eltérő terjedelmű részeket.

A könyv végén elhelyezkedő Függelék táblázatban hasonlítja össze a külső szövegtagoló eszközökkel való felosztást az egyes szövegelemleken belül, azok különböző kéziratai között.

Bár a masszoréta szöveg és egyéb szövegelemlek összehasonlítása a külső tagoló eszközök alapján szintén egy fajta szubjektivitást és önkényességet tükröz – többek között a fordításból adódó problémák, kulturális, földrajzi stb. eltérések és különbségek miatt –, e felosztások vizsgálata mégsem felesleges, hiszen bizonyos fókig bepillantást nyújt a szöveg ókori hagyományozóinak gondolkodásába. Ahogyan fentebb említettük, a belső sajátosságok szerinti struktúra keresése szintén az exegeta részéről megnyilvánuló szubjektivitást tükrözi, és az egyes szövegmagyarázók közötti eltérésekhez vezet. Mindazonáltal még a tematikai megfontolások, belső jellegzetességek szerinti vizsgálódás is olyan érdekes teológiai hangsúlyok felfedezését eredményezheti de Bruin elemzésének köszönhetően, amelyek korábban az Ézs 1–12 szövegét olvasók figyelmét elkerülték.

Balla Ibolya

ALEXANDRA GRUND, ANNETTE KRÜGER, FLORIAN LIPPKE (Hg.)

Ich will dir danken unter den Völkern

Studien zur israelitischen und altorientalischen Gebetsliteratur.

Festschrift für Bernd Janowski zum 70. Geburtstag

Szerkesztők: Alexandra Grund, Annette Krüger, Florian Lippke
ISBN 978-3-579-08152-6

Kiadó: Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 2013 (770 oldal)

A teológiai szakirodalom 2013 májusában egy nemcsak terjedelmes, de igen tartalmas *Festschrift*tel gazdagodhatott.

Az ünnepelt, Bernd Janowski, a Tübingeni Egyetem Protestáns Teológiai Fakultásának 70. életévét betöltő őszövet-séges *professor emeritus*a, akit immáron negyedik alkalommal lepnek meg kollégái ünnepi kötettel. A születésnap ajándék ezúttal több mint 750 oldal az ókori izraeli és közel-keleti imádságiro-dalomról.

A Zsoltárok könyvéből idézett cím „*Magasztallak, Uram, a nemzetek között*” (Zsolt 18,50, ill. 57,10) nemcsak a kötet tartalmáról, hanem a jubiláns kedvelt témáiról és főbb kutatási területeiről is árulkodik. Az idézet egyszerre utal Bernd Janowski kiemelkedő zsoltárkutatói tevékenységére, az őszö-vetségi antropológia területén végzett kutatásaira, és az ókori Izrael környezetében élő népek irodalmát vizsgáló és feldolgozó munkásságára. A neves tübingeni professzor ezeken a területeken a mai napig igen aktív, úgymint a kiadás alatt lévő *Texte aus der Umwelt des Alten Testaments* új sorozatának (TUAT.NF) egyik főszerkesztője, valamint a *Biblischer Kommentar zum Alten*

Testament új zsoltárkötetének (BK XV [Neubearbeitung]) egyik szerzője. Megemlítendő, hogy a zsoltárok antropológiájáról szóló 2003-as monográfiája (*Konfliktgespräche mit Gott. Eine Anthropologie der Psalmen*) 2013-ban már a 4. (bővített) kiadást érte meg Németországban, és a francia kiadás (2008) mellett újabban már angol nyelven is olvasható (2013). Tíz év alatt tehát a téma egyik alapvető szakirodalmává lett. Ezek mellett a professzor egy átfogó őszövet-ségi antropológia, és egy zsoltártanulmányokat tartalmazó önálló kötet előkészületein is dolgozik.

A Bernd Janowski sokrétű munkássága előtt tisztelgő mostani kötetben összesen 38 tanulmány szerepel, két angol nyelvű írás kivételével német nyelven.¹ A szerzők döntő többsége is németországi és svájci egyetemek, ezen belül elsősorban teológiai és ókortudományi fakultások, illetve kutatóintézetek oktatói és munkatársai közül kerültek ki, továbbá egy-egy tanulmány erejéig olaszországi, franciaországi és izraeli kollégák is hozzájárultak a kötethez.

Az ünnepi kiadvány szerkesztői a jubiláns egykori tanítványai, később munkatársai: Alexandra Grund jelenleg a marburgi őszövet-ségi tanszék profesz-

¹ A kötet tartalomjegyzéke letölthető a Német Nemzeti Könyvtár (*Deutsche Nationalbibliothek*) honlapjáról: <http://d-nb.inacfo/1034608835/04>

szora, Annette Krüger a tübingeni fakultás tudományos munkatársa és a TUAT. NF kiadásának koordinátora, Florian Lippke pedig a Bibel + Orient Museum (Freiburg, CH), valamint a berni és freiburgi egyetemek biblikus intézeteinek fiatal munkatársa.

A könyv négy fő fejezetre és további alfejezetekre oszlik. Az első nagy rész (I.) zsoltártanulmányokat tartalmaz három témakörre bontva. Az első alfejezetben (I/1.) hat tanulmány a zsoltárok antropológiájával foglalkozik. Nem véletlen, hogy a Zsolt 8, mely ennek a témának talán egyik legfontosabb kiindulási szövege, két szerző megközelítésében is megjelenik. Ute Neumann-Gorsolke a kontextuális zsoltár-exegézis módszerével a Zsolt 3–14 kompozícióján belül vizsgálja a Zsolt 8,3 verset (15–35. old.), Miguel Gutierrez pedig strukturalista módon közelít ugyanehhez a zsoltárhoz (36–48. old.). Az emberi bűn antropológiai témájára Michael Lichtenstein a 36. zsoltáron keresztül reflektál (49–67. old.), majd Peter Riede a vigasztalás (68–79. old.), Jan Dietrich a káröröm és bosszú (80–92. old.), Florian Lippke pedig az istenképesség kérdését tárgyalja (93–120. old.) különböző zsoltárok és egyéb költői szövegek tükrében.

A következő alfejezet (I/2.) átfogó témái a kozmológia és a jeruzsálemi kultuszi hagyomány. Az öt tanulmány közül kettő a Sion-tradíciót érinti: Beate Ego a népek-tematika tradíciótörténeti alakulását vázolja fel (123–141. old.),

Martin Leuenberger pedig a Zsolt 48 két jellegzetes motívumának történelmi és vallástörténeti vonatkozásait tárja az olvasók elé (142–156. old.). Michaela Bauks a fa- és kert motívumain keresztül mutatja be az „isteni Kertész”-t (157–179. old.), Nikita Artemov pedig arra vállalkozik írásában, hogy feltárja a Zsolt 18,5 (= 2 Sám 22,5) sajátos fogalmának, a *na^alê b^aliyya'al* 'pusztító áradat/*Ströme Belials'* kifejezésének lehetséges értelmét (180–193. old.). Az alfejezet végén Friedhelm Hartenstein tanulmánya olvasható, mely a monoteizmus exkluzív

és inkluzív formáit vizsgálja Deutero-Ézsaiás és kései zsoltárok idegen istenekről szóló tanításában (194–219. old.).

Az első fejezet harmadik blokkjában (I/3.) különböző zsoltárok és zsoltárversek exegézisét találjuk. Kathrin Liess a Zsolt 71 (223–237. old.), Tomohisa Yamayoshi a Zsolt 72,14 (238–252. old.), Tina Arnold a Zsolt 119,48 (253–264. old.), Angelika Berlejung pedig a

Zsolt 137 (265–287. old.) magyarázatát adja. Walter Groß a 139. zsoltár recepciótörténetébe enged belepillantani (288–298. old.), végül Yair Zakovitch több zsoltárt is érintve a „szinonimetimológák” stílusjelenségére hoz példákat, ahol nem a szövegben szereplő tényleges kifejezések, hanem azok szinonimái állnak össze egyfajta rejtett, asszociatív szójátékká (299–305. old.)

A II. fejezet a Zsoltárok könyvén kívüli ószövetségi imákkal foglalkozik hét tanulmányban. Arndt Meinhold írása nyitja a fejezetet, aki a József-történet

(Gen 37–50) imahelyzeteit vizsgálja (309–323. old.). Raik Heckl és Heinz-Dieter Neef egyaránt Sámuel első könyvének imádság-szövegeihez szól hozzá, az előbbi szerző Anna fogadalmának (1Sám 1,11.21–24) intertextualitását (324–339. old.), utóbbi pedig Anna hálaénekének (1Sám 2,1–10) nyelvezetét és kompozícióját (340–355. old.) tárgyalja tanulmányában. Jeremiás személyéhez kötődik a következő három írás: Karin Finsterbusch a prófétai könyv egy szakaszában, a Jer 10,1–16-ban rejtve meghúzódó „jeremiási zsoltárra” hívja fel a figyelmet (356–372. old.), Christian Frevel (373–393. old.) és Hoby Randriambola-Ritsimihah (394–409. old.) pedig a Siralmak könyve egy-egy részének (JerSir 1 és 5) teológiáját tárgyalják. Végül a fejezetet Alexandra Grund tanulmánya zárja, melyben a hála és a kultikus zene kapcsolatát vizsgálja a Krónikák könyvében (410–431. old.).

A III. rész, mely az ókori Izráel környezetére, különösen annak imádság-irodalmára fókuszál, ismét alfejezetekre tagolódik. Elsőként (III/1.) átfogó tanulmányokat olvashatunk a témában. Helga és Manfred Weippert „Az imádkozó ember” címmel írtak egy nagyobb lélegzetű tanulmányt, melyben az ókori ember imádkozásának testhelyzeteit mutatják be számos ikonográfiai és nyelvészeti példán keresztül (435–490. old.). Hermann Michael Niemann a lépcsők és lépcsőfokok jelentőségét vizsgálja bibliai szövegek és szíria-palesztinai régészeti eredmények mentén (491–518. old.), Jan Assmann pedig a jog kodifikálásának és kanonizálásának egyiptomi és bibliai paraleljeire mutat rá (519–538. old.).

A következő alfejezet (III/2.) az egyiptológia és orientalisztika területére kalauzolja az olvasót. Az előbbi tudomány-

ágot két neves kutató képviseli: Hartwig Altenmüller a 18. dinasztia egyik imasztrakonját (542–556. old.), Joachim Friedrich Quack pedig az „Igazságtalanul üldözött ember imái” néven ismertté vált egyiptomi szövegeket kommentálja (557–593. old.). A sumerológia képviselőjében Hans Neumann, az ugaritológia területéről pedig Herbert Niehr egy-egy hozzájárulását olvashatjuk a kötetben. Neumann a sumér imádságirodalom egyik sajátos formájáról, az istenségnek címzett levelekről (*Gottesbriefe, letter-prayers*) értekezik (594–602. old.), Niehr pedig a király(ság) és az imádság különféle kapcsolatát vizsgálja, ugariti példákat hozva a király által, a királyért és a királynak mondott imákra (603–622. old.).

A fejezet utolsó blokkjában (III/3.) az antikvitás zsidósága és az iszlám kap szerepet. Elsőként Alexandriai Filón imádságról szóló tanítását ismerteti Otto Kaiser (625–644. old.), majd Hermann Lichtenberger a IIQP^a qumráni zsoltártekercs Jeruzsálem-orientáltságát emeli ki írásában (645–657. old.), végül pedig a Zsolt 104 recepcióját mutatja be a Koránban Annette Krüger (658–667. old.).

A kötet utolsó, IV. része kitekintést ad a rendszeres és a gyakorlati teológia felé. Ebben a fejezetben elsőként az ünnepelt feleségének, J. Christine Janowskinak az írását olvashatjuk, aki Immanuel Kant imádságértelmezéséről értekezik tanulmányában (671–708. old.). Günter Thomas az imádságról és az istenről szóló tan kapcsolatának súlypontozott teológiatörténeti áttekintése után annak problematikájára reflektál, hogy az ember befolyásolhatja-e Isten döntéseit az imádság által (709–731. old.). Michael Welker a „Lélek és szabadság” témáját járja körül, választ

keresve és kínálva az alapvető kérdésre: Hogyan ismerhető fel az Isten Lelke által teremtett szabadság? (732–749. old.). A kötetet egy valláspedagógiai tanulmány zárja, melyben Andreas Reinert a zsoltaárokat és az antropológia témáját a középiskolai vallásóra kontextusában vizsgálja, majd pedig a gyakorlatba átültetve „az ember mint egész” tematikájához kínál kidolgozott óravázlatot (750–765. old.).

Bár a szerzők jelentős része nagy hírű, nemzetközileg is jegyzett vezető kutatónak számít, a fiatalabb és így még ismeretlenebb szerzők, vagy a ritkábban publikáló lelkészek beazonosítására nagy segítséget nyújtanak azok a rövid szakmai bemutatások, melyeket a kötet legvégén olvashatunk (767–770. old.). Hiányoznak viszont fontos regiszterek, melyeket tanulmánykötetek esetében ugyan nem mindig szokás alkalmazni, mégis jelentősen egyszerűsítene az igen gazdag tartalmú, de tematikusan egységes könyv használatát, ha válogatott bibliai helyek és biblián kívüli források mutatója, valamint név- és tárgymutató is segítené az olvasók tájékozódását.

Eltekintve néhány formai következetlenségtől és elírástól, valamint a szubjektív megítélésünk szerint nem igazán esztétikus borítótól, egy nagyon jól használható szakkönyvvel gazdagodott a teológiai tudomány, melynek érdekes és értékes írásai tudományos szempont-

ból minden igényt kielégítenek. Külön kiemelhető, hogy több tanulmány gazdagon illusztrált, ami még tovább fokozza az ikonográfiai jellegű tanulmányok élvezhetőségét és érthetőségét. Szintén nagy segítsége a mélyebben érdeklődő kutatónak, hogy az egyes tanulmányok végén részletes bibliográfia szerepel, mely olvasóbarát módon teszi gyorsan áttekinthetővé az egyes témák vonatkozó szakirodalmát.

Az imádság-tematika nemcsak a jubiláns szerteágazó munkásságát fogja jól keretbe, hanem a ma egyházának és a mindenkori keresztyén embernek az egyik kiemelten fontos feladatára is rámutat. A kötet sokféle irányból közelíti meg a témát, így meglehetősen szélesre tárja kapuit az olvasóközönség előtt. Leginkább az ószövetségi és ókortörténeti tudományok iránt érdeklődők számára ajánlható a kötet, de a rendszeres teológia művelői is közel száz oldalban találkozhatnak az imádság dogmatikai megközelítésével, a vallás tanárok pedig akár egy tanórát is megtarthatnak az utolsó tanulmány vázlatá alapján.

Végezetül: Isten éltesse Bernd Janowski professzort, hogy munkájával még nagyon sokáig gazdagíthassa az ószövetség-tudományt, valamint illesse köszönet a szerzőket és szerkesztőket, akik ezzel a szép ajándékkötettel nem csak az ünnepeltet örvendeztették meg.

Németh Áron

ELISABETH LUKAS

A bölcsesség mint orvosság

Viktor E. Frankl hozzájárulása a pszichoterápiához

Szerző: Elisabeth Lukas
ISBN 9978-615-5147-47-0
Kiadó: Budapest, Jel Kiadó, 2014 (192 oldal)
Sorozat: Értelmes Élet

Az ember értelemkereső lény. Ez a felismerés áll – Freud és Jung után – a Viktor E. Frankl által alapított harmadik bécsi pszichoterápiás iskola, a logoterápia és az egzisztenciaanalízis, az értelemközpontú pszichoterápia középpontjában. Frankl értelmezésében az élet minden helyzetben élni akar, így az élet végső értelme maga az élet. *„Mi tehát az ember? Az a lény, aki mindig maga dönti el, hogy mi. E lény azonos lehetőséget hordoz magában arra, hogy lesülyyedjen az állat szintjére vagy, hogy az életszentséghez emelkedjen fel. Az ember az a lény, aki kitalálta a gázkamrát; de ugyanakkor az a lény is, aki belépett ezekbe a gázkamrákba, egyenes tartással, a Miatyánkkal vagy a zsidó haldoklók imájával az ajkán.”*

A logoterápia és egzisztenciaanalízis magyarországi népszerűsítésének céljával indult útjára 2004-ben a Jel Kiadó Értelmes Élet sorozata. Jelen kötet szerzője Frankl egyik legrégebbi tanítványa, a logoterápiás módszer továbbfejlesztője, az osztrák pszichológus és pszichoterapeuta Elisabeth Lukas. Könyve olyan kérdésekre keresi a választ, hogy miért nevezhető a logoterápia teljes lélektani és életbölcseleti rendszernek, az ember miként tud törekedni az értelemes életre, vagy, hogy milyen utak vezetnek a félelemtől

a szeretet felé. A logoterápia kifejezése a számos jelentéssel bíró *logoszra* utal, amely Franklnál *érték* és *értelem* jelentéssel bír. A logoterápia olyan eljárás, mely a terápiás vagy tanácsadási (educatio) helyzetben előforduló érték- és értelemproblémát tematizálja, s azt a terápiás folyamatba szignifikánsan beépíti. A logoterápia középpontjában – hasonlóan Max Ferdinand Scheler és Karl Theodor Jaspers gondolataihoz – a lét értelmére való törekvés áll. Az egzisztenciaanalízis a terápia filozófiai, antropológiai összefüggéseit szemléli, olyan, az emberlét sajátosságát kifejező kategóriákat boncolgatva, mint a létezés, szabadság, vagy a felelősség kérdései. Frankl módszere holisztikus szemléletű, sajátos megközelítésében az ember három releváns, egymással szorosan összefüggő és együttműködő részből áll: van egy szomatikus (testi), egy pszichikus (lelki) és egy noetikus (szellemi) dimenziója. A holisztikus kiindulási alap a terápiás módszerben és érvrendszerben tükröződik vissza. Ahogy Lukas fogalmaz: *„Mert az egésznek értelme van, s minden alkotóelemnek is van értelme – így az emberlét megszólíttóságot jelent. Mert az egésznek értelme van, ezért létezik maradandó értelem – az emberlét annyit tesz, mint tevékenynek lenni. Mert az egésznek értelme van, kapcsolódásai is értelemesek – ember-*

nek lenni annyit tesz, hogy kapcsolatainkban létezzünk.” E gondolatban talán felfedezni vélhetjük a Max Wertheimer nevével fémjelzett gestaltpszichológia egyik tételét, mely szerint az egész alak észlelete több a részek egyszerű összegénél, és az egész a részekhez képest elsődleges. A logoterápia szembefordul azzal az egyoldalú értelmezéssel, ami azt sugallja, mintha az ember csak az én számára értelmet keresné. Az értékek és a mindenkori értelem nem elsősorban önmagunkban, hanem a világban keresendők. Maga

az élet az, ami a kérdéseket felteszi, s nem az egyes ember, így neki az a feladta, hogy válaszoljon, értékeket valósítson meg. Az értelem ebből fakad, s nem pedig a saját igényeink kielégítéséből.

Az elméleti tézisek kifejtése mellett Lukas olyan kérdésekkel is foglalkozik jelenlegi kötetében, mint a borderline-szindróma, vagy a krízisek kérdésköre. A borderline személyiségzavar a hangulat szélsőséges ingadozásával, önkárosító tünetekkel és kínzó érzelmi állapotokkal járó tünetegyüttes, valamint a személyközi kapcsolatok, és az énkép/én-identitás instabilitásával jellemezhető súlyos személyiségzavar. Becslések szerint az átlagnépesség 2-3%-át teszik ki, így a személyiségzavar típusok között a leggyakoribb személyiségzavar. A kötet a borderline-szindróma dimenzionálistológiai megközelítésében a frankli emberképpel operál. Lukas négy „tartóoszlopról” beszél, mely szerint a test és lélek nem azonosak, (de) a test és lélek egységet alkotnak, (mégis) a test és lélek nem teszi ki az

ember egészlegességét, (ezért) szükség van a noetikus dimenzió észrevételére is. A gyakorlati megközelítésben a lelkigondozói, terápiás folyamatban szükséges a szomatikus, a pszichikus, és a noetikus dimenziók kezelésére a gyógyulás érdekében.

A krízisről (ő is) úgy vélekedik, hogy az Janus-arcú jelenség: a könyv terminológiája szerint vagy leblokkoló, vagy vitalizáló hatással bír. Lukas felteszi a kérdést: Értelmezhető-e a szenvedés értelme? S a szenvedés teológiai értelmezésében is ott az értelemkeresés:

hol van Isten az ember, a homo patient (a szenvedő ember) szenvedésében? A patodiceával és teodiceával szembeni egyetlen emberi viselkedés Jób beállítódása, aki meghajol a titok előtt, és Szókratészé, aki azt bár azt állította, hogy ő tud valamit, de csak azt, hogy nem tud semmit...

Bár a 2014 áprilisában megjelent könyv elsősorban nem teológiai szakirodalom, mégis jó reménységgel ajánljuk teológusoknak és gyakorló lelkiigondozóknak. Hiszen a teológia és pszichoterápia egymással határos tudományágak, ahol a demarkációs vonalat az időfolyam alkotja, mely elválasztja a mulandót – amivel a pszichoterápia foglalkozik – az öröktől, amelyet a teológia hirdet. Frankl – és jelen kötetében Elisabeth Lukas – nem riadnak attól vissza, hogy hidat verjenek a két tudományág közé, és bár a logoterápia egyértelműen a pszichoterápia területén helyezkedik el, mégis a híd lábánál, átáttekintve a pásztori teológia oldalára is.

Sajtós Szilárd

JOEL S. BADEN

J, E, and the Redaction of the Pentateuch

Szerző: Joel S. Baden
ISBN 978-3-16-149930-2
Kiadó: Tübingen, Mohr Siebeck, 2009 (339 oldal)
Sorozat: Forschungen zum Alten Testament

Bevezető gondolatok

Napjainkban, a tudományos művekben olyan kijelentések látnak napvilágot, melyek a Pentateuchos-kutatás „krízisét” vagy a dokumentum-hipotézis „bukását” emlegetik. A régi fragmentum- és kiegészítő modellek, továbbá az újabb forma- és tradíciókritikai elméletek Európában való ismételt felbukkanása nagyfokú bizonytalanságot váltott ki a kortárs biblikusok körében. E kritikai hangok Rolf Rendtorff műve (*Das Überlieferungsgeschichtliche Problem des Pentateuch*, 1976), majd tanítványai (E. Blum, F. Crüsemann) munkássága nyomán jelentek meg. Jóllehet jelenleg lehetetlen egy széles körben elfogadott alternatívát kimutatni, igen elterjedt a tudományos körökben úgy vélekedni, hogy a klasszikus elmélet többé nem tartható fenn.¹

A fenti megállapítások azonban nem jelentik sem a dokumentum-hipotézis

teljes elutasítását, sem azt, hogy ne lennének ezen elméletnek követői.² Ezek egyik jeles képviselője Joel S. Baden, aki *J, E, and the Redaction of the Pentateuch* című, 2009-ben megjelent monográfiájában fejti ki ide vonatkozó nézeteit.³

1. Baden érvei a dokumentum-hipotézis mellett

A dokumentum-hipotézis védelmére nézve Baden a következőkre hívja fel a figyelmet. Módszertanilag, a Pentateuchos kanonizált szövegében rejlő nehézségek – az elbeszélés és jogi szöveg részleteinek ellentmondásai, a történelmi megalapozású szakaszban előforduló erőszak megjelenése több helyen, események ismétlődése és váltakozása – magyarázatot igényelnek. Ilyen módon az előttünk álló szöveg lényeges dimenzióin világos jelei láthatók az egységnek és egyenetlenség-

* Jelen recenzió az MRE Doktorok Kollégiumának 2014. július 13–15. között Sárospatakon megrendezett közgyűlése alkalmán, az Őszövetségi Szekció ülésén elhangzott könyvismertetés szerkesztett változata. RÓZSA: Az Őszövetség keletkezése, 133–134; PURY–RÖMER: A Pentateuchos-kutatás rövid története, 3–4.55.

1 RÓZSA: Az Őszövetség keletkezése, 133–134; PURY–RÖMER: A Pentateuchos-kutatás rövid története, 3–4.55.

2 RÓZSA: Az Őszövetség keletkezése, 134.

3 A mű angol nyelvű ismertetései közül lásd pl. BRIGGS: Baden, Joel S.: J, E, and the Redaction of the Pentateuch, 75–76; PITKÄNEN: J, E, and the Redaction of the Pentateuch, Joel S. Baden, 269–271; CARR: J, E, and the Redaction of the Pentateuch, by Joel S. Baden, 150–154; STACKERT: Baden, Joel S.: J, E, and the Redaction of the Pentateuch. BEGG: Baden, Joel S.: J, E, and the Redaction of the Pentateuch, 172.

nek, az elbeszélés folyamatosságának és diszkontinuitásának és mindkét oldal értelmezést kíván. A dokumentum-hipotézis tehát fennáll, és irodalmi magyarázattal szolgál a Pentateuchos ellentmondó jelenségeire, s figyelembe veszi a szöveg nyilvánvaló ellentmondásait és folytonosságait. A P és D források tudományos leírását csaknem általános konszenzus övezte egy évszázadon át. A jelenlegi tudományos kutatás területén számottevő vita tárgyát képezik azon kérdések, hogy a P és D független források, szerkesztői rétegek vagy azok egyesítése és vajon a P vagy D egy nagyobb irodalmi alkotás részeként tarthatók-e számon, amely Józsué könyvéig és azon túl terjed, illetve vannak-e papi vagy deuteronomista betoldások és átdolgozások a nem-papi és nem-deuteronomista anyagban (2. old.). A szerző hangsúlyozza, hogy az a módszer, amely segítségével a P forrást elkülönítjük a nem-papi anyagtól, azonos azzal, amely által az Elohistá forrás elválasztható a Jahvistától. Emellett pedig az eredmények is szinte megegyeznek: a J és E nem kevésbé következetes a történelmi alapok és elbeszélő részletek folytonossága tekintetében, mint a P forrás. A P ugyan hosszabb, stílusa és szókészlete még inkább felismerhető, azonban akárcsak a többi dokumentumban, felfedezhetők benne ugyanazon alapvető elbeszélési jellegzetességek (3. old.).

A dokumentum-hipotézis mellett tett megállapításait Baden azzal összegzi, hogy már csak az elmúlt másfél évtizedben is egyértelműen látható, hogy a dokumentum-hipotézis irányadó mo-

dell marad a Pentateuchos-kritika számára, továbbá alapul szolgál a jelenlegi tudományos vita és exegézis terén is (3–4. old.).⁴ A dokumentum-hipotézis legalapvetőbb változata – négy forrás, egy redaktor – Baden meglátása szerint a bibliai szöveg valamennyi részletezett problematikája tekintetében világosabb és meggyőzőbb bármely más elméletnél. A szerző azon álláspontjának is hangot ad, mely szerint nem állhatunk meg a klasszikus elmélet egyszerű megismétlésénél. Az európai tudományos művekben megjelenő, Pentateuchosra vonatkozó új megközelítések az elmúlt évszázadban a dokumentum-hipotézist ért próbátételek eredményeiként jönnek létre, és az elmélet alapvetésének újraértékelését kívánják. Ez olyan kérdések megválaszolását teszi szükségesé, mint a források azonosításának és elkülönítésének alapja, a források közötti kapcsolat vagy a források természete, mint írott dokumentumok (4–5. old.).

2. Módszertani hibák a dokumentum-hipotézisben

Baden az előbbi okfejtés alapján a dokumentum-hipotézis alapszerkezetének elhagyását javasolja, érveit az elméletben fellelhető négy fő módszertani tévedéssel indokolja (5–8. old.):

2.1. A vizsgálat kiindulópontja kapcsán arra figyelmeztet, hogy a dokumentum-hipotézis legkorábbi fejlődési szakaszában számottevően nagyobb figyelmet kaptak a jogi szövegek, mint

⁴ Ezt támasztja alá, írja Baden, hogy a főbb ószövetségi bevezetések a dokumentum-hipotézis megállapításaira építenek a Pentateuchos-keletkezés leírása kapcsán, lásd például John J. Collins, Michael D. Coogan, Marc Z. Brettler, Ernest Nicholson, Alexander Rofé, Werner H. Schmidt, T. C. Vriezen, A. S. van der Woude.

az elbeszélések, ami önmagában nem meglepő, s nem kifogásolható, hiszen két évezredig a Pentateuchos mint „Törvény” volt ismert. Mindez azonban azt eredményezte, hogy a jogi szövegek tanulmányozásából levont következtetéseket másodlagosan vagy kellő módszertani reflexiók nélkül az elbeszélésekre alkalmazták. Ezt láthatjuk az izraeli vallástörténet wellhauseni rekonstrukciójánál, melynek alapja egyrészt, hogy a jogi szövegek szükségszerűen későiek, másrészt az ebből eredő forráselválasztás. Baden úgy vélekedik, hogy a Pentateuchos irodalmi problémája csak irodalmi eszközökkel közelíthető meg, így a dokumentum-hipotézisnek vissza kell térnie gyökereihez, hiszen egy irodalmi probléma megoldására szánt irodalmi megoldás nem történeti, vallási vagy kulturális elmélet.

2.2. A források azonosításának alapja kapcsán arra a törekvésre emlékeztet a szerző, mely a Pentateuchosban fellelhető elkülönülő forrásokat a terminológia, így például a Genesisben lévő istennevek alapján igyekezett kimutatni, s csúcspontját a korai 20. században érte el, szavak, kifejezések és fogalmak terjedelmes listáit rendelve egy-egy forráshoz. S megjegyzi, hogy a szigorú ragaszkodás e módszerhez gyakorta számtalan analitikai nehézséghez vezetett.

2.3. A források közötti hasonlóságok és különbségek. A dokumentum-hipotézist képviselő tudósok vizsgálatuk során abból az előfeltevésből indultak ki, hogy a különböző források elbeszélései alapvetően hasonlóak. Általánosan elfogadottá vált, hogy valamennyi esemény, mely a nagyobb elbeszélést egészíti ki, eredetileg jelen volt minden egyes forrásban és az ezeken az epizódokon belüli források lényegében ugyanazt a

történetet mondják el, ugyanazon módon, ugyanazon elbeszélésrészletekkel.

2.4. A redaktor szerepe. A nem-irodalmi megfontolások, a stílus és terminológia dominanciája és az egyre bonyolultabb szövegelemzés a redaktorra vonatkozó növekvő függőséghez vezetett, a számtalan forráskritikai nehézségre adott megoldásként. A redaktornak egyre aktívabb és aktívabb szerepet tulajdonítottak a szöveg fejlődését illetően. A szövegben fellelhető többszörös források felismerésének szükségszerű mellékhatása volt a redaktor, akinek személye nem az elmélet elsődleges jellegzetessége. Baden kiemeli, hogy a redaktor nem egy eszköz a forráskritikus számára, mely által igazolja vizsgálatát, hanem a vizsgálat szükséges következménye. A redaktornak tehát vissza kell térnie az őt megillető helyre az elméletben.

3. A J és E források kapcsolata és azok JE dokumentummá való összekapcsolása

Baden monográfiája a J és E források kapcsolatát és azok JE dokumentummá való összekapcsolását helyezi vizsgálódása fő tárgykörébe, melyet – amint látni fogjuk az egyes fő fejezetek esetén – több szemszögből is igyekszik feltárni. Irodalomkritikai alapon kívánja alátámasztani, hogy a klasszikus forráskritika alapvető álláspontjával szemben nincs meggyőző bizonyíték arra nézve, hogy a J és E forrást összekapcsolták egyetlen forrássá. Javaslatára szerint a források egyesítése egyidejűleg történt a P–D forrásokkal való összekapcsolással, egyetlen redakciós folyamat eredményeként, s így jött létre a Tóra ma is létező formája.

Az első fő fejezet a „JE tudományos eredetei” címet viseli, melyben a szerző, visszatekintve a 19. századi tudományos kutatásra, arra a megállapításra jut, hogy az összekapcsolt JE dokumentum elképzelése tulajdonképpen a tudományos munka véletlen eredménye, egy bizonyos módszer mellékterméke, amelyben a források elkülönítése a módszer korai alkalmazóinál megjelent. E fejezet szemléletesen tárgyalja olyan tudósok munkásságát, mint Herman Hupfeld, Karl Heinrich Graf, Abraham Kuenen, Julius Wellhausen, August Dillmann, Eduard Riehm (11–43. old.).

A második fejezet a JE és a dokumentumhipotézis 20. századi jelenlétét követi nyomon, melyben, Baden megállapítása szerint, az uralkodó forráskritikai elmélet tekintetében két fő irányvonal vázolható fel. Az egyik irányvonal elfogadja a wellhauseni modellt, egyúttal még távolabb igyekszik tekinteni, a szöveg kompozíciója történetére. Herman Gunkel, Gerhard von Rad, Martin Noth, Rudolph Smend, Otto Eissfeldt nevét említi a szerző e körben. A másik irányzat képviselői részben vagy egészében elutasítják a dokumentumhipotézist, így például Paul Volz, Wilhelm Rudolph, Rolf Rendtorff, Brevard Childs és John Van Seters (45–98. old.).

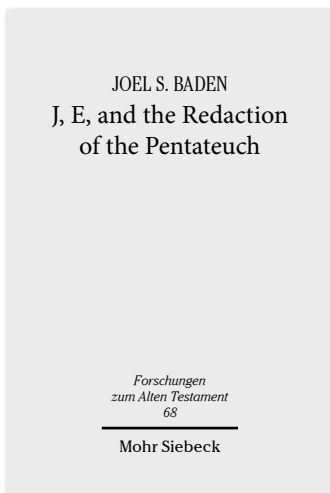
A harmadik fejezetben találjuk a szerző saját elméletének részletes, bibliai passzusokkal is alátámasztott taglalását, ahol a D forrás J és E forráshoz való kapcsolatát vizsgálja. Azon felvételt, mely szerint a D nem az össze-

kapcsolt JE dokumentumot használta, jöllehet csak a D egy részére nézve, de Kuenen is megfogalmazta művében (*Hexateuch*). Kuenen szerint a Deut 1–4 későbbi betoldás a könyvben és ezen első négy fejezet szerzője ismerte a J, az E forrást és az összekapcsolt JE-t (99. old.). E fejezetben tehát a szerző bizonyítani kívánja, hogy a D nem az egyesített JE szöveget követi, hanem az

önálló J és E forrásokat (elsődlegesen pedig az E-t) még külön irodalmi alkotásokként ismeri. A Deut 1–11-ben található történelmi visszatekintés minden egyes perikópája részletes elemzésre kerül, egyúttal bemutatva a D minden más szakaszát is, mely a Pentateuchos korábban elbeszélte eseményeire utal, továbbá az Exodus és Numeri vonatkozó megfelelő szakaszait. Ezen elem-

zést a szerző részletes forráskritikai elemzéssel is kiegészíti. Ezt követően a D forrás elbeszélését összehasonlítja a nem-deuteronomista forrásokkal, végül pedig az egyes elbeszélések vizsgálatának következtetéseként a szerző meghatározza, hogy a D szerzője pontosan mely részben használta a korábbi forrásokat (J és E) (104. old.).

Baden szerint a Deut-ban található Hóreb-narratíva (5Móz 4, 10–14; 5, 2–5, 19–28; 9, 8–21, 25–10, 5) a legmeggyőzőbb és legvilágosabb példája a deuteronomista függőségének a korábbi pentateuchosi forrásoktól. E versek jól példázzák, hogy a D szerzője, ahol csak teheti, az Exodus elbeszélését szóról szóra megőrzi, más esetekben pedig a változta-

tások egyértelműek és messzemenően indokolhatók.

A Baden által alkalmazott vizsgálati módszer a 5Móz 4,10–14 szakasza alapján szemléltethető, mely a Hóreb-hegynél történt események rövid áttekintése. A Deut-ban a kijelentés helyszíne a Hóreb, a többi forrás közül csak az E forrás jelöli meg szintén e helyszínt, míg másutt a Sínai-heggyel találkozunk (154. old.).⁵ A 5Móz 4,11a-val azonos elképzelést találjuk az 2Móz 19,17-ben, ahol Mózes kivezeti a táborból a népet és megállnak a hegy lábánál (lásd a fenti ábrán). A fent említett szakasz további versei esetében is hasonló következtetésre jut a szerző (154. 156–158. old.),⁶ mellyel bizonyítani kívánja, hogy a Pentateuchos nem fiatalabb a D-nél,

így a DeutG elé nem szánhatták (99–195; 197–207. old.).

A negyedik és ötödik fejezetben (209–254; 255–286. old.), a szerző a Pentateuchos redakciós folyamatát és a redaktor szerepét helyezi vizsgálódása előterébe. Főbb következtetései szerint a klasszikus forráskritikai elméletekben a redaktor meglehetősen túlterjeszkedett eredeti funkcióján. Baden szerint számos olyan szakaszt a JE forrás redaktorának tulajdonítottak a kritikusok, amelyek valójában jellegüket tekintve nem szerkesztői betoldások. A szerző figyelmeztet, hogy a múltbeli módszertani tévedéseket hátrahagyva, e szakaszok újraelemzése válik indokolttá, hogy megfelelő helyükre kerüljenek a különböző dokumentumokban (209;

5 Ez azonban nem bizonyítja egyértelműen a D-forrás E-nek való alárendeltségét, hiszen két különböző és össze nem függő forrás meríthetett ugyanazon tradícióból.

6 A 5Móz 4,11b-ben megjelenő gondolat szerinte visszavezethető az 2Móz 19,16-ra, mely leírja, hogy sűrű felhő támadt a hegyen. Itt tehát a Deuteronomium egyetlen verse az Exodus két versére utal, melyek egymást követik – jöllehet a Deut-ban más sorrendben – és mindkettő egyértelműen az E-forrással azonosítható. A 5Móz 4,12 szerint az Úr szól a néphez, kijelentve a Tíz Igét, a Dekalógust, a nép pedig nem látta őt, azonban a hangját hallotta. Az Elohisták egyik, ha nem éppen elsődleges szándéka a Dekalógus kinyilatkoztatása kapcsán, hogy az emberek hallják az Úr szavának hangját, és azáltal bízzanak Mózesben, mint igaz prófétában (2Móz 19,9). A nép előtt Mózes ezután mint próféta és mint az Isten és az ember közötti közvetítő is megjelenik, mivel félnek közvetlenül hallani Isten szavát (2Móz 20,18–19). E gondolat a 5Móz 4,12-ben is azonos hangsúllyal jelenik meg. Az Exodus Dekalógusa a nagyobb Hóreb-perikópa része az E forrásban. Friedman és Noth azon álláspontja, mely szerint a Dekalógus későbbi betoldás, Baden szerint nem tartható, hiszen a Dekalógus eltávolításával az E-elbeszélésben a nép megrettenése érthetetlené válik. A Dekalógus szövege önálló eredetét tekintve azonban elfogadhatjuk Friedman és Noth nézetét. Így a 5Móz 4,13-ban, amelyben az Úr kijelentette a Dekalógust Izraelnek, a D az E forrást követi eddig. Egyformán lényeges a kijelentés mellett a Dekalógus Jahveh általi felírása két kőtáblára (2Móz 24,12), e koncepció az E forrás sajátossága. A 5Móz 4,14-re vonatkozóan nem találunk kifejezett párhuzamot az Exodusban, de fontos annak vizsgálata, hogy a D szerzője hogyan változtatta meg a Hóreb-történet bemutatását. Az Exodusban a nép kérésére Mózes egyedül beszél az Úrral, miután ők hallották a Dekalógust. Mózes további rendelkezéseket kap az Úrtól: az 2Móz 20,23–23,22 törvényeit. Az E forrásban tehát ez a törvény valódi lényege, melyet a Hóreb-heggyől Moábra kerülnek át, s nem Mózesnek adatnak át, hanem Mózes adja át a népnek. Tartalmát tekintve pedig a korábbi Szövetség Könyve hatályos és kiterjedtebb, későbbi változatát találjuk a Deuteronomista törvénykönyvben. Ilyen módon a 5Móz 4,14-ben a törvényadás folytatásának megfogalmazásával van dolgunk, amely jóllehet eltér az E-től, teljes egészében annak alárendelt.

253; 9–10. old.). A redaktor szerepéhez pedig körültekintő és megújult látásmóddal kell közelítenünk. Baden megjegyzi, hogy a redaktorra nem tekinthetünk azonosan a különböző források szerzőivel, hiszen a redaktor létét azon következtetés magyarázza, mely szerint a Pentateuchost több forrásból állították össze. Figyelembe véve, hogy a Pentateuchosban négy forrás található, és azok egyetlen művé lettek összekapcsolva, ebből logikusan az következik, hogy valakinek össze kellett illesztenie azokat (255. old.). Baden a redakciós módszerek példákkal történő bemutatása (dokumentumok összekapcsolása, egymást követő blokkok, egybefűzött szövegek, betoldások, egyesített versek) után arra a megállapításra jut, hogy valójában egyetlen szerkesztői módszer mutatható ki a Pentateuchos négy forrásában. Véleménye szerint ezek a megfigyelések – a klasszikus forráselmélet által feltételezett számos redaktorial szemben – egyetlen redaktor létét bizonyítják (285–286. old.).

A hatodik, záró fejezetben a J és E összekapcsolásának irodalmi és történelmi előfeltevéseit vizsgálja meg a szerző, s kimutatja, hogy sem nyelvtanilag (J és E önálló formában létezett a D megírását megelőzően), sem elméletileg nem tartható fenn (287–303. old.). Végül, a mű fejezetszámozás nélküli utolsó részében a szerző az egyes fejezetek alapján összegzi következtetéseit (305–313. old.). Baden Ezsdra és Nehémiás könyvében (Ezsd 7; Neh 8) vél felfedezni egy csekély utalást, mely a Tóra eredetére magyarázatul szolgál. Ezen igehelyek nézete szerint többek között bizonyítják a JE-dokumentum hiányát, hiszen ilyen dokumentum nem létezett, magyaráza-

tot adnak a négy forrásban megjelenő azonos szerkesztői módszerre, illetve arra, hogy ezek a dokumentumok egyetlen időpontban, egy redaktor által és egy cél érdekében lettek összekapcsolva, illetve kézenfekvő történelmi kezet nyújtanak mindennek (312. old.).

Említést érdemel Pitkänen ama felvetése, mely szerint Baden egyetlen redaktorra vonatkozó elmélete valójában inkább tekinthető dokumentum-hipotézis elleni álláspontnak, mint klasszikus forráskritikának.⁷ A Pentateuchos redakciójával foglalkozó egyik legkiemelkedőbb tudós, David Carr (Union Theological Seminary, New York) Baden könyvéhez írt recenziójában kritikai észrevételeinek ad hangot. Baden szerint a D (amit egységes kompozíciónak tekint) szerzője mind a J, mind az E forrást ismerte, azonban elővigyázatos volt azon tekintetben, hogy ne támaszkodjon e forrásokra. Carr ez alapján egy olyan írnot lát maga előtt, aki miközben írja a szöveget (Deuteronomium) és utánanéz az egyik tekercsnek (például a J-forrás a képek történetével), gondosan félreteszi azt, mielőtt hozzáfogna és másolna egy másikat (például az E-forrás a Jordánon túli összezsapás történetével). Baden D-írnoka jóllehet ismeri a J és E theofániájának és törvényadásának jellegzetes történeteit, mégis a J Sínai-elbeszéléseit kizárva ismerteti az eseményeket, amint az E-forrásban található (és fordítva). Carr úgy véli, hogy e szokatlan eljárásra nem ad meggyőző magyarázatot Baden, továbbá ezen elméletet látszik megcáfolni a növekvő szövegek léte is, mely inkább arra enged következtetni, hogy az írnotok a memorizált formában is őrzött, korábbi forrásokból újabb szö-

⁷ PITKÄNEN: J, E, and the Redaction of the Pentateuch, 270.

vegeket hoztak létre, elegyítve és/vagy összhangba hozva, ahol szükséges. Carr kiemeli, hogy Baden Deuteronomium szövegeit vizsgáló eljárása kulcs lehet a Sínai-perikópa számos kérdésének feloldásához, továbbá a korábbi művekre való hivatkozások (Schwartz, Haran és sokan mások) is további figyelemre tarthatnak számot. A könyv legproblematisabb pontjaként Carr arra mutat rá, hogy a mű sajnálatos módon nélkülözi a kortárs európai tudományos kutatás (különösen a le nem fordított, német nyelven megjelent Pentateuchossal foglalkozó művek) bemutatását.⁸

„A Pentateuchos miért inkohereus? Ez a szöveg-kompozíció körében felmerülő valamennyi kritikai vizsgálódás vezető kérdése és a dokumentum-hipotézis a legegyszerűbb és legjobb válasz e kérdésre” – fogalmaz Joel S. Baden egy másik, a témában 2012-ben megjelent művében („The Composition of the Pentateuch: Renewing the Documentary Hypothesis, 2012). A régebbi és kortárs tudományos munkák kritikai vizsgálata révén, a szerző a Pentateuchos-keletkezés klasszikus modelljét alapjaiban vizsgálja felül, annak új irányt adva. A könyvben felvonultatott esettanulmányokat (egy-egy sajátos bibliai szöveg) elméleti fejezetek követik, melyek által a szerző a Pentateuchos kutatástörténetének kritikai bevezetőjét tárja az olvasó elé. A források azonosítása, meghatározása kapcsán a korábbi elméletekkel szemben, Baden vizsgálata során az elbeszélés történeti állításait helyezi előtérbe, így a stílus, a téma és a teológia másodlagos szerepet kap. Hangsúlyozza, hogy a Pentateuchos-kompozíció

vizsgálata irodalmi feladat, tehát nincs köze az ősi izraelita vallás fejlődése rekonstruálásának wellhauseni modelljéhez. Baden nem foglalkozik a forrásokban lévő különböző rétegekkel és az általa tárgyalt dokumentum-hipotézis a szöveg utolsó előtti formájára tekint – amellyel az összeállító dolgozott, amikor e négy forrást összekapcsolta. Az összeállító nem teológiai érdeklődésű szerző vagy redaktor. Csupán egyetlen összeállító volt, s az ő munkája teljesen irodalmi. Baden tehát hangsúlyozza, hogy a dokumentum-hipotézis egy irodalmi megoldás egy irodalmi problémára, nem kevesebb vagy több annál.⁹

4. Összegzés

Wellhausen elmélete óta elfogadott a Pentateuchos keletkezésére nézve a négy forrás (J, E, D, P) létezése, amelyeket a szerkesztők folyamatosan összekapcsoltak, létrehozva a mű mai formáját. Albert de Pury szerint a következő irányzatokra utalhatunk. A tudósok egy köre máig a Pentateuchos-kutatás alapjának tekinti a dokumentum-hipotézist (többek között L. Schmidt, W. H. Schmidt, Scharbert, Kohata, Kreuzer, Berge, Ruppert), míg mások elismerve ugyan a dokumentum-hipotézis létjogosultságát, azon belül új utakat keresnek (Weimar, Zenger, Vermeulen, Peckham). Megint mások a J fogságra vagy fogság utánra való datálása mellett foglalnak állást (Schmitt, Rose, Van Seters, Whybray), végül pedig akadnak olyanok is, akik elutasítják a források keresését a Pentateuchosban (Rendtorff, Blum).⁹

⁸ CARR: J, E, and the Redaction of the Pentateuch, 153–154.

⁹ PURY: Yahwist („J”) Source, 1017–1018; felsorolását további adatokkal egészíti ki RENDTORFF: Directions in Pentateuchal studies, 53–54.

Olvasva Baden monográfiáját, a következő főbb célkitűzések rajzolódnak ki: a J és E soha nem került összekapcsolásra egy JE dokumentumba; mind a J, mind az E léteztek; egymástól elkülönülten léteztek; függetlenek egymástól; lényegileg folyamatos, összefüggő elbeszélések és nem pusztán e két forrás, hanem mind a négy egyetlen redaktor által, egy adott időben lett összekapcsolva (11. old.). A források egyesítésének történetileg feltételezett időpontjaként Baden az egyedülálló, izraelita törvénykönyv Perzsa Birodalom általi jóváhagyását jelöli meg (312–313. old.).

Jelenleg ez a wellhauseni négyes forráselmélethez legközelebb álló felfogás, bár a források összekapcsolása terén

egy lényegesen leegyszerűsített formája ez.

Baden írása is jól szemlélteti számunkra, hogy a mégoly különböző és eltérő súlypontozású elméletek számos vizsgálódása és eredménye is előremutatónak bizonyul, hiszen iránymutatásul szolgálhat a további elgondolások megalapozása, kidolgozása tekintetében. Megfontolandó tehát a biblikus kutatások művelői számára, hogy e modellekre nem mint alternatívákra, hanem mint egymással kölcsönös és dinamikus kapcsolatban álló megközelítési módokra tekintsenek a bibliai szövegvizsgálat során.

Moldván Edit

Felhasznált irodalom

- BEGG, C. T.: Baden, Joel S.: J, E, and the Redaction of the Pentateuch, in: *Old Testament Abstracts* 33 (2010), 172.
- BRIGGS, R. S.: Baden, Joel S.: J, E, and the Redaction of the Pentateuch, in: *JSOT* 34/5 (2010), 75–76.
- CARR, D.: J, E, and the Redaction of the Pentateuch, by Joel S. Baden, in: *RBL* 13/12 (2010), 150–154.
- PITKANEN, P.: J, E, and the Redaction of the Pentateuch, Joel S. Baden, in: *EQ* 83/3 (2011), 269–271.
- PURY, A. DE: Yahwist („J”) Source, *ABD* 6, New York, Doubleday, 1992, 1017–1018.
- PURY, A. DE–RÖMER, T.: A Pentateuchos-kutatás rövid története, Budapest, Budapesti Református Teológiai Akadémia, 1994.
- RENDTORFF, R.: Directions in Pentateuchal studies, in: *Current in Research: Biblical Studies* 5 (1997), 53–54.
- RÓZSA, H.: Az Ószövetség keletkezése I., Szent István Társulat, Budapest, 1999.
- STACKERT, J.: Baden, Joel S.: J, E, and the Redaction of the Pentateuch, in: *JHS* 9 (2009), elérhető: http://www.jhsonline.org/reviews/reviews_new/review416.htm, letöltés dátuma: 2014. szeptember 20.
- VOGELS, W.: Joel S. Baden, The Composition of the Pentateuch: Renewing the Documentary Hypothesis, in: *CBQ* 75/1 (2013), 111–112.

FEKETE KÁROLY ÉS FERENCZ ÁRPÁD (SZERK.)

Vigasztaló ismeret

Tanulmányok a Heidelbergi Káté teológiájáról

Szerkesztők: Fekete Károly, Ferencz Árpád (szerk.)

ISBN 978-963-558-237-2

Kiadó: Budapest, Kálvin János Kiadó, 2013 (151 oldal)

A 2013. esztendőben a Debreceni Református Hittudományi Egyetem tanári kara több tudományos művel hozzájárult a Heidelbergi Káté 450 éves jubileumának méltó megünnepléséhez. Fekete Károly *A Heidelbergi Káté magyarázata* (Budapest, Kálvin Kiadó, 2013) című könyvében, valamint Ferencz Árpád Karl Barth *A keresztyén tanítás a Heidelbergi Káté alapján* (Budapest, Kálvin Kiadó, 2013) című művének fordításán kívül a *Vigasztaló ismeret* című tanulmánykötet közös szerkesztése által is elősegíti a hitvallási irat mai üzenetének jobb megértését. A kötet az MRE Doktorok Kollégiuma 2013 augusztusában, Debrecenben tartott ülésének Heidelbergi Kátével kapcsolatos előadásait adja közre igényes és jól áttekinthető formában. A jelen recenzió a tanulmányok rövid áttekintésével ad ízelítőt az előadások sokszínűségéből.

Fekete Károly *Ünnepi előszavában* mértékadó viszonyítási pontként mutatja be a hitvallási iratot, amely által kínált „boldogító tudásra égetően szükségünk van”. (7. old.) Központi témáinak továbbgondolást serkentő felvillantása során külön kitér a keresztyén öazonosság témakörére, mellyel kapcsolatban Krisztus prófétai, papi és királyi tisztségeiben való részesedésünk gyakorlásának

szükségességére hívja fel a figyelmet. Végül megállapítja, a Heidelbergi Káté központi témái rávilágítanak, hogy „újra fel kell fedeznünk a tanító jellegű alkalmak jelentőségét, amelyeknek a Káté segítségével a gyülekezetépítés tartalmi cselekményeivé kell válniuk”. (12. old.)

Németh Tamás *A Hitvallás mint alapvető tanítás régen és ma* című tanulmányában a *hitvalláson*, mint egy történelmi iraton túl tekintve, a *hit megvallásának* témáját tárgyalja, mely alkalmával rámutat, hogy „a hitvallások azért születnek, mert van élő hit.” (16. old.) Ez alapján fogalmazza meg álláspontját az új hitvallás lehetőségének kérdéskörében is, mely szerint „a magújult evangéliumi hithez lehetséges a magújult hitvallás megalkotása.” (20. old.) A Heidelbergi Káté hitvalló erejének az egyértelműségét és a Szentíráshoz való hűségét tekintve, melyeket irányadónak tart egy új hitvallás megalkotása alkalmával is.

Karasszon István *Az Ószövetség a Heidelbergi Kátében* című munkája elején kihangsúlyozza, hogy vallja a Káté által képviselt ószövetségi magyarázatok mai használhatóságát. A továbbiakban Heinrich Bullinger *Summa christlicher Religion* című munkájával egybevetve vázolja fel, hol lehet elhelyezni szerzőinek gondolkodását a 16. századi teológiában. Pontos és részletes, mégis

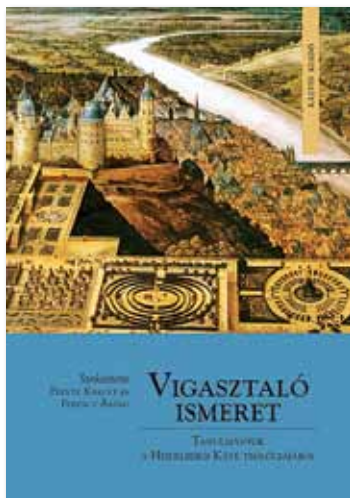
az olvasó számára könnyen követhető gondolatvezetése végén több kritikát megfogalmaz a hitvallás őszövségi passzusok alkalmazására vonatkozóan, azonban megállapítja, hogy „a Heidelbergi Káté, s főként annak bibliai háttere, [...] változatlanul aktuális, s igen kíváncsú, hogy gyülekezeti körökben is megőrizzük hagyományos népszerűségét!” (31. old.)

Vladár Gábor *A Heidelbergi Káté szentírás-használata* című tanulmányában a Káté szentírás-használatának körvonalait vázolja fel a Szentírás egészét, vagy egyes részeit jelölő kifejezések, a szövegében előforduló bibliai idézetek, valamint a lapszéli bibliai helyek vizsgálásával. A témák részletekbe menő tárgyalása végeztével arra a következtetésre jut, hogy bár a Káté a korábbi református hitvallásoktól eltérően nem tárgyalja külön kérdésben a Szentírás jelentőségét, vagy ihletettséget, szemléletét mégis differenciált szentírás-értelmezés jellemzi. „A Szentírás betű szerinti értelmezését keresi, és ismer alternatív magyarázati módszereket is, mindennekfölött azonban a Szentlélek belső bizonyásgátételét akarja előnyben részesíteni.” (50. old.)

Fekete Csaba a *Kérdések és kiadások* című művében a Heidelbergi Káté kiadásainak több szálon vezetett történetét izgalmas módon szerkeszti egy összefüggő történeti áttekintés keretébe, mely során egyfelől tudományos őszinteséggel számol be az eldöntetlen kérdésekről, másfelől a bizonytalansággal

meg nem alkuvó hozzáállással boncolja az összekuszálódott eseményszálakat. Befejezésül a 2013-as Heidelbergi Káté kiadásával kapcsolatban fogalmaz meg kritikákat a továbbgondolás céljával.

Gaál Sándor *A Heidelbergi Káté missziológiai jelentősége ma* című tanulmányában az egyház misszióját/önértelmezését tárgyalja a hitvallási irat fényében. A tévutaknak számító egyházi önértelmezések gyenge pontjainak és a téves egyházi viselkedéstípusok mögött megmutatkozó tényezőknél a bemutatásán túl a Káté tartalmi és formai jellemzői alapján „egy sokkal »egyháziasabb« [...] vagy még inkább Isten eredeti tervéhez közelebb” levő egyházképet és egyházi programot fogalmaz meg. (83. old.) Gondolatmenetéből mindvégig tükröződik a kijózanító valóság ismerete, amely azonban nem pesszimizmusba taszítja az olvasót, hanem útkeresésre sarkallja a

Heidelbergi Káténak a Szentírás bizonyásgátételén alapuló jelzőtáblái irányába.

Ferencz Árpád *A Heidelbergi Káté dogmatikai kézikönyv, vagy keresztyén életre vezérlő kalauz?* című tanulmányában arra keresi a választ, hogy „releváns-e és ha igen milyen mértékben a Heidelbergi Káté a mai reformátusság erkölcsi ítéletalkotási folyamainak szintjén?” (87. old.) Ennek megválaszolása érdekében először a posztmodern kor rövid diagnózisát foglalja össze, melyet a Káté etikai irányának felvázolása követ. Széleskörű, több teológiai tudományágot érintő és egységbe foglaló gondo-

latmenetében egyértelmű irányvonalat jelöl ki, melyen haladva kikristályosodik, hogy „a Heidelbergi Káté a maga tiszta, világos koordináta-rendszerével a mai ember számára is olyan lehetőségeket mutat fel, melyek között az ember embersége kiteljesedhet.” (101. old.)

Szűcs Ferenc *A Heidelbergi Káté legújabb magyar nyelvű magyarázatai* című művében két 20. századi tendenciára hívja fel a figyelmet, egyrészről a *katechizmusi* istentiszteletek műfajának eltűnésére, másrészről a kátémagyarázat gazdagságára a kegyességi irodalomban. A továbbiakban az új hitvallás iránti igény, illetve a népegyház-hitvalló egyház körüli vita témáit részletezi. Végül Fekete Károly *A Heidelbergi Káté magyarázata* című könyvét méltatja, illetve a Káté teológiai oktatásban betöltött szerepét értékeli. Mindezek részletezése alkalmával, felhívja a figyelmet a háttérben meghúzódó különböző teológiai irányzatok hatására, valamint folyamatosan kitekint aktuális kérdésekre és lehetséges válaszokra az egyházi gyakorlat területén.

Jakab-Szászi Andrea *A Heidelbergi Káté a hitre nevelésben* című tanulmányában azt vizsgálja, hogyan lett a Káté az iskolák egyik legfontosabb tananyaga, majd hogyan és miért került oldalszélre a gyermekek és a fiatalok katechézisében. A téma első részének kifejtésénél rámutat a káték jellemzőire, mely a „klasszikus hittankönyv prototípusává” tette őket, illetve bemutatja a legismertebb gyermekek között használt katechizmusokat, részletesen kitérve a Heidelbergi Kátéra, illetve annak gyermekek számára átdolgozott változataira. A Heidelbergi Káté háttérbe kerülésének történeti bemutatásán túl rámutat a kátétanítás akadályozó té-

nyezőkre, illetve megfogalmazza a káté gyermekek adottságaihoz igazodó alkalmazásának fő pontjait, mely segítheti a Heidelbergi Káté és a hittanoktatás kapcsolatának továbbgondolását.

Fekete Károly *A Heidelbergi Káté szerepe a felnőttképzésben* című művének első részében a hitvallás hat (katechetikai, doxologikus, kerügmaticus, elhatároló, közösségi, és önmeghatározó) feladatkörét mutatja be, melyek által rámutat református egyházunk hiányosságaira és egyszersmind a Heidelbergi Káté szellemében a Szentírás alapján megfogalmazott gyógymódra. Ezek kifejtése után a „gyülekezeti felnőttképzés szisztematikus megszervezésének” fontosságára hívja fel a figyelmet, irányt mutatva egyértelmű, gyakorlati tanácsokkal a kátémagyarázatos igehirdetés gyakorlására, illetve a kátémagyarázat intenzív kurzusként való megvalósítására vonatkozóan.

A *Vigasztaló ismeretben* közzétett tanulmányok részletes és pontos tudományossággal, továbbgondolást segítő kritikákkal és sokféle kitekintő gyakorlatiassággal járulnak hozzá a Heidelbergi Káté 450. évfordulójának köszöntéséhez. Igényes formában, jól felépített gondolatvezetéssel segítik az olvasót, hogy végig tudja járni az utat a Káté írásmagyarázati módszerétől elindulva üzenetének dogmatikai, etikai, missziológiai és gyakorlati teológiai következményei irányába. Ezen az úton mindvégig érezhetjük, hogy a hitvallási iratra való emlékezés több mint tiszteletadás a reformátorok tudományos tevékenysége előtt. Az írott betű megelevenedik és eszközé válik, hogy az igazság Lelke vezessen minket az igazság teljesebb megértésére a mai kor viszonyai között.

Kovács Gergő

MICHAEL WELKER

Teremtés és valóság

Szerző: Michael Welker

ISBN 978-963-558-095-8

Kiadó: Budapest, Kálvin Kiadó, 2007 (142 oldal)

Michael Welker professzor első magyarul megjelenő könyve a téma aktualitása kapcsán kiváló érzékenységről tesz bizonyosságot. Ebben a kis kötetben olyan rendszeres teológus gondolataival ismerkedhetünk meg, aki az Isten előtti bátor megállásban meri tárgyalni azokat a kérdéseket, amelyek nemcsak a keresztyénséget, hanem a társadalmi közgondolkodást is nagyban foglalkoztatják a posztkeresztyén Európában.

Bár a kötet anyagát alkotó tanulmányok előadások formájában a, 90-es évek elején keletkeztek, a professzor Princetoni (USA) vendégtanárkodása idején, hatalmas adalékuk, amellelt, hogy globális kérdéseket gondolnak újra: parázs, megtermékenyítő viták és korreferátumok szellemi-lelki kohójában edződtek. Ezekről gondolatait a szerző nemhogy nem féltette, ellenkezőleg: kereste, vállalta, és alázattal fogadta. A világ keletkezésének kérdése, a teremtéssel való foglalkozás nemcsak a különféle teológiai tudományágak, hanem a természettudományok vagy akár az informatika kutatói számára is (mesterséges intelligenciák fejlesztése, robot-technológiák stb.) bőven adnak gondolkodni- és kutatnivalót.

A téma feldolgozási módszere az „új biblia-teológia” módszerével történik. Ez az irányzat a ,80-as évektől van jelen, és

módszere az interdiszciplinaritásban és az interkonfesszionalitásban nyilvánul meg. „*A polgári teizmus csődjében, és a vallásosság krízisében*” a teremtésteológiai kérdéseket bibliai perspektívából szemlélő teológus szólal meg ezekben a tanulmányokban. A kötet hat fejezetre oszlik; a Genézis 1 és 2 újszerű olvasatával kezdi a téma látványos kibontását a szerző.

Isten teremtő munkája kapcsán az a megállapítása, hogy ha a pusztá létrehozás és a függőség elavult modelljeitől eltekintünk, akkor is meg lehet határozni, hogy mi a teremtés, és el lehet különíteni egymástól Isten munkáját a teremtmények saját munkájától. A hagyományos koncepciókat, mint pl. az egyoldalú hierarchizálást és a teljes függőséget mellőzzük is, Teremtő és teremtmény összetartozása és együttműködése ettől mit sem csorbul.

Elfogadja a kritikát, amely azért éri, mert felfogásában „ortodox” álláspontot képvisel, hiszen mindig a bibliai hagyományt tekinti gondolkodása kiindulópontjának, alapjának. Ebben még a hitvallások sem akadályozhatják meg, mert azok csak másodlagosak, semmiképpen nem egyenértékűek a Szentírással. Ennek okán el kell fogadni Welker professzornak azt a nézetét, hogy a teremtés kérdésénél a kijelentés számára megkerülhetetlen fogalmából indulunk

ki, mert enélkül a teremtésről helyes fogalmat nem alkothatunk.

„A kijelentés, amely magába foglalja a meghatározott orientációt, a meghatározott tudást és a meghatározott információkat, megragadja az azt befogadó embert, és olyan tapasztalati szférába vonja be, ahová az ember nélküle nem léphetne be, vagy amelyet a megragadott ember magától nem ismerne fel, nem igazán látná át, és őt nem alakítaná.” Ez a kijelentés speciális értelemben vendő, és nem általánosságában, a téma volumenére való tekintettel is. A második fejezet kulcsgondolataként tekinthetünk ezekre a sorokra, ahol az ún. „általános kijelentés” problémáját vizsgálja a teremtés összefüggésében.

Megkerülhetetlen kérdések a teremtés kapcsán a „mennny” és a „föld” fogalmi is, amelyekről a harmadik fejezetben esik szó. A menny alatt többek között a transzcendencia egységét és sokféleségét kívánja hangsúlyozni, és azt: amikor a keresztység arról beszél, hogy Isten a mennyben van, akkor ezzel nem egy absztrakt túlvilágiságot vagy távolságot kíván érzékeltetni, hanem kifejezésre próbálja juttatni Isten *felismerhető* világlétezését, azt, hogy Istennel nem rendelkezhetünk, se őt nem manipulálhatjuk, de Tőle való függőségünket nyomon követheti és beláthatja a földi szemlélődő is.

A föld kapcsán a szerző megjegyzi, hogy a glóbusznak, amelyen élünk, különleges önaktivitása van. A föld aktív erőforrás, aktív erőter, amelynek ereje és körülölelő jelenvalósága nélkül az élet nem lenne elképzelhető. S a föld bár létező, de nem önmagát hozza létre. Az élet „önállóan fenntartó” és reprodukáló létezőkre vonatkozó koncepcióit egyértelműen cáfolnunk kell a teremtés-történet alapján, különösen az ún. Papi iratként emlegetett részre való tekintettel.

Ha szó esett eddig a mennyről és a földről, beszélni kell azokról a lényekről is, amelyek e két territórium között „ingáznak”, a mennyiekről, vagyis az angyalokról. A szerző ennek a témának a kapcsán – amit műve negyedik fejezetben fejt ki – elzárkózik azoktól az elképzelésektől, melyek szerint az angyalok létét meg kellene kérdőjelezni, és valami magyarázattal helyettesíteni, mint pl. azal, hogy az angyalokról mint létezőkről az ember olyan korban alkotott véleményt, amikor a természettudományok még gyerekcipőben jártak. Mára már azonban ezt az álláspontot revideálni kell. Welker professzor szerint nem kell felülvizsgálni, sőt, állítja: „*az angyalokra úgy tekinthetünk, mint Isten egyfajta önkorlátozására, önkontrakciójára, önkonkréciójára, amelyben és amely által Isten bizonyos embereknek bizonyos helyzetekben kijelenti önmagát*”.

A szerzőt zavarják azok a fantázidús beszámolók, melyek az angyalokkal való találkozásokról szólnak. Meglátása szerint az angyalok a Szentírásban sohasem magánjellegű kijelentéseket hoznak, hanem olyanokat, amelyek révén nemcsak az egyéni, hanem a közösségi önértelmezés is megváltozik. Vagyis az individualitásnak nincs prioritása vagy akár létjogosultsága sem ebben a kérdésben. Sajnálattal állapítja meg, hogy számtalan „vallásos” (vagy nem vallásos) könyvben manipulatív, szórakoztató olvasmányok részévé teszik az angeológiát, ezzel asszimilálva őket a kulturális környezetszennyezésbe, szellemi rombolásba. Ilyen értelemben, bár számuk valószínűleg milliárdos nagyságrendű, „veszélyeztetett fajnak” számítanak, amelyet óvni kell, amennyire lehetséges.

Az ember a teremtésben nemcsak istenképűséget kapott, hanem uralmi meg-

bízatast is, amit a mostani időkben előszeretettel bagatellizálnak és relativizálnak. Míg a Genézis 1 olyan kijelentéseket tartalmaz, amelyeket akár erőszakos cselekedetként is értelmezhetünk (pl. hajtások uralmatok alá a földet; uralkodjak az állatokon) addig a Genézis 2 kiegészíti ezt azzal, hogy az ember fő jellemzőjévé és feladatává a föld megmunkálását és őrzését teszi.

Szerinte is összefüggés van az istenképesség, az uralmi megbízatás és az ember szexuális különbsége között, de a Barth féle én-te partnerségi modellel (legyen az egalitárius, vagy partiarchális hierarchiára épülő), valamint a Moltmann által képviselt szociális és társaslényi viszony modelljével szemben a voksát a Phyllis Bird által képviselt álláspont mellett teszi le – ő a Genézis 1, 27 alapján biológiai emberpárról, és nem szociális partneri viszonyról beszél. *„Bird felismeréseivel szemben erőltet absztrakciónak tűnnek Barth és Moltmann partnerségi és szociális modelljei”* jelenti ki, még akkor is, ha a Bird által képviselt felfogás szerint csak biológiai emberpárról, és csak biológiai reprodukcióról van szó. Ez tehát annyiban differenciálja Welker felfogását, amennyiben nála nincs szétválasztva az ún. természeti és kulturális faktor, vagyis szemlélete nem dualista, hanem ezek között *„nagyon finoman összeszótta, feloldhatatlan kölcsönösségi összefüggések”* vannak.

Az uralmi megbízatás a teremtettség megőrzésével, az ember érdekeinek figyelembe vételével és annak előnybe részesítésével kellene megvalósuljon. Az

emberi nem a gondoskodó, minden teremtmény iránti szolidáris közösség vállalásával tölti be uralmi megbízatását, mert Isten méltóvá teszi az ember arra, hogy a teremtettség megőrzője legyen. A teremtmények védelmezése által kell uralmát gyakorolnia. E gondoskodás révén nyeri el az ember igazi „erejét” és méltóságát.

Az utolsó fejezetben a teremtés és a bűneset megkerülhetetlen kérdése bontakozik ki. A szerző megállapítja, hogy a bűneset következtében az ember kiszakította magát a teremtés közösségéből, a kölcsönös függőségi

viszonyok Isten által létrehozott és támogatott összefüggéseiből. *„Most már csak autonóm, csak önrendelkező, csak saját perspektíváját követő, csak az életet támogató vagy romboló tényezőket számításba vevő lény.”* A mű összes fejezete közül talán ebben bontakozik ki leginkább Welker filozófiai tájékozottságának hatalmas íve, amikor a téma kapcsán visszavezeti egészen a kiindulópontig azokat az álláspontokat, amelyek a bűn, és a bűneset kapcsán megfogalmazódtak, egészen Hegeltől kezdve, napjainkig.

Reménységem szerint e néhány sor elegendő lesz ahhoz, hogy felkeltse az olvasóban az érdeklődést korunk egyik metszően éleslátású rendszeres teológusának e nagyszerű műve iránt, hogy olvasva őt, „beidegződött ismereteink gondolatmentéből kikökhenthessen”, és meglátásai, következtetései továbbgondolására serkentsenek.

Kulcsár Árpád

GÁBORJÁNI SZABÓ BOTOND

Kazay Sámuel és a Debreceni Kollégium

Egy könyvgyűjtő patikus élete és gyűjteményének sorsa.

Fejezet a historia litteraria magyarországi történetéből

Szerző: Gáborjáni Szabó Botond

ISBN 978-9-630-895-521

Kiadó: Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények,
2014 (498 oldal)

A könyv egy most elinduló sorozat első kötete, amelynek sorozatszerkesztője Bálint Ágnes és maga a szerző. A könyvet már elsőre kézbe véve is jól eső érzése támad az olvasónak. A borító esztétikus színvilága a Kollégium gyűjteményeinek jellegzetes arculatát és hangulatát adja vissza, amely izgalmas, eddig a széles körű olvasóközönség számára kevésbé ismert világba kalauzolja el az olvasót. A keményfedeles kötés valószínű, hogy időtállóan fog bizonyulni, és jó reménység szerint annak tartalma is, hiszen bár nem első, de széleskörű kutatásával egyedülálló a Kazay-kutatásban. Az Alföldi Nyomda által kinyomtatott könyvet kiváló minőségű színes képek sokasága tarkítja, amely a tárgyalat témáknak szemrevételezését lehetővé teszi és még az átlag olvasóban is kedvet támaszt a könyv elolvasása iránt, mert amiről a szerző értekezik az a maga képi valóságában a könyv lapjain nyomon követhető. A könyv szinte minden 5–6. oldalán egy-egy jó felbontású képet látnunk, amely rendkívüli módon élvezetessé teszi a könyv olvasását, és lehetőséget nyújt arra, hogy az érdeklődő olvasó akár csak egy részt is jó szíjjel olvasson el.

A Debreceni Református Kollégium történeti forrásainak kincses ládjából

egy igen értékes és sokak számára alig ismert gyöngyszemeket tárgyal a sorozat első kötetében a szerző. Öröndetes esemény ez, hisz a Kollégium könyvtára, kéziratára és gyűjteményei bővelkednek a még fel nem tárt, vagy nem teljesen feldolgozott anyagokban, és a nyugat-európai könyvtárakban fellelhető útmutatást adó könyvekhez hasonlóan ez a könyv egy jelentős lemaradást igyekszik bepótolni. A kötet olvasmányos formában bevezetést ad az egyik legértékesebb gyűjteménybe. A szerző szabatos fogalmazása, veretes stílusa a rendkívül sok adatot tartalmazó munka olvasását is élvezetessé teszi. A sorozat elindítása jó reménységgel lehetővé fogja tenni hasonló színvonalú munkák megjelentetését.

Gáborjáni Szabó Botond könyvét kézbe véve már első benyomásra is izgatott érzés fogja el az olvasót. Ki is az a Kazay Sámuel (1711–1797), miért is fontos a Kollégium, sőt az egyetemes magyar történetírás, a protestáns történelem és a debreceni várostörténet számára az ő gyűjtői munkássága. A debreceni patikus életének és munkásságának bemutatása azért is jelentős, mert a híres debreceni patikus gyűjteménye a Kollégium raritásainak jelentős részét foglalja magába. A szerző arra törekedett,

hogy bemutassa a 18. század derekán a korszak egyik legjelentősebb polgári magánkönyvtárát létrehozó, igen széles nemzetközi kapcsolatokat kiépített debreceni gyógyszerész életútját, tanulmányait, személyiségét, könyvészeti szakértelmét és magát a nem csak könyveket tartalmazó gyűjteményt. A könyv két fő részre osztható. Az elsőben az előbb felsorolt témák vannak alaposan részletezve, míg a második részben, a 261. oldaltól kezdve a gyűjtemény adattárát találhatjuk. Az első rész a bevezetőt és az epilógus leszámítva nyolc nagyobb fejezetre oszlik, amelyből a legalaposabban tárgyalt témakör „Kazay Sámuel gyűjteményének leírása, tematikai csoportjai” rész.

A munka megvalósításához a szerző több száz oldal, főként latin forrást térképezett fel és vizsgált meg. Ez már önmagában is ritkaság, hiszen a latin nyelvű műveltség, ma már teljesen megszűnőben van Debrecenben és sajnos az országban is.

Ez azt is jelenteni fogja, hogy a hihetetlenül gazdag kollégiumi gyűjtemények, amelyekben a latin nyelvű források meghatározóak szinte sose lesznek feltárva. Gáborjáni Szabó Botond munkája talán arra is figyelmeztet bennünket, hogy a Debreceni Református Kollégiumban a latin oktatást a hagyományokra és a gazdag forrásanyagra tekintettel is kiemelten kellene kezelni, és annak minden támogatást megadni, hogy a Kollégium fontos, nemzetközi jelentőségű kutatóközponttá válhasson saját kincseinek nemzetközi szintűen való

bemutatása által is. A szerző alapos, hangyaszorgalmú munkája most már lehetővé teszi a Kazay gyűjtemény forrásainak alapos vizsgálatát is, az igen sokrétű forrásoknak további kutatását, amelyben hihetetlenül gazdagon megjelenik a filozófia, orvostudomány, gyógyszerészet, botanika, kémia, fizika, földrajzi útleírások, atlaszok, csillagászat, jog, egyházjog, a történelem és segédtudományai. A debreceni patikus 2500 kötetet kitevő kollekciója teljesen megállja a versenyt más, kortárs főurak és vezető tudósok könyvgyűjteményeivel.

Azonban a Kazay-gyűjtemény ennél jóval több volt az értékes kötetek mellett igen értékes érem és régiség-gyűjtemény is kiegészítette a kollekciót.

Nagyon érdekfeszítő kérdés az, hogy miként is jöhetett létre egy várfalakkal nem rendelkező, a kincses Kolozsvár építészeti szépségétől és sokszor polgári arculatától és korai gazdagságától elmaradó alföldi városban egy ilyen

káprázatosan gazdag magángyűjtemény, amelynek az értékét az is kiemeli, hogy más gyűjtemények, mint például Hatvani István kollégiumi professzor értékes gyűjteménye felszámolásra, elárverezésre kerültek. Talán az sem mellékes szól, amelyre a hazai kálvinizmus méltán büszke, hogy egy dunántúli köznemesi család gyermeke milyen sokra tudta vinni az életben, úgy hogy 37 évesen kezdte csak el felsőfokú tanulmányait Debrecenben. Már ez a tény önmagában is felcsigázza az olvasó kedvét a kötet tanulmányozására, hiszen nagyon szokot-

lan volt ez a helyzet is az adott korban. Minden jel arra mutat, amelyet a szerző több szálon is igazol, hogy egy rendkívül sokoldalú, művelt és tehetséges egyén hagyatékába tekint be az olvasó, aki a szerzeményeit sokszor kommentálta, azaz igen behatóan érdeklődött az adott művek tartalma iránt, és egyáltalán nem könyvespolcai ékesítésére, háza díszítésére szánta a szép, veretes munkák beszerzését!

A könyv tele van csemegékkel, amelyet bizonyára egy külön tárlatvezetési kiállításon, mint amelyet a Szépművészeti Múzeumban is rendeznek, jól lehetne bemutatni. Bizonyára nagyon sokan értékelnének egy ilyen kezdeményezést Debrecen város érdemes közönségéből. Valóban krimibe illő szál az, hogy a Kazay-gyűjtemény sorsát befolyásolta, hogy a debreceni patikus (a Kollégium adója) volt a Nagytanács egyetlen református tagja, aki elment a Szent Anna székesegyházba eskütételre. Kis anakronizmussal ökumenizmusnak nevezett felekezeti nyitottsága egy nyitott gondolkodású, de konzervatív értékeket preferáló ember életét mutatja be. A szerzőnek az is nagyon izgalmas kijelentése, hogy a korábbi szakirodalomban nyoma sem volt annak, hogy 1760 táján egy debreceni (egyébként 15 tehénnel rendelkező) gazda londoni és egyéb aukciókon szerezhette be ritka könyveit, és Pekingből rendeljen erotikus festménytekerceset. Ez is jól mutatja, hogy a könyveket, gyűjteményeket nagyon szerető patikus milyen szervesen része volt a nemzetközi világpolgárságnak, úgy hogy magyar reformátusságával azt szépen és szervesen össze tudta az kapcsolni. A patikus műveltségét, hihetetlen mértékű olvasottságát és tájékozottságát mi sem bizonyítja jobban, minthogy folyton minősíti olvasmányait!

A könyvek beszerzésének folyamatát részletesen ecseteli a szerző. Rámutat, hogy milyen állhatatosan kellett kijárniuk a könyvgyűjtőknek sokszor az állami hatóságoknál a könyvek megszerzését. Rengeteg könyv ugyanis tiltott listán volt, de a debreceniek azokat is igyekeztek beszerezni. Megtudjuk azt is, hogy a patikusnak egy havi fizetésébe került Utrechtből Debrecenbe szállíttatni a könyveket, és emiatt sokszor a nyugat-európai piac helyett érdemes volt Bécsből vagy Pestről beszerezni a könyveket. Sokszor kellett hálapénzt fizetni a kereskedőknek egy-egy könyves láda elszállításáért például a híres debreceni szappannal. Roppant tanulságosak az észrevételei is, mint például az, amit Komáromi Csipkés György Bibliájára nézve tett a lábjegyzetben, amelyet érdemes lett volna a főszerzőben tartani, hiszen lebilincselő részletet közöl immár nem először. „A cenzúra szerint a bibliakiadás főbenjáró bűne volt, hogy a Szentlélek „nevére” akart kereszteltetni. („Elmenvén tegyetek tanítvánnyá minden népeket, megkeresztelvén őket az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevére”, míg Káldinál „nevében” szerepelt, Károlyinál pedig „nevébe”. Az ügy tanulságos fordulata, hogy a Szent István Társulat újabb katolikus fordításában a nevére olvasható, ahogyan az emiatt betiltott Komáromi Csipkésnél volt, míg a Magyar Bibliatanács protestáns fordításában a nevében található, ahogy Káldinál volt”. (p.112).

A csendes ellenreformáció időszakára nézve is izgalmas megállapításokat tesz a szerző. Tudatosan a debreceni országos vásárok alatt tanácskoztak a református egyház világi és egyházi vezetői is, hiszen ekkor 13–14 ezer szekér is megjelent a városban és kevésbé voltak az állami figyelem középpontjában.

Elképzelni is nehéz ilyen sok embert egy vásár alatt. Kazay Sámuel pedig ügyes 'kereskedőként' arra használta fel az alkalmat, hogy a Felvidék és Erdély könyvforgalmának jelentős részét ekkor bonyolítsa le. Nemcsak könyveket, hanem értékes középkori kódexeket is vásárolt. „A reformáció után a nürnbergi kolostori anyag jelentékeny része a helyi városi könyvtárba, illetve az altdorfi egyetem könyvtárába került. Nem véletlen hogy Kazay egyik nürnbergi kódexének például 1717-es altdorfi bejegyzése van. A patikus Kazay kedvteléssel olvashatott ókori erotikus írásokat: Apuleius fő művéből három, Petronius Arbiter *Satyricon*jából négy kiadás volt könyvtárában. De a Kínából megszerzett az ún. *Chinensis pictura* tekercs erotikus jellege miatt már nem került a Kollégiumba a gyűjtő óvatossága miatt. Gyűjteményének másik izgalmas darabja a 18. századi könyvművészet egyik kivételes teljesítménye. A munkát a bécsi császári bibliotéka minden pazar részletét (freskóit, épületszárnyait kívül és belül, termeinek, galériáinak, sőt polcainak elrendezését díszivel együtt) fényképszerűen bemutatja és ezeket kihajtható metszeteken keresztül csodálhatja meg az olvasó (p.211). A peregrinus diákok által hazahozott, régi, vagy elavult könyvek összessége nem vethető össze a Kazay gyűjteményben talált anyaggal. A szerző helyesen állapítja meg: „... szempontból elavult 18. századi magánkönyvtárak 16–17. századi szakirodalma. Nála sokszor a bibliofil szempontok, egy-egy régi kötet presztízse, szépsége, keresettsége, ritkasága, épsége, hajdani tulajdonosa vagy bejegyzései jelentették a fő vonzerőt” (p. 215). Érdemes megjegyezni, hogy Gáborjáni Szabó Botond statisztikailag is vizsgálja azt a költői vélekedést, amely szerint felénk azért vá-

sároltak volna könyvet, hogy szalonnát takarjanak a lapjaiba. A hatástörténetből jól kimutatható a németországi nyomtatású könyvek dominanciája, amelyet alig lemaradva a németalföldieké követ. A gyűjtő szemléletéről hadd álljon itt egy frappáns összegzés a szerzőtől. Kazay „sok tekintetben konzervatív szemléletét, ízlését a Rákóczi-szabadságharc utáni korszak határozta meg, történeti, teológiai és klasszikus érdeklődését egy késő humanista, keresztyén és sztoikus ideálokat őrző mentalitás befolyásolta. Annak ellenére, hogy Morus Tamás munkásságát, Erasmus királytükkrét nem csak hírből ismerte, gyűjteményében nincs különösebb nyoma államelméleti irodalomnak, sem Machiavellinek” (p. 218). Kazay Sámuel gyűjteménye jó pár fontos részterületen eltért a 18. századi magyarországi magángyűjtemények jellegzetességeitől, mint a természettudományok kimagasló aránya vagy a történeti és jogi irodalom átlagosnál szerényebb jelenléte. Más szempontokat vizsgálva azonban jól kivehető, mint például a teológiai és vallási irodalom, illetve a klasszikusok arányszáma terén nagyon is összhangban van a hazai tendenciákkal. A gyűjtemény anyaga, a szerző kapcsolatai azt mutatják, hogy a protestánsoknak kiváló nemzetközi kapcsolatai voltak még a hosszú ellenreformáció alatt is, és azokat egyértelműen a haza és haladás szolgálatába állították. A könyv hihetetlenül gazdag, a forrásanyagot valamint lelőhelyeket is áttekinthetően feltüntető második része, amelynek adatbázisba helyezése óriási munkát igényelt roppant fontos adatbázisa lesz a további magyar, és jó reménység szerint latinul kiválóan tudó külföldi szakemberek további kutatásai számára is. Érdemes lenne megfontolni erről az igen értékes anyagról egy rövid

munkát angolul is megjelentetni. Egy kis kritika is engedtessek meg itt. A szerző vonzódását mi se bizonyítja jobban, minthogy a hosszú évek alatt vizsgált témájába úgy beleszerelmesedett, hogy Kazayt egyik pillanatában „hősünknek” (p. 23) nevezi. Ez nem meglepő, hiszen ennek köszönhetően vált élővé, frissé és élvezetessé az anyag közlése. A néha felbukkanó, de nem zavaró személyes hangvételtől éppen ettől lesz ’ízese’ a könyv, és ennek révén jelennek meg iz-

galmas és apró részletek. A szerző nem hagiográfiát írt, hanem nagyon is tárgyilagosan elemezte a neves patikus életútját és munkásságát. A könyvet nagyon jó szívvel ajánlom minden olyan olvasó számára, aki szereti az egzotikus, egy-szersmind igényes szellemi utazásokat. Ilyen munkát ritkán lehet találni a sokszor igen szárazra sikerült, adatolós egyház- és helytörténetírásban.

Kovács Ábrahám

ELÖD HODOSSY-TAKÁCS–LEO J. KOFFEMAN (HRSG./EDS.)

Wichtige Wendepunkte. Verändernde und sich ändernde Traditionen in Zeiten des Umbruchs – Pivotal Turns. Transforming Traditions in Times of Transition*

Szerkesztők: Hodossy-Takács Előd, Leo J. Koffeman

ISBN 978-3-374-03871-8

Kiadó: Lipcse, Evangelische Verlagsanstalt, 2014 (160 oldal)

Sorozat: Beihefte zur Ökumenischen Rundschau 98

2012. április 25–29. között egyetemünk adott otthont a közép-kelet európai és holland protestáns teológusok konferenciájának. A konferencia címe így hangzott: Pivotal Turns. Transforming Traditions in Times of Transition (Sarkalatos fordulatok. Átalakuló hagyományok a változások korában). A résztvevők számos szempontból igyekeztek megközelíteni a hagyományok és értékek megőrzésének és újraértelmezésének témáját. Az itt elhangzott előadások anyagából állította össze jelen kiadványt dr. Hodossy-Takács Előd (Debrecen) és dr. Leo J. Koffeman (Amszterdam). A kötet 11 tanulmányt tartalmaz. Biblikusok, egyháztörténészek, rendszeres- és gyakorlati teológusok írásai váltják egymást, ami garantálja a sokszínűséget és a téma átfogó bemutatását. A tanulmányok sorrendje egyfajta kronológiát követ, az ószövetségi kor témáitól haladva eljutunk egészen a 21. századi kérdéseket boncolgató írásokig.

Kustár Zoltán *Tradíciók kontra reformok. A páskaünnep átrendezése Jósias deuteronomista reformjai alatt* című tanulmányában arról ír, hogyan változott meg a páska és a kovásztalan kenyerek ünnepe Jósias reformjaival. A tanul-

mány a zárandokünnepek meghatározásával kezdődik, amelynek időpontja az ÓSZ-ben három helyen található meg: 2Móz 34, 18–23, 2Móz 23, 14–17, valamint az 5Móz 16. A három ünnepleírás közül az első kettő tartalmilag, strukturálisan és terminológiailag egyezik, ám a Deut-ban szereplő leírás némiképp különbözik az első kettőtől. A Deut leírása a zárandokünnep hangsúlyait át helyezi: a zárandokünnepek mezőgazdasági ünnepként való jellemzése helyett azt hangsúlyozza, hogy ezen az ünnepen Istennek kell hálát adni. A tanulmány második részében a páska és a kovásztalan kenyér (Passa und Massot-Fest) előtörténete rajzolódik ki: kezdetben a kovásztalan kenyerek ünnepe zárandokünnep lehetett, míg a páska egy bensősegebb családi ünnep – a kutatás jelen állása szerint. Jósias úgy reformálta meg az ünnepeket, hogy a páskát egy zárandokünnephez, a kovásztalan kenyerek ünnepéhez kötötte hozzá. A reform maradandó volt: pl. Jézus is Jeruzsálembé zárandokolt, hogy tanítványaival megtartsa a páska ünnepét.

Balogh Csaba: *Survival of the Fittest. Habakkuk and the Changing Trail of the Prophetic Tradition*. Habakuk próféta könyvének Babilónia-ellenes hangvéte-

* Köszönet Lovas Anett Csillának a német nyelvű tanulmányokról írt összegzésért.

le látszólag közelebb áll a Jeremiás 28 szerint hamis prófétának nyilvánított Hananjá nézőpontjához, mint a kanonikus Jeremiáséhoz. Balogh Csaba arra keresi a választ, hogy mikor és miért történt változás a prófétai hagyományban, illetve hogyan lehetséges az, hogy mindkét tradíció fennmaradt a kanonizáció során. Szerinte Habakuk ugyanabból a körből származik, mint a fogság előtti prófétai könyvek redaktorai, akik a korábbi próféciákat a megváltozott történelmi valóság fényében magyarázták újra. A különbség az, hogy míg Ézsaiás könyvében a próféta eredeti szavai és az újraértelmezett próféciák egyaránt fennmaradtak, Habakuk egy új, önálló irodalmi műben fogalmazza meg üzenetét, amelyben a korábbi írások csak idézetként szerepelnek.

Hodossy-Takács Előd: *From Tribal Heritage to National Epic. The Biblical Perspective on Keeping Memories and Forming Traditions in Rural Communities*. A tanulmány első része általános-ságban foglalkozik a palesztinai vidéki közösségek hagyományainak fennmaradásával és formálódásával. A második rész három konkrét példával szemlélteti, hogy a törzsi hagyományok hogyan tükröződnek az ószövetségi elbeszélésekben. Először Dán törzsének példája által mutatja be, hogy egy klán, amely később csatlakozott Izraelhez, hogyan tette magáévá a nagyobb közösség örökségét, s a kis nemzettség hősről szóló hagyomány hogyan vált a közös nemzeti emlékezet részévé. Ezután azt fejtegeti, miért hiányzik szinte teljesen Rúben törzsének említése az Ószövetség késői könyveiben. Majd azzal foglalkozik, hogy milyen történelmi tapasztalatok állhatnak a Benjámín törzséről szóló bibliai beszámolók mögött. Végül a szerző rámutat, hogy a törzsi történe-

tek továbbhagyományozásának milyen fontos szerepe volt az integráció és a beilleszkedés szempontjából.

Eliska Landskova: *From Clean Hands to Clean Heart*. A cím arra utal, hogy a rituális tisztaság, amely a judaizmusban fontos szerepet tölt be, a keresztyén válásban elvesztette jelentőségét, és az erkölcsi tisztaságra helyeződött a hangsúly. A szerző először világossá teszi, hogy a szertartási törvények az ószövetségi gondolkodásban sem pusztán külsőségekre vonatkoztak, és már a prófétai ígehirdetés is felhívta a figyelmet az erkölcsi dimenzió elsődleges fontosságára. Keresztelő János és Jézus Krisztus tanítása is ebben a mederben maradt, és az első keresztyének is tartották magukat a templomi kultuszhoz és a rituális törvényekhez. A jeruzsálemi templom pusztulása és a pogányok felé való nyitás végül a rituális gyökerektől való eltávolodáshoz vezetett. A szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy az erkölcsi fel fogás győzelme ellenére nem lehet vitatni a rituális dimenzió jelenlétét a keresztyénségben. A keresztség és az úrvacsora szorosan kapcsolódik a körülmélés és a páska gyakorlatához, ráadásul a keresztség maga is egy megtisztulási szertartás.

Jan Roskovec: *John's Transformation of Mark and Paul*. A tanulmány János krisztológiájára összpontosít, elsősorban arra az ellentétre, amely az elbeszélő részek földi/emberi Jézus-képe, és Krisztus beszédeinek mennyei/isteni önértelmezése között van. Roskovec szerint az evangélista tudatosan használta a két Jézus-kép közötti feszültség kiélezését, amelynek következtében Jézus meg nem értése és elutasítása a kortársak szemszögéből nézve – még a csodák ellenére is – érthető reakció. Jézus valódi, isteni identitása nem a jelek által ért-

hető meg. Kizárólag az ember-Jézusban, közelebbről a megfeszített Jézusban lehet megragadni az emberré lett Istent. János tehát ugyanazt hirdeti, amit Pál és Márk (valamint a szinoptikusok): a kereszt evangéliumát. Pál a Feltámadottra fókuszál, Márk a földi Jézus tetteire és szavaira, vagyis „az evangélium kezdetére”, János pedig a Márk által alkotott formai kereteket felhasználva magát az evangéliumot meséli el újra.

Joke Spaans: *Transformation of Ecclesiastical Discipline in the Dutch Republic around 1700*. A szerző vitatja azt a véleményt, miszerint Hollandiában a felvilágosodás hatására a 17. század során erős visszaesés történt az egyházfegyelem gyakorlásában. Szerinte helyesebb az egyházi bíráskodás átalakulásáról beszélni. A változást egy-egy jellemző 17. és 18. századi eset bemutatásával szemlélteti. Mindkét ügy egy lelkész és egy laikus egyháztag konfliktusáról szól. A helyi konzisztórium és a zsinat ugyan mindkét esetben a lelkész és az egyház tekintélyét védte, de a második esetben a laikus fél a közvéleményhez fordult segítségért, egy országos folyóiratban tártá ügyét a nyilvánosság elé. Spaans érvelése szerint a két eset között eltelt évszázadban az egyházon belül végbement egy modernizációs folyamat, csökkent a lelkészek és a laikusok közötti ismeretbeli különbség, és radikálisan megváltoztak a lelkészek megítélésének kritériumai.

Gert J. van Klinken: *Origins of Liberal Protestantism in a Borderland. The Dutch Reformed Community of Ter Apel, 1796–1854*. Ter Apel egy kis holland település volt, közel a német határhoz. A reformáció kora óta alig változott valami a közösség életében, egészen a 18. század végéig. A század végén azon-

ban Ter Apelt megérintette a változás szele. A tanulmány bemutatja, hogy hogyan nyerhetett teret a liberális protestantizmus eszméje egy ilyen közösségben, és milyen tényezők segítették elő a változást. Bár a település távol esett a nagyvárosoktól és a szellemi centrumoktól, a lakosság összetételének és a határmenti elhelyezkedésnek köszönhetően nyitott volt az új impulzusok iránt. A szerző továbbá arra is rámutat, hogy Ter Apel lakóinak reformátussága a hitvallásos meggyőződés helyett inkább ortopraxiában nyilvánult meg. Az egyház és az állam 1796-os különválása után az iskolarendszer állami felügyelet alá került. Fél évszázad alatt a tanítók és lelkészek munkája nyomán a liberális felfogás visszafordíthatatlanul meggyökerezett a település életében.

Wim van Vlastuin: *Dynamics of Renewal. Towards a Revisitation of Tradition in Reformed Theology*. A hagyomány szerepének reformatori leértékelésével és a Sola Scriptura elvének egyoldalú hangsúlyozásával szemben a szerző a hagyomány keresztyén teológiában betöltött pozitív szerepe mellett érvel. Felhívja a figyelmet arra, hogy kritikus hozzáállása ellenére Kálvin sem szakított teljesen a középkori hagyományokkal, módszertanában és tanaiban is jelentős skolasztikus hatás mutatható ki. Wim van Vlastuin továbbá rámutat, hogy a Szentírás és a teológiai tradíció nem választható el élesen egymástól, hiszen a Biblia maga is hagyományozás útján született meg. Hangsúlyozza, hogy az egyház „titokzatos egységben” minden kor hívőit magában foglalja. Az idők során felhalmozódott tapasztalat és bölcsesség nem csupán a stabilitást szavatolja az egyház számára, de segít a fejlődésben és az új próbatételekre, fel-

adatokra adott időszerű válaszok megtalálásában is.

Petr Jandejsek: *Encountering the Tradition of Liberation Theology. The Case of Jon Sobrino*. Hogyan járul hozzá a dél-amerikai felszabadítás-teológia a keresztény hagyomány fejlődéséhez? Erre keresi a választ a szerző, Jon Sobrino jezsuita teológus módszertanának vizsgálatával. Szerinte Sobrino hagyományértelmezése összhangban van a 2. vatikáni zsinat tanításával, azonban sajátosan különbséget tesz a hagyomány „forrásai” és „körülményei” között. A teológia művelője, miközben a kijelentés forrásaira reflektál, nem hagyhatja figyelmen kívül az őt körülvevő konkrét valóságot. A felszabadítás-teológia számára ez a konkrét körülmény a szegénység, az egyház pedig a szegények egyháza. Ebben a megközelítésben a lelkigondozói és szótérológiai szempontok érvényesülnek leginkább. Két konkrét példa segítségével láthatjuk, hogy Sobrino ezzel a sajátos módszerrel hogyan aktualizálja és alkalmazza az egyházatyáktól eredő hagyományokat az egyház és a szegények viszonyára vonatkoztatva.

Leo J. Koffeman: *Reformed Traditions and Reformed identity in the Process of Church Unification. A Case Study*. Leo J. Koffeman azt mutatja be, hogy két felekezet, a Holland Református Egyház (NRC) és a Református Egyházak Hollandiában (RCN) újraegyesülési folyamata során hogyan sikerült ösz-

szehangolni az egymásnak ellentmondó egyházi tradíciókat. A két felekezet által vitatott témák közül a szerző a nemzeti egyház és a helyi gyülekezetek viszonyára koncentrál. A konszenzus megszületéséhez a Belga Hitvallás mint közös örökség is jelentősen hozzájárult. Az eset rávilágít arra, hogy míg bizonyos tradíciók a változás útjában állhatnak, addig más, alapvetőbb értékeket hordozó hagyományok éppen utat nyit-

hatnak a fejlődésnek. Koffeman fontosnak tartja az ökumenikus dimenzió kiemelését is: a tradíciók, megfelelő komolysággal kezelve őket, nem gátolják, hanem éppen elősegítik az ökumenikus folyamatokat.

Henk P. de Roest *A vallásokról tanulni (vagy: A vallásokat tanulni)*. Jürgen Habermas és a vallási közösségek szükségessége c. tanulmányában a neves

kortárs filozófus, Habermas gondolatait foglalja össze a vallásos nyelvről. A tanulmány Charles Taylor filozófus és Habermas 2009-es New York-i vitájának összefoglalásával indul, amelyből kiderül Habermas vallásokról való gondolkodásának egyik lényeges jellemzője. Habermas már első, az ötvenes években megjelent publikációiban is hangsúlyozta a következőt: A vallásos nyelv szemantikai potenciálja, valóságtartalma és racionális töltése „lefordítandó” és „megmentendő”, akárcsak a vallásos tapasztalatok, gyakorlatok és közösségek. A vallásokról tanulni azt jelenti, hogy ezeket le kell

fordítani úgy, hogy mindenki értse. Úgy gondolja, hogy a vallásos elképzelések fontosak a gondolkodás, a társadalmi diskurzusok és a politika számára is; a vallás a gondolkodás alapjául szolgál. A vallásos nyelv a tradíció közvetíté-

sének médiuma lehet. De ki legyen a „fordító”? A fordítás Habermas szerint kooperatív módon elvégzendő feladat, egy közös feladat vallásos és nem-vallásos polgárok számára.

Paczári András